

XXVI. évf.

2. szám

A.D. MMXXV

Szerkesztőbizottság / Editorial Board¹

Tiszteletbeli elnök: Molnár Antal,

Tagok: Ács Pál, Balogh Margit, Bitskey István, Csepregi Zoltán, Erdődy Gábor, Fazakas Gergely Tamás, Fedeles Tamás, Fekete Csaba, Forgó András, Gárdonyi Máté, Horn Ildikó, Horváth Emőke, Kónya Annamária, Kósa László, Köbel Szilvia, Kőszeghy Miklós, Kunt Gergely, Lakatos Andor, Medgyesy S. Norbert, Miklós Péter, Molnár Antal, Óze Sándor, Pap József, Pintér Márta Zsuzsanna, Rajki Zoltán, Romhányi Beatrix, Sarnyai Csaba Máté, Soós Viktor Attila, Szabadi István, Szabó András, Szabó Csaba, Szatmári Judit, Szilávik Gábor, Tengely Adrienn, Thoroczkay Gábor, Tóth Árpád, Tóth Zsombor, Tusor Péter, Ugrai János, Viskolcz Noémi, Zakar Péter

Külföldi tagok: Buzogány Dezső (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Románia), Câmpeanu, Remus Virgil (Institutul de Istorie "George Bariţiu" din Cluj-Napoca al Academiei Române), Cinzia Franchi (Padovai Egyetem, Olaszország), Francisco Javier Bran García (Madridi Complutense Egyetem, Spanyolország), Ferenc Postma (Amsterdam, Vrije Universiteit, Hollandia), Graeme Murdock (Trinity College Dublin, Írország), Joanna Kulka (University of Opole, Lengyelország), Kónya Péter (Prešovská univerzita v Prešove, Szlovákia), Luka Ilic (IEG, Mainz, Németország), Lukács Olga (Babeş-Bolyai Tudományegyetem), Maciej Ptaszyński (Wydział Historii Uniwersytetu Warszawskiego, Lengyelország), Peter Šoltés, Slovak Academy of Sciences, Szlovákia, Rűsz-Fogarasi Enikő (Babeş-Bolyai

¹ A szerkesztőbizottság tagjainak affiliációja megtalálható az Egyháztörténeti Szemle honlapján / Affiliations of members of the editorial board can be found on the Church History Review website <https://egyhaztortenetiszemle.hu/ojs/index.php/e/about/editorialTeam>

Tudományegyetem, Kolozsvári Magyar Történeti Intézet, Románia), Sipos Gábor (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvári Magyar Történeti Intézet, Románia), Ulrich A. Wien (Institut für Evangelische Theologie, Rheinland-Pfälzische Technische Universität Kaiserslautern-Landau, Germany), William O'Reilly (University of Cambridge, England)

Editorial board

Honorary chairman: Antal Molnár,

Members: Pál Ács, Margit Balogh, István Bitskey, Zoltán Csepregi, Gábor Erdődy, Gergely Tamás Fazakas, Tamás Fedeles, Csaba Fekete, András Forgó, Máté Gárdonyi, Ildikó Horn, Emőke Horváth, Ábrahám Kovács, Annamária Kónya, László Kósa, Szilvia Köbel, Miklós Kőszeghy, Gergely Kunt, Andor Lakatos, S. Norbert Medgyesy, Péter Miklós, Antal Molnár, Sándor Őze, Márta Zsuzsanna Pintér, Zoltán Rajki, Beatrix Romhányi, Csaba Máté Sarnyai, Viktor Attila Soós, István Szabadi, András Szabó, Csaba Szabó, Judit Szatmári, Gábor Szlávik, Adrienn Tengely, Gábor Thoroczky, Árpád Tóth, Zsombor Tóth, Péter Tusor, János Ugrai, Noémi Viskolcz, Péter Zakar

Foreign members: Dezső Buzogány (Babeş-Bolyai University, Romania) Câmpeanu, Remus Virgil (Institutul de Istorie "George Bariţiu" din Cluj-Napoca al Academiei Române), Cinzia Franchi (University of Padua, Italy), Francisco Javier Bran García (Universidad Complutense de Madrid, Spain), Ferenc Postma (Amsterdam, Vrije Universiteit, Netherlands), Graeme Murdock (Trinity College Dublin, Ireland), Joanna Kulska (University of Opole, Poland), Kónya Péter (Prešovská univerzita v Prešove, Slovakia), Luka Ilic (Leibniz-Institut für Europäische Geschichte (IEG), Mainz, Germany), Maciej Ptaszyński (Wydział Historii Uniwersytetu Warszawskiego, Poland), Peter Šoltés (Slovak Academy of Sciences, Slovakia), Enikő Rűsz-Fogarasi (Babeş-Bolyai University, Hungarian Historical Institute of Cluj-Napoca, Romania), Gábor Sipos (Babeş-Bolyai University, Hungarian Historical Institute of Cluj-Napoca, Romania), Ulrich A. Wien (Institut für Evangelische Theologie, Rheinland-Pfälzische Technische Universität Kaiserslautern-Landau, Germany), William O'Reilly (University of Cambridge, England)

Tartalom / Content

Tanulmányok / Studies

A pécsi püspökség egyházszerkezési intézkedései a szlavóniai plébániák adminisztrációjával kapcsolatban az 1730–1740-es években

Ecclesiastical Reorganization in the Diocese of Pécs

The Administration of Slavonian Parishes in the 1730s and 1740s

Gőzsy Zoltán – Lovaš Eldina 7

„...szűk értékemhez képest tehetősebbeknek példát adandó...”

Géressy László (1804–1870) viski református lelkész pályája és alapítványa

„...compared to my narrow means, I should set an example for those more well-off...” The Career and Foundation of László

Géressy (1804–1870), Reformed Pastor of Visk

Becske Pál Zsolt 35

A vasárnap megünneplésének sajátosságai, sikerek és kudarcok

The Observance of Sunday: Specific Features, Successes, and Failures

Kovács Teofil 85

Recenziók / Reviews

Petrás Éva (szerk.): Időablakok. Válogatás a szociális testvérek második világháborús feljegyzéseiből, dokumentumaiból.

Budapest, Barankovics István Alapítvány, Gondolat Kiadó, 2024. p. 448.

Petrás Éva (ed.): Időablakok. Válogatás a szociális testvérek második világháborús feljegyzéseiből, dokumentumaiból

[Windows into the Past. Selected Notes and Documents of the Sisters of Social Service from the Second World War]. Budapest, Barankovics István Alapítvány, Gondolat Kiadó, 2024. p. 448.

Klestenitz Tibor 103

Medgyesy S. Norbert: A gyógyulás helye. Szent Vitus hazai tisztelete, Velem-Szentvid története, áhítatformái és a perenyeiek fogadalmi zárandoklata

(Magyar Napló, Budapest, 2024, 886 p. + 16 t., illusztrált)

Medgyesy S. Norbert: A gyógyulás helye. Szent Vitus hazai tisztelete, Velem-Szentvid története, áhítatformái és a perenyeiek fogadalmi zárandoklata [The Place of Healing, The Veneration of Saint Vitus in Hungary, the History and Devotional Practices of Velem-Szentvid, and the Votive Pilgrimage of the People of Perenye].

Magyar Napló, Budapest, 2024, 886 p. + 16 t., illusztrált

Gulyás Kristóf..... 107

E számunk szerzői / The authors of this issue 111

A PÉCSI PÜSPÖKSÉG EGYHÁZSZERVEZÉSI INTÉZKEDÉSEI

a szlavóniai plébániák adminisztrációjával
kapcsolatban az 1730–1740-es években*

ECCLESIASTICAL REORGANIZATION IN THE DIOCESE OF PÉCS
The Administration of Slavonian Parishes in the 1730s and 1740s

Góczy Zoltán – Lovaš Eldina

Pécsi Tudományegyetem, Magyar Nemzeti Levéltár – Horvát
Történettudományi Intézet

ÖSSZEFOGLALÁS

A 18. század első fele katolikus egyháztörténeti szempontból átmeneti korszaknak számít. A püspökök fokozatosan építették ki és alakították újjá az egyházigazgatást, szervezték meg és vették át a plébániák adminisztrálását. Ezzel párhuzamosan vesztett pozíciókat az a ferences rend, amelynek szerzetesei a visszafoglaló háborúkat követően is folytatták az egyházi tevékenységüket. Az egyházmegyei papképzés beindulásának köszönhetően évről évre bocsátották ki a szemináriumok a klerikusokat, így a püspökségek egyre nagyobb számban tudtak saját hatáskörben papokat beiktatni, és ezzel párhuzamosan a szerzeteseket a plébániákról kiszorítani. Ennek következtében a püspökök érvényesíteni tudták integrációs törekvéseiket, ami leginkább az intézmény homogenizációjával járt együtt.

A tanulmány ezt a folyamatot a pécsi püspökségre vetítve vizsgálja. A pécsi püspökség és a boszniai ferencesek között polémia alakult ki az 1740-es években a szlavóniai plébániák joghatósága kapcsán. A vitába bekapcsolódtak a kormánysszervek és az uralkodó is, majd ez 1746-1747-ben egy részletes vizsgálattal zárult. A tanulmány a forrásokat analizálva veszi számba és értékeli az egyes eseményeket, külön hangsúlyt helyezve a két fél érvrendszerére, valamint a személyi, hivatali változásokra.

ABSTRACT

The first half of the eighteenth century marked a transitional period in Catholic church history. Bishops gradually rebuilt and restructured ecclesiastical administration, organizing and taking over the management of parishes. At the same time, the Franciscan order—whose friars had continued their religious activities after the wars of reconquest—began to lose ground. With the start of diocesan priestly training, seminaries began graduating clergy year after year, allowing bishops to appoint priests under their own authority in increasing numbers and, in turn, displace members of

* A tanulmány az NKFI K 143017 sz., „A magyarországi rendiség politikai kultúrája (1526–1848) II.”, valamint a NextGenerationEU által finanszírozott “380-01-02-23-42” kutatási projekt támogatásával készült.

religious orders from parish service. This enabled bishops to advance their integration efforts, which primarily resulted in the homogenization of church institutions.

This study examines this process as it played out in the Diocese of Pécs. In the 1740s, a conflict arose between the diocese and the Bosnian Franciscans regarding jurisdiction over the parishes in Slavonia. Government authorities and the monarch became involved in the dispute, which culminated in a detailed investigation in 1746–1747. Drawing on primary sources, this study analyzes and evaluates the key events of the conflict, with special attention to the arguments presented by both sides and to the related changes in personnel and administration.

Kulcsszavak: vizsgálat, plébániák adminisztrációja, pécsi püspökség, boszniai ferencesek, 18. század

Keywords: investigation, parish administration, Diocese of Pécs, Bosnian Franciscans, eighteenth century

1740-es évek közepén Berényi Zsigmond pécsi püspök és generális vikáriusa, Fonyó Sándor intenzív lépéseket tettek a szlavóniai plébániák joghatóságának tisztázására. Vizsgálatokat kezdeményeztek és folytattak, levelezéseket bonyolítottak az egyházi és a világi közigazgatás vezetőivel. Az ügyek intézése, a folyamatos interakciók számos vitát generáltak a pécsi püspökség és a boszniai ferencesek között, amelyek 1745-1747-re kulminálódtak. A két fél érv- és célrendszere igen sok hasonlóságot mutat a déli egyházmegyékben lezajlott más, korábbi egyházi folyamatokkal,¹ ám több okból kifolyólag egyedi jelenségekkel és argumentációval is találkozunk. Bár Hermann Egyed összefoglaló egyháztörténeti munkájában egyrészt kevésbé ítéli polemikusnak a püspökök és a szerzetesrendek közötti viszonyt, és az esetleges konfliktusokat „csak elszigetelt eseteknek”² vélte, amelyek nem „elvi ellentétekből, hanem az illető főpapok temperamentumából folytak.” A század közepétől viszont már konstataált nézeteltéréseket, „amikor a püspökök a Tridentinum rendelkezéseivel ellentétben a szerzetesi exemptiót kezdik nem respektálni, a szerzetesek viszont az exemptiót nemcsak rendházaikra, hanem népeikre és falvaikra is szeretnék kiterjeszteni.”³ Ilyen elmentétként aposztrofálja Padányi Bíró Márton fellépését a lekipásztorkodó

¹ Vö. *Juhász Kálmán*: A verseci esperesség betöltése 1743-ban (Részlet a csanádegyházmegyei plébániák történetéből). Történelmi és Régészeti Értesítő. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat Közlönye. XXXII. (1916) III–IV. füzet. 79–109; *Hermann Egyed*: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae 1.) München, 1973. 315–316; *Bárth Dániel*: A 18. századi Bácska „alulnézeti” egyháztörténete. In: *Bárth Dániel*: A 18. századi Bácska „alulnézeti” egyháztörténete. Húsz év – húsz tanulmány. Folcloristica Historica 3. Budapest, 2020. 9–29. 20.

² *Hermann E.*: A katolikus egyház története i. m. 316.

³ *Hermann E.*: A katolikus egyház története i. m. 316.

ferencesekkel szemben, ám ezt atipikus helyzetként értékeli,⁴ sőt kijelenti, hogy „az összhang világi és szerzetesapság között az egész korszakban általában még zavartalan – az elmélyült hitélet nagy hasznára.”⁵

Jelen tanulmány nagyobb részben árnyalja, kisebb részben erősíti Hermann Egyed érvelését. Árnyalja, mivel egy létező és több szegmensre épülő nézeteltérést mutatunk be a pécsi püspökség és a boszniai ferences rendtartomány között, ugyanakkor bizonyos értelemben erősíti, hiszen olyan egyházmegyei vezetőkhöz kapcsolódik a polémia, akik határozott álláspontot vettek fel a saját plébániáik érdekében, és elvárásaik, saját jogértelmezésük, normarendszerük, nem szükségszerűen egyezett a kérdéses esetekben.⁶

Egyháztörténeti előzmények

A hódoltság idején komoly joghatósági küzdelem folyt a magyar egyházi hierarchia, illetve a horvát és bosnyák egyházi rendszer között. A téma koraijkori előzményeiről a korszak kutatói, elsősorban Molnár Antal plasztikusan és komplex módon mutatta ki, hogy a két lelkipásztori és egyházjogi struktúra, vagyis a balkáni katolicizmus képviselőire épülő római missziószervezés, valamint a magyar egyházi intézményrendszer egymást kiegészítve tudta biztosítani a hódoltság lelkipásztori ellátását. A bosnyák ferencesek a belgrádi püspök joghatósága alatt gondozták a bosnyák és a horvát katolikusokat, míg a magyar lakosságot a magyarországi püspökök joghatósága alatt álló magyar ferencesek, jezsuiták, világi papok és licenciátusok látták el.⁷

A 17. század végére már körvonalazódott a különböző felek szembenállása, valamint az ehhez kapcsolódó történelmi és jogi argumentáció,⁸ amely a 18. század első felében is folyamatosan felbukkant, attól függően, hogy milyen szereplők kerültek döntési pozícióba, illetve, hogy milyen egyházszerkezési stratégiával állt elő az egyházmegye vezetése. Már Széchényi György is alapulvének vallotta a kalocsai érseksége alatt (1667–1685),

⁴ „De az ilyesféle esetek még aránylag ritkák ebben a században.” Hermann E.: A katolikus egyház története i. m. 316.

⁵ Hermann E.: A katolikus egyház története i. m. 316.

⁶ A boszniai ferencesek Szlavónia és a Szerémség területén végzett tevékenységéről ld.: Hoško, Franjo Emanuel: Djelovanje franjevaca Bosne Srebrene u Slavoniji, Srijemu, Ugarskoj i Transilvaniji tijekom XVI. i XVII. stoljeća. Sarajevo, 1979; Hoško, Franjo Emanuel: Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća. Zagreb, 2000; Hoško, Franjo Emanuel: Franjevci i poslanje Crkve u kontinentalnoj Hrvatskoj. Zagreb, 2001.

⁷ Molnár Antal: A katolikus egyház intézményrendszere a hódolt Magyarországon. In: Fedeles Tamás – Varga Szabolcs (szerk.): A pécsi egyházmegye a 17–18. században. Pécs, 2005. 7–18, 16–17.

⁸ Molnár Antal: Magyar hódoltság – Horvát hódoltság. Magyar és horvát katolikus intézmények az oszmán uralom alatt. Budapest, 2019.

hogy a missziós pásztorok csakis a megyéspüspökök engedélyével dolgozhatnak a hódoltságban, lelkipásztori működésükkel nem sérthetik meg az egyházi törvényeket.

A hódoltsági területeken a visszafoglaló háborúkat követően is folytatták egyházi tevékenységüket a szerzetesek.⁹ Különösen a ferencesek láttak el pásztorációs feladatokat a plébániákon.¹⁰ A katolikus egyházigazgatás helyreállítása már a 17-18. század fordulóján megindult, ám tényleges konszolidáció csak a Rákóczi-szabadságharc lezárását követő években bontakozhatott ki. A stabilizációs törekvések egyik eklatáns példája az 1714. évi pécsi egyházmegyei zsinat, amely igyekezett egységes eljárásrendet kijelölni, a püspök joghatóságát egyértelművé tenni. Egyrészt egységesíteni kellett az egyházmegye működését, fel kellett számolni a plébániák, licen ciátusok esetében tapasztalható jelentősebb – liturgiai, személyi vagy akár finanszírozási – eltéréseket; másrészt ki kellett jelölni a rövid és hosszú távú stratégiai célkitűzéseket. Végül, de nem utolsósorban, elemi érdeke volt a püspököknek, hogy az egyházmegye területén megkérdőjelezhetetlené tegye kiemelt és megkerülhetetlen vezető pozícióját (az egyházmegye és a vármegye vezetőjeként, illetve birtokosként egyaránt).¹¹

A dél-magyarországi egyházmegyékhez hasonlóan, a pécsi püspökség és a ferences szerzetesek közötti viszony egy irányban haladt a 18. század első harmadában. 1736-tól megkezdte működését a pécsi papképzés, amely ettől kezdve évről évre bocsátotta a pályára a klerikusokat, így a püspökség egyre nagyobb számban tudott saját hatáskörében papokat beiktatni, és ezzel párhuzamosan a szerzeteseket eltávolítani.¹² Ennek következtében egyre határozottabban tudta érvényesíteni integrációs törekvéseit a püspök, ami leginkább a klerikusok és az intézmény homogenizációjával járt együtt. A szeminárium révén centralizáltan tudta átültetni az elvárásokat, az egyházlátogatások, valamint a kiépülő esperesi hálózat révén erősödött a

⁹ Összefoglalóan: *Siptár Dániel*: A felszabadító háborúk után megtelepedett szerzetesi közösségek a Dél-Dunántúlon. In: Gözsy Zoltán – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.) *Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon. Különös tekintettel a Dél-Dunántúlra. Series Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis VII.* 155–196; *Siptár Dániel*: A szerzetesség és a töröktől való visszafoglalást követő „második konfesszionalizáció” Baranya megyében. *Korall* 15 (2014.) 57. 70–91.

¹⁰ *Hermann E.*: A katolikus egyház története i. m. 315–316; *Bárb D.*: A 18. századi Bácska i. m. 20.

¹¹ *Gözsy Zoltán*: Az 1714. évi pécsi zsinat. In: Balogh Margit – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században. Series Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis; X.* Budapest–Pécs, 2014. 167–182, 171.

¹² *Molnár Antal*: A magyar ferencesek hódoltság-kepe a XVIII. században a rendi történetírás és a prédikációk alapján. In: Bitskey István – Oláh Szabolcs (szerk.): *Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban. Csokonai Könyvtár (Bibliotheca Studiorum Litterarium)* 31. Debrecen, 2004. 551–563, 558.

kontroll. Ezen elméleti szempontok realizálásához kompetens és elhivatott személyekre volt szükség. A pécsi püspökségnél ez Berényi Zsigmond és Fonyó Sándor révén jelentkezett, akik elkötelezett hívei voltak az egyházmegye megerősítésének, amiben kiemelt szerepet szántak a papság minőségi fejlesztésének és folyamatos kontrolljának. Fonyó fokozatosan átvette a dispoziciók feletti kontrollt és kezdeményezést. Több szempontot is mérlegelt a plébániai helyek kiadásánál. Figyelte a papok lehetőségeit, kompetenciáit, érdekeit, a plébániai közösségek adottságait, viszonyait, ez utóbbit akár a kegyurakkal való egyeztetés révén is.¹³

Ezek a folyamatok óhatatlanul lecsapódtak a plébániák adminisztrációjánál, így nézeteltéréseket generáltak a szerzetesek és az egyházmegye vezetése között, ami a pécsi püspökség esetében az 1740-es évek közepén kulminálódott.

1746. március 12-én Berényi Zsigmond határozatot hozott, amelynek értelmében egy vizsgálatot kellett lefolytatni az egyházmegye szlavóniai plébániáival kapcsolatban: kik adminisztrálják azokat, kinek van erre felhatalmazása, jogosítványa (*Inquisitio circa parochias a Franciscanis Provinciae Bosnensis in Sclavonia possessas*)?¹⁴ Azt is fel akarta tární, kik, mikor, milyen visszaéléseket követtek el a fennálló egyházi jogrenddel szemben? A vizsgálatot ugyanezen év november tizennegyedikén folytatták le a kukujevci parókián,¹⁵ ahol a behívott tanúk eskü alatt adtak válaszokat az előre megfogalmazott tizenhárom deutrális kérdőpontra Joannes Penitz nijemci plébános,¹⁶ és a pécsi püspökség szlavóniai külső helyettese

¹³ Gőzsy Zoltán: A katolikus egyházi struktúra újra- és újjáalakításának kérdései Magyarország déli egyházmegyeiben az 1710-es években. *Egyháztörténeti Szemle*. XXI (2020.) 3. 9–24, 20.

¹⁴ Pécsi Egyházmegyei Levéltár (PEL) 1746. 53. *Inquisitio circa parochias a Franciscanis Provinciae Bosnensis in Sclavonia possessas*. A kérdőívet részleteiben, egyes helyeket kihagyva, Stjepan Sršan fordította le és közölte horvát nyelven. Ld. *Sršan, Stjepan*: Stanovništvo i župe u Slavoniji 1745–1774. Eszék, 2007. 187–195.

¹⁵ A plébániát 1735-ben vizitálták. A feljegyzés szerint a parókiát 1732-ben „a Szerémi püspökségből a Pécsihez csatolták, miután a pécsiek erőszakosan elfoglalták és betörték a templomba Szent Simon és Jakab ünnepén, a nép nagy megbotránkoztatására, akik összegyűltek a szentmisére,” 1743-ban a szerémi püspök a pécsiek jelenléte miatt nem vizitálhatta, amit viszont 1745-ben már megtett a pécsi püspök. Egy 1745. október 14-i jelentés szerint a kukujevci plébánia temploma rossz állapotban volt, míg a helyi parókia épületét újonnan építtette a plébános, aki nem rendelkezett állandó jövedelemmel. A Határőrvidék területéhez tartozott, filiákkal nem rendelkezett. *Sršan, Stjepan*: Kanonske vizitacije. Srijem 1735–1768. IV. kötet. Eszék, 2006. 33, 51, 473–475; *Sršan, S.*: Stanovništvo i. m. 19.

¹⁶ 1713. október 22-én született Nijemciben. Lorettóban a Propaganda fide kollégiumában tanult filozófiát és teológiát. Innen 1740. december 17-én tért vissza Pécsre. Szlavóniába, Lovászra küldték káplánnak, következő évben április 11-én tette le az esküjét Kukujevciben. Megérkezése előtt próbálta Szörényi püspök

(vicarius foraneus),¹⁷ valamint Georgius Jakobovcsany¹⁸ a pécsi székesegyház karkáplánja (Praebendarius) jelenlétében.¹⁹

A pécsi püspök olyan érveket akart felmutatni az uralkodó felé, amelyek igazolhatják a saját álláspontját. E célból egy olyan kérdőívet állított össze a püspökség, amelyben sugalmazott kérdések révén mondatják ki a helyi lakosság képviselőivel, hogy a ferencesek hol és miben cselekedtek az egyházmegye ellen, illetve annak kárára. A vizsgálat dramaturgiáját nem tudjuk pontosan rekonstruálni, de az valószínűsíthető, hogy csoportosan rendelték be a megkérdezett tanúkat, akik általában tartalmilag ismétlődő válaszokat adtak, esetenként egy-egy újabb információval, adalékkal kiegészítve.

A deutrális pontjai között elsőként arra kérdeztek rá, hogy Szlavóniában a török uralom alatt egyházmegyei papok tartottak-e plébániákat

Kukujevcit a pécsi püspökségtől elválasztani, és a szerémihez csatolni. 1746-ban áthelyezték Nijemcibe, ahol átvette a *vicarius foraneus* tisztséget. Brüsztle III. 447. 1757-ben került Sotinba (megtartotta Nijemcit lakhelyeként), ahol kitűnt ügyességével és tapasztalatával, Míg 1762-ben a szlávón plébániákat vikáriusként vizitálta, Nijemciben 49 évesen váratlanul meghalt, itt temették el. *Brüsztle Josephus*: Recensio universi cleri dioecesis Quinqueecclesiensis. I–IV. Pécs, 1874–1880. IV. 670–671.

¹⁷ A *vicarius foraneus* az esperesi kerület élére állított pap, esperes, a püspök külső megbízottja. Bangha Béla S. J. (szerk.): Katolikus Lexikon II. kötet. Ellenállás – Kazula. Budapest, 1931. 50, 275; *Varga János*: Az 1848 előtti falusi társadalom kutatásának forrásai. In: Erdmann Gyula (szerk.): Rendi társadalom - polgári társadalom 2. Kutatás - módszertan. Gyula, 1989. 212–225. A pécsi püspökség területén ezt az elnevezést leginkább a tisztségét a Dráván túli, szlavóniai (*Vicarius in regno Slavoniae foraneus*) plébániáit főesperesként felügyelő egyházi személyre alkalmazták, aki ezen esperesi kerület valamely nagyobb plébániáját vezette. PEL 1746. 63. Processus consistorialis contra Nicolaum Csernik Franciscanum Admin. Jankovczensem ob contumaciam. A tisztség ún. „*külhelynöki*” jellegéről: *Zsatkovics Kálmán*: Az egri befolyás és az ez ellen vívott harcz a munkácsi görög szertartású egyházmegye történelmében. Második közlemény. Századok XVIII. (1884) 766–786, 772; *Papp György*: Adalékok De Camillis József munkácsi püspök működéséhez. Keleti Egyház 8(1941) 5. szám. 110–124, 122; ún. „*közbülső*” (a főesperesi és a plébániai szint közötti) státusz jellegéről: *Seres Attila*: Egy bukovinai székely tanító a moldvai csángók között. Péter Gergely trunki kántorsága dokumentumokban elbeszélve. 1937–1940. Honismeret 47(2019) Különszám. 154–167, 165.

¹⁸ Georgius Jakobovcsan Nijemciben volt plébános, majd 1737-ben került Szakcsra. Bár szorgalmasan dolgozott nyolc éven keresztül, mégis megvádolták és a konzisztórium elé citálták, ő maga elkezdte szétosztani és eladni a vagyonát, titokban a menekülést tervezte. Ivanics János pinchelyi esperesre bízta, hogy vessen végen ennek, Jakobovcsant pedig Pécsre irányították. Itt megfosztották javadalmától, egy éven keresztül saját költségén Pécsen kellett maradnia, minden nap misére kellett járnia. *Brüsztle J.*: Recensio universi i. m. IV. 498–499.

¹⁹ PEL 1746. 53.

és világi katolikusok adminisztrálták-e a szentségeket?²⁰ Volt érdeklődés a nemci plébániával kapcsolatban, és itt is az egyházmegyei érdekeket igyekeztek preferálni. A felvetés szerint a török hódoltság alatt már világi papok igazgatták, ám a ferencesek megpróbálták egy ideig zavarni őket (exturbare) és elfoglalni (occupare) a plébániát. A kérdés az érintett ferencesekre és a világi papokra vonatkozott. Hasonló forgatókönyvet vázoltak fel Tovarnikkal kapcsolatban, ahol Paulus Blazevids²¹ plébánost a ferencesek erőszakkal és hatalommal kivertek (ac inde vi et potentia mediante Franciscanorum pulsum fuisse), valamint a Jamenából és Kukujevciből egyaránt a ferencesek által elűzött Králics Mátyás plébános (abinde per Franciscanos depulsum / Patres Franciscani pellere conati sint) történetét kívánták feltérképezni. Az egyházmegye arról is érdeklődött, hogy a Nijemcivel szomszéd plébániákat, különösen Otokot és Lipovacot is világiak (ecclesias) igazgatták, hogy kihez tartozott Laze, Slakovci,²² Jankovci,²³ Morović, Ivankovo?²⁴

Több fogalmat is kiemelhetünk a kérdésekből. Az elfoglalás (occupatio) főnév többszöri használata az egyházmegye azon álláspontját tükrözi, hogy az eredetileg püspöki joghatósághoz tartozó plébániákat vett birtokba, és ez az eljárás inkább erővel (captio, sőt expugnatio értelmében) és jogtalanul történt, mint egyfajta megtelepedésként (descensio értelmében),

²⁰ „An sciat fatens, et unde, quod in Slavonia sub Dominatu Turcarum parochias tenuerint ecclesiastici, et catholicis saecularibus administraverint sacramenta?” PEL 1746. 53.

²¹ Paulus Blazevids Lorettóban tanult, áldozópapként 1699-ben került a pécsi egyházmegyébe. Sokat fáradozott a hívek lelkipozírozásával. Brüssztle jellemzése szerint minden tekintetben kiváló volt. Amikor 1720-ban átvette a lovászi plébánia vezetését, saját költségén felújíttatta a templomot kívülről és belülről. 1735. szeptember 14-én 67 évesen hunyt el Lovászbán, itt temették el a templomban. *Brüssztle J.*: Recensio universi i. m. III. 585.

²² Először a vukovári ferencesek igazgatása alatt állt, melyet a vukovári ferences rendház krónikájának a bejegyzései is alátámasztanak. 1741-ben az a bejegyzés olvasható, hogy Berényi Zsigmond püspök utasítása szerint feljegyezték a Slakovciban gyónásra képes hívek számát, 1744-ben pedig egy Szent Anna napján megtartott miséről számoltak be. A Jankovci plébánia megalapítása után, Slakovcit az újonnan megalapított plébániához csatolták. *Dobrica, Ladislav – Posedi, Ivan*: Kronika franjevačkog samostana u Vukovaru. Knjiga I. (1722–1780.), Vukovar, 2020. 145, 181; *Sršan, S.*: Stanovništvo i. m. 22.

²³ Egy 1745. évi jelentés szerint a plébánia igazgatása a vukovári ferencesek feladata volt, amit a vukovári ferences krónika bejegyzései is igazolnak. Püspöki rendelet szerint plébániai rangra emelték, és hozzá rendelték a két szomszédos falut, Slakovcit és Svinjarevcit is. Ennek hátterében a helyek közötti távolság, illetve a ferencesek Jankovciba való szállításának a biztosítása állt. *Ld. Dobrica L. – Posedi I.*: Kronika franjevačkog i. m. 93, 145, 181; *Sršan, S.*: Stanovništvo i. m. 22.

²⁴ PEL 1746. 53.

folyamatos, békés, jogos szerzeményként.²⁵ További, gyakran előkerülő kifejezések, amelyek bizonyítják az előző állítást, az erőszakos birtokbavétel, az elhajtást, elűzést (*exturbatio*, *expulsio*, *depulsio*) jelentő fogalmak, amelyek a jogosan használt birtokból, javadalomból történő drasztikus eltávolítást érzékeltetik. A püspökség értelmezése szerint ugyanis a ferencesek az amúgy is igen hektikus időszakban, az amúgy is sok sebből vérző egyházmegyei papsággal szemben léptek fel erőszakosan.²⁶

Az egyházmegyei érvrendszere és a használt kifejezések azonban mindenképp egy interakció eredményét mutatják, amelyben számos toposz, hagyomány köszön vissza rendszeresen. Molnár Antal mutatta ki a ferences rendtartományok történeti érvrendszerét, amelynek segítségével a 18. században, a szerzetesség identitásválsága idején a korábbi, hódoltság alatti szerepüket és jelentőségüket újrafogalmazták. A narratíva logikája abban áll, hogy a rendtartományok igyekeztek gondoskodni történeti múltjuk és jelentőségük méltó megőrkítéséről.²⁷ A szalvatóriánus rendtartományi káptalan 1742-ben írta elő a rendházak történetének összeállítását és folyamatos vezetését. A Blahó Vince által összeállított anyagban kiemelt szerepet kapott a középkor végi önállósulás, illetve a török kor alatti helytállás.²⁸ A 18. század közepén, amikor az egyházmegyei vezetők fellépésének köszönhetően megkezdődött a szerzetesek kiszorítása a plébániákról, a ferences öntudat erősítését szolgálta a dicső múlt feltérképezése és prezentálása. Ez egyfajta „ferences lokálpatriótizmust” is kialakított azokban a régiókban, illetve azokon a plébániákon, ahol a szerzetesek tevékenykedtek.²⁹

A boszniai rendtartomány érvrendszerébe ugyanezek az elemek épültek be, kihangsúlyozták, hogy a 17. században a katolikus egyház egyedüli képviselőiként biztosították az ősi hit fennmaradását, emellett mindvégig az uralkodó érdekeit, céljait szolgálták.³⁰

A kérdéskör, cselekvési környezet

Mielőtt rátérnénk a püspökség és a rendtartomány között fennálló problémakör bővebb prezentálására és értelmezésére, bemutatnánk az előzményeket és a téma kontextusát. Mária Terézia 1741-ben hozzájárult a határőrvidék megszüntetéséhez, és ezek a területek mint korona- és kamarabirtokok fokozatosan a területileg illetékes vármegyékhez kerülhettek. Ezt foglalta írásba az 1741. évi 18. törvénycikk. Az uralkodónő az 1745. július elsején kelt rendeletével rendezte az oszmánoktól visszafoglalt és addig katonai

²⁵ Vö. *Siptár D.*: A felszabadító háborúk i. m. 172–173.

²⁶ *Góczy Z.*: A katolikus egyházi struktúra i. m. 11–14.

²⁷ *Molnár A.*: A magyar ferencesek i. m. 554; *Siptár D.*: A felszabadító háborúk i. m. 167–169.

²⁸ *Molnár A.*: A magyar ferencesek i. m. 557.

²⁹ *Molnár A.*: A magyar ferencesek i. m. 558–560. Vö. *Siptár D.*: A felszabadító háborúk i. m. 167.

³⁰ Vö. *Molnár A.*: A magyar ferencesek i. m. 561.

irányítás alatt levő szerémségi és alsó-szlavóniai területek hovatartozását, felállítva a katonai határőrvidékeket, a generalátusokat, valamint a polgári közigazgatás alá vont térséget, pontosan megszabva annak határait. A terület felett a magyar kormánysszervek voltak illetékesek, pénzügyi tekintetben a Magyar Kamara, közigazgatási kérdésekben pedig a Magyar Királyi Helytartótanács.³¹ Ez a rendelet az 1741. évi magyar országgyűlés 18. törvénycikkének értelmében felállított három tagú udvari bizottság munkájának eredménye.

1746-tól kezdődően a három alsó-szlavóniai vármegye felállítása történt meg, élükre főispánokat neveztek ki, majd a vármegyéknek címert (pecsétet) adományoztak.³² A főispánok számára egyértelmű instrukciókat fogalmaztak meg, a világi közigazgatás, az igazságszolgáltatás, a közrend fenntartása, az adóztatás tekintetében. Az 1745. július 1-én megfogalmazott uralkodói rendelkezésben kiemelt helyet kapott „a Mindenható Isten dicsősége és az ortodox római katolikus vallás” előmozdításának feladata, amelyet a Dalmáciára, Horvátországra és Szlavóniára vonatkozó törvények előírása szerint kellett megtenni.³³ A kormányzat kifejezte, hogy tisztelgetni kell tartani a görög keleti hívek számára kiadott engedményeket, ugyanakkor a vármegye tisztviselőire bízta a katolikus lakosság védelmét, amennyiben tilalmazta, hogy ortodox püspökök, pópák bármilyen önkényes gyűjtést (arbitrarias collectas) végezzenek vagy készpénzes bírságot (multas pecuniarias) szedjenek vagy csikarjanak (exigere et extorquere) ki tőlük.³⁴ A kormányzat figyelme valójában a lakosság anyagi, egzisztenciális védelmére irányult, a vármegyei adminisztrációnak a birtokosok túlzott követeléseire is ügyelniük kellett.

A világi közigazgatási változások nem hagyták érintetlenül a katolikus egyházigazgatást sem. A pécsi püspökséget közvetlenül nem érintette az átalakítás, míg 1743-ban a kormányzat által kijelölt reinkorporációs bizottság és az észéki deputáció végzése értelmében a boszniai-diakovári

³¹ Buturac, Josip – Filipović, Ivan – Križman, Mate – Šojat, Vesna: Zaključci Hrvatskog sabora V. 1743–1749. Arhiv SR Hrvatske u Zagrebu. Zágráb, 1966. 126.

³² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar kancelláriai levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrása, Libri regii (A 57), 40. kötet, 306–308 (Verőce); 584–585 (Szerém); 41. kötet 59–61 (Pozsega). A három szlavóniai vármegye (Verőce, Szerém, Pozsega) 1745. évi helyreállításáról ld.: Horbec, Ivana: Slavonske županije između Banske Hrvatske i Mađarske: ustrojava civilne uprave i pitanje poreznog sustava u 18. stoljeću. Arhivski vjesnik 53 (2010) 1. 177–196.

³³ PEL 1745. 48. Apographum instructionis Caesareo Regiae Comitatus Veröcziensi occasione reincorporationis datae. „cumprimis vero Gloriam Dei Omnipotens et religionem orthodoxam Romano Catholicam pro exigentia legum regni, pro parte praefatorum regnorum Dalmatiae, Croatiae, et Slavoniae conditarum omnimode promovere et propagare satagant.”

³⁴ PEL 1745. 48.

püspökség hat plébániáját a határőrvidékhez csatolta (sex pagos adimere et confinariis adscribere).

Ez az intézkedés a presztízvesztés mellett gazdasági problémát is okozott Bakich Péter püspök számára.³⁵ 1744-ben arról panaszkodott a püspök (dolens maximopere et summe quaerulosus cum infinita cordis afflictione), hogy az elcsatolt plébániák éppen „a legjobbak a többi között”, így ha ez az intézkedés realizálódna, a püspökség (amely leírása alapján „önmagában is nyomorúságos” („qui per se miser est”) állapotban van, sőt még az utóbbi években csökkentek is a bevételei), „a legnagyobb nyomorúságba, és szinte romlásba süllyedne.”³⁶ A püspök tiltakozó kérvényeket (protestativas instantias), illetve egy kérelmet (supplex libellus) nyújtott a végzéssel szemben és kérte az esztergomi érseket, hogy támogassa ebben.³⁷

Az átrendezés természetesen foglalkoztatta a pécsi egyházmegyét is, amely több levelet is küldött a kormányzatszervek irányába. Batthyány Lajos kancellár 1746 tavaszán Berényi Zsigmond pécsi püspök számára több levélben is – mintegy megnyugtatólag – kifejtette, hogy a „militaris és provinciális jurisdiktio” alá került hívek, ha elhagynák is lakóhelyüket, számukra megfelelő lakóhelyet biztosítanak, ahol vallásukat gyakorolhatják.³⁸ A garanciát az uralkodó hozzáállása jelentette, hiszen számára is fontos, hogy az oda került hívek „hitükben semmilyen csorculást ne szenvedjenek”, ezért „semmilyen háborgatások nem fogh engedtetni.”³⁹ A kancellár referált a püspök számára a tizedfizetéssel kapcsolatban is. Közölte, hogy a pécsi püspök nem veszíti el azon jobbágyságok dézsmáját, akiket átsoroltak a határőrvidékhez.⁴⁰

³⁵ Petar Bakić püspökről ld: *Šrakić, Marin*: Petar Bakić – biskup i vlastelin (1716–1749.). *Diaconvensia* 25 (2007) 2. szám. 189–230.

³⁶ PEL 1744. 11. Petri Bakich Episcopi Bosniensis seu Diakovariensis querelae ad Primatem directae cum ejusdem responso.

³⁷ „in miseriam maximam, et fere ruinam dominium devolvitur” PEL 1744. 11. Pozíciójának megerősítése céljából Bakich Valkó vármegye főispáni tisztségét is kérte magának (a magyarországi eljáráshoz és helyzethez hasonlóan). A pécsi püspökség Dráván túli főesperességeivel és plébániáival kapcsolatban: *Ortvay Tivadar*: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elejét a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. Budapest, 1894. 264–278.

³⁸ „azoknak is olly hely fog assignáltatni, ahol jól subsistálhatnak, és a religio dolgában nem csak háborgatások ne légyen, hanem hogy a valamint az előbbi, ugy az új lakóhelyekben is minden háborgatás nélkül megmaradhassanak, és mindenképpen protegáltassanak.” PEL 1746. 18. Correspondentiae Com. Ludovici a Batthyányi cum Episcopo Quinqueeclesiensi de parochia Nemczensi et decimis Vukováriensibus et Valpoiensibus.

³⁹ PEL 1746. 18.

⁴⁰ „az is hasonlóképpen ugy intéztetett, hogy mind az vukovári dominiumtól el esett, és confiniumokhoz applicált helységekbeli lakosoktól, akik nagyobb részént intra domi-

Az egyházmegye-szervezés aktuális állapota: a plébániák irányításának kérdése

A visszafoglaló háborúk alapvetően változtatták meg az egyházi viszonyokat. A bosnyák ferencesek számára pozitív fordulatot ígértek a keresztény seregek győzelmei. Ez a háború azonban nem hozott felszabadítást a rendtartomány számára, oszmán megszállás alatt maradtak. A törökök a bosnyák ferencesek ellen fordultak, kolostoraik nagy részét lerombolták, a szerzeteseknek pedig menekülniük kellett. A karlócai béke idején már csak öt kolostor állt Boszniában, a boszniai püspök pedig Diakovára költözött, a török uralom alatt élő híveitől elvágyva.⁴¹ Ezzel párhuzamosan a magyarországi területek viszont felszabadultak az oszmán uralom alól. A katolikus egyházszerkezet vissza akarta állítani a korábbi viszonyokat és újjá alakítani a saját struktúráját. Érvényesnek tarthatjuk Tóth István György megfogalmazását: „a magyar püspökök és ferencesek számára a bosnyák szerzetesek csak a török uralom velejárói voltak, akikre a középkorvégi egyházi szerkezet helyreállításával ezentúl már nincs szükség.”⁴² Ez az ellentét egyre fokozódó konfrontációt generált a felek között, ami a század középső harmadára kulminálódott.

A pécsi egyházmegye életében közvetlen hatást viszont eredményeztek a Dráván túli területek egyházigazgatási változásai. A plébániái struktúra megbotlygatása és a hozzájuk kapcsolódó bevételek az egyházmegyék vezetőit arra késztették, hogy górcső alá vegyék a lokális egyházszerkezetet. A plébániák ellenőrzöttebb tétele és átvizsgálása fokozottabb mértékben irányította rá a figyelmet a parókiák joghatóságára, adminisztrációjára, illetve a pasztorációt végző személyekre, kiemelten a ferencesekre.

Az, hogy Berényi Zsigmond pécsi püspök is határozott lépéseket tett a plébániákkal kapcsolatban, összefüggött azzal, hogy egyre több fórumon került elő ez a téma, sőt konkrét, lokális vitás kérdések is erősítették a probléma iránti érzékenységet. Ugyanakkor a püspök által az 1730–1740-es évtizedek fordulóján elvégzett Canonica Visitatio tapasztalatai is azt mutatták, nem hagyhatja figyelmen kívül a szlavóniai plébániák helyzetét.

Berényi Zsigmond már helynökként is nagy energiákat fektetett a plébániák ellenőrzésébe, ez vonatkozott azok működésére, illetve működtetésére, joghatóságára, adminisztrációjára. Ebbe a vonulatba tartozott a Berényi által 1738-ban megkezdett egyházlátogatás.⁴³ A helynök 1738.

nium helybeztetnek, mind pedig a valpoi négy ugy nevezett hajdu helységbeliektől a' szokott dészma megh fogh adatni...” PEL 1746. 18.

⁴¹ Tóth István György: Szent Ferenc követői vagy a szultán katonái? Bosnyák ferencesek a hódoltság misszióban. Századok 134 (2000) 4. szám. 747–799, 796.

⁴² Tóth I. Gy.: Szent Ferenc követői i. m. 797.

⁴³ A vukovári ferences évkönyvben feljegyezték Berényi látogatását, aki április 13-án 11 órakor jelent meg a vukovári kolostorban. Az eseményt a következő módon említik: „Mihelyst megérkezett, körmenet kíséretében meglátogatta a templomot, az oltárokat, nagy menetben és haraggal, megfenyegetve és megkérdézve minket, hol

április 18-án Vukováron kiállított levelében hívta fel a figyelmet a hamarosan induló vizitációra, és nevezett meg fontosabb szempontokat. Ezek közé tartozott, hogy amennyiben lehetőség nyílik rá, világi papokat iktassanak be a pécsi püspökség joghatósága alá tartozó plébániákra. Ekkor még Berényi is belátta, hogy még nincs realitása a szerzetesek elmozdításának. Ugyanakkor azt is elengedhetetlennek látta, hogy a plébániákon szolgáló személyek valamilyen módon „megvizsgáltassanak” (examinarentur), majd a vizsga hiteles tanúsítványával mutassák be magukat – akár személyesen, akár az írást beküldve – a vicarius generalisnak.⁴⁴ Az egyházmegye elvárásai szerint tehát az egyházközségekre kihelyezett személyeknek „be kell mutatniuk magukat az egyházmegyéhez, és minden tekintetben alá kell vetniük magukat a plébániai feladatoknak”.⁴⁵ A vizitáció több szempontból is meghatározó volt a szlavóniai plébániák adminisztrációjával kapcsolatban. Maga Berényi fogalmazta meg, hogy „a Szlavóniai Királyságban a püspöki joghatóságot 1741 vége körül értettem meg a kanonoki vizitáció során.”⁴⁶ A vizitációs felmérések alkalmat nyújtottak arra, hogy korrigálják a plébániák adminisztrációjában rejlő problémákat. A püspök számára például ekkor derült ki, hogy a híveknek nem megfelelő, hogy lelkigondozójuk Vukovárról járt ki hozzájuk. A nagy távolság, az utak minősége, az eső és a téli időszak okozta nagy kényelmetlenség miatt csak ritkábban tudta pasztorálni őket, annak ellenére, hogy a településen egy házat biztosítottak a

van a plébániatemplom alamizsnája? Nem akart megszállni nálunk [...] hanem elment „ad Dominum administratorem”. Aznap magához hívatta Lőrinc házfőnököt Diakovárról és Antun Bibić definitort [ferences rendtartomány tanácsadó képviselője], akiknek sok szemrehányást tett, de ők mindenben megcáfolták. Másnap eljött bemutatni a szentmisét, és megáldotta a melléklátárokat, amit előző nap gőgösen visszautasított. Aznap ismét hívatta a fent említett atyákat és a plébánosok közül valamennyit, majd befejezte a vizitációját, amely során semmit se talált a plébános és a ferencesek ellen. Mi több, köszönetet mondott, és szépen beszélt a templomról. Harmadnap megszentelte, vagyis megáldotta a kisebb és nagyobb harangokat, mert a közepes már meg volt áldva.” *Dobrica L. – Posedi I.: Kronika franjevačkog i. m.* 133.

⁴⁴ „et cum authentico examinis testimonio Reverendissimo Domino Vicario Generali in persona, vel litteras semet praesentarent” A nem személyes bemutatást az esztergomi egyházmegye gyakorlatára hivatkozva engedi, azokra gondolva, akik olyan távol vannak, hogy nehezen kivitelezhető a beutazásuk. PEL 1746. 57. Litterae et documenta complura concernentia controversiam Franciscanorum Bosnensis Provinciae cum Episcopo Quinqueecclesiensi intuitu parochiarum quarumdam in Slavonia per eos administrandarum.

⁴⁵ „...ad parochias dispositos se Diaecesano praesentare, et per omnia, quoad munia parochialia subiacere oportet.” PEL 1746. 57.

⁴⁶ „Episcopali jurisdictione in Regno Slavoniae circa finis anni 1741 canonicae visitationis intellexeram.” PEL 1746. 57.

plébánosnak.⁴⁷ A vizitáció során szerzett tapasztalatok birtokában fordult a püspök Mária Teréziához, amelyben biztosította, hogy az egyházmegyei papok hasznos munkát végeznek a plébániákon.⁴⁸

A püspök általánosan vette fel a küzdelmet a boszniai rendtartománnyal, de közben konkrét ügyekben is konfliktust vállalt. Leveleiben egyértelművé tette, hogy a szlavóniai plébániákat a pécsi püspökség joghatósága alá tartozónak tekinti (ecclesias parochiales ad jurisdictionem nostram spirituales spectantes).⁴⁹ Meglátása szerint a ferencesek alapvető szerzetesi funkciója és karaktere, legfőbb értéke, a szegénység megőrzése (praecipuum patrimonium paupertas est), eleve nehezíti és gátolja a plébániák gondozását, amelyet valójában már nem is tudnak fenntartani. Ezt bizonyítja a templomok és plébániai házak lepusztult állapota, a lelkészek csekély választéka (desolatus ecclesiarum, ac domorum parochialium status, exiguus curionum selectus).⁵⁰

Berényi megparancsolta⁵¹ a rendtartomány ferenceseinek, hogy ha a jövőben is birtokolni kívánják a plébániák feletti joghatóságot, akkor lekipásztori vizsgát (examen; tentamen) kell tenniük Pécsen a konzisztórium előtt, az erről szóló értesítés átvételétől számított egy hónapon és egy napon belül.⁵²

A vizsgára történt berendelés (examen subire / examen instituere / citare ad examen) bevett gyakorlatnak számított Berényi püspöksége és Fonyó vikáriussága alatt,⁵³ amennyiben kifogásolhatónak találták valamelyik plébános lelkigondozói tevékenységét, egy szóbeli próbatételre rendelték, ahol bizonyítania kellett az alkalmasságát. Az eljárást a Trienti Zsinat 21. és 23. ülésének határozataira alapozták, és ezekre hivatkozva gyakorolták.⁵⁴ Berényi számára a kvázi „képesítő vizsga” letétele az egyházmegyei

⁴⁷ PEL 1746. 57.

⁴⁸ PEL 1746. 57.

⁴⁹ PEL 1746. 22. Comes Sigismundus Berényi Episcopus Quinqueecclesiensis iubet Franciscanos Bosniensis Provinciae curae animarum aplicitos examen Quinqueecclesiis deponere pro obtinenda jurisdictione, jurisdictionem adimit Francisco Gvardiano Valkoviensi ob inobidentiam, et parochiam in Jankovcze se erecturum dicit.

⁵⁰ PEL 1746. 22.

⁵¹ A protocollum mutatókönyvében a *iubeo*, a levélben *praecipimus et mandamus* igék szerepelnek. PEL 1746. 22.

⁵² PEL 1746. 22.

⁵³ Vö. PEL 1745. 79. Citatio et examen testium in causa Joannis Meszarovits Parochi Mohatsiensis mandatur; *Brüssztle J.*: Recensio universi i. m. III. 118; *Gözszy Zoltán – Varga Szabolcs*: Papi műveltség a pécsi egyházmegyében a 18. század első felében. Jelenkor. LIV. (2011) 5. szám. Pécs, 2011. 509–515, 513.

⁵⁴ Ugyanezt az elvárás és eljárási rendet olvashatjuk a Patachich Gábor, kalocsai érsek által 1738-ban kiadott Statuta Generalia X. (a szerzetesekre vonatkozó – *Quoad regulares*) fejezet első pontjában: „*Ut nullus ad administrandam parochiam exmit-*

joghatóság elfogadását jelentette, annak elmulasztása esetén a plébánosi tevékenységet törvénytelennek tartotta (*illegitime exercere*).⁵⁵

A püspök ugyanekkor jelentette be, hogy engedetlenség (*inobedientia*) miatt elvette a joghatóságot a vukovári guardiántól, továbbá azt, hogy a jankovci plébániát saját kezébe veszi. A jankovci plébánia esetében külön kiemelte, hogy az ottani ferences szerzetes nem vette figyelembe a lokális szempontokat, ráadásul megsértette püspöki joghatóságát a plébánia felállításának akadályozása kapcsán, emellett még szóval fenyegette a plébánost. Mindezek miatt felfüggesztés büntetése alatt eltiltotta a ferences szerzetest a plébánia gondozásától (*ab administratione mox dictae possessionis Jankovce sub poena suspensionis ipso facto incurrenda pariter inhibemus*).⁵⁶

Levelét igen határozott iránymutatással zárta a püspök. Felszólította őket, hogy engedelmeskedjenek az előjáróiknak, fogadjanak szót, mert ott nekik kell vigyázniuk a hívek lelkére. Ezt örömmel, ne bánkódva tegyék, mert ez nekik egyáltalán nem használ. A hierarchiát egyértelművé tette záró mondatával: „tudjátok, hogy a lelkek gondozásában csak nekünk, illetve egyedül az általános helytartónknak kell engedelmeskednetek / alávetettnetek lennetek.”⁵⁷

A vicarius foraneus jogkörének pontosítása

„*et haec sunt, quae pro directione tui a te observari cupimus et mandamus*”⁵⁸

A pécsi püspökség joghatóságát, ellenőrző és irányító funkcióját szolgálta a szlavóniai plébániák koordinálására kinevezett vicarius foraneus. 1737. február 24-én Eszéken keltezett levelével nevezte ki Bakich Gábor a pécsi püspöki káptalan prépostja⁵⁹ Martinus Paluchot, az eszéki felsőváros lel-

tatur, antequam in examine consistoriali pro cura animarum gerenda sit approbatus, et professionem fidei emiseric, juramentumque archi-diaecesanum pro tempore administrationis suae deposuerit.” Bárbth Dániel: *Statuta Generalia* (1738). Vallásosság és mindennapi élet Patachich Gábor kalocsai érsek általános rendelkezéseinek tükrében. *Cumania* 21 (2005) 141–173, 172.

⁵⁵ Berényi a Helytartótanács számára 1747. július 28-án írt levelében úgy fogalmaz, hogy „*a rendtartomány ferences atyái, akik a püspökség területén végeznek lelkigondozást, nem hajlandók alávetni magukat vizsgálatra és jóváhagyásra, ennél fogva az egyházmegye joghatóságának*” (*semet examini et approbationi suae, per consequens jurisdictioni diaecesanarum submittere detrectent*). PEL 1747 19. *Processus Episcopi Quinqueeclesiensis contra Franciscanos Provinciae Bosnensis*.

⁵⁶ PEL 1746. 22.

⁵⁷ „*... et noveritis quod in cura animarum nobis duntaxat nostroque generali vicario subesse debeatis*.” PEL 1746. 22.

⁵⁸ PEL 1746. 23. *Instructio data Joanni Penicz Vicario Foraneo ab Episcopo Quinqueeclesiensis*.

⁵⁹ 1721. augusztus 4-én kapott császári kinevezést a nagypréposti stallumra, ugyan-ezen év szeptember 2-án Nesselrode pécsi püspök adományozta neki ezt a címet. 1730-ban Nesselrode, 1733-ban Thurn, 1736-ban Cienfuegos püspök vikáriussá

kipásztortát nijemci plébánosának,⁶⁰ majd március 3-án vicarius foraneusnak.⁶¹ A plébános kinevezési okirat jellege, tartalma, valamint a kiállítás helyszíne is mutatja, hogy ez a pécsi püspökség számára releváns kérdésnek számított. Paluch több szempontból is alkalmas személy volt e tisztségre. Lorettóban végzett a Propaganda fide kollégiumában teológiát és filozófiát, latin, német, horvát, szerb (a kánoni vizitáció szerint szlavón), olasz nyelven is beszélt.⁶²

Érdekes körülmény, hogy az 1740-es évek első felében egyfajta gyakorlattá vált a szlavóniai plébánosok kirablása és fizikai bántalmazása. Ezt azért emeljük itt ki, mert bár erről nincs forrásunk, valószínűnek tarthatjuk, hogy felmerült az igény, akár a plébánosok között, akár a püspökség részéről a helyzet megnyugtató rendezésére. Ez is összekapcsolódhat a pécsi püspökség hangsúlyosabb szerepvállalásával. Paluchot 1740-ben rabolták ki Nijemciben.⁶³ Elvittek tőle 1200 forintot, és súlyosan bántalmazták. Sebesüléseit Vukováron kúrálták, de itt sem nyert fizikai javulást, majd 1745-ben meghalt. Gregorius Martinovichot, Lovász plébánosát 1743 decemberében rabolták ki és hurcolták meg a saját házában. Martinovichot is megtörte az eset, folyamatos betegségek sújtották, 1747-ben meg is halt.⁶⁴ A lovászi plébánián Priich lett az utódja,⁶⁵ akit viszont még korábban, 1741 októberében raboltak ki és vertek meg.⁶⁶ Az ilyen esetek újabb érvet jelentettek az egyházi struktúra központi megerősítésére.

Ennek tükrében válik érthetővé, hogy Berényi püspök 1748-ban a szlavóniai katolikus hívek biztonsága szempontjából jelentős szereppel bíró személyektől kért konstruktív és effektív segítséget. 1748. június 16-án

nevezte ki. A Paluchnak kiállított oklevél után két héttel meghalt Bakich. *Fedeles Tamás*: A pécsi székeskáptalan kanonokjai a 18. század első felében. In: *Fedeles Tamás – Varga Szabolcs* (szerk.): *A pécsi egyházmegye a 17–18. században*. Pécs, 2005. 204–246, 219–220.

⁶⁰ „... in Parochum Nemcsiensem, Komletinczi, Gelejovczi, Orolik, Banovcsi, Novoselo, cum desertis Drugovcsi, Pobarcsi, Blasevcsias, canonice in Domino investimus.” PEL 1746. 57.

⁶¹ *Brüstle J.*: Recensio universi i. m. III. 907.

⁶² 11 évig volt lelkipásztori szolgálatban. 1737-ben nevezték ki Nijemci plébánosának. *Sršan, S.*: Kanonske vizitacije Srijem i. m. 415, 417.

⁶³ A vukovári ferences krónika nem említi az esetet, viszont a forrásban Martinus Paglius/Pagliug/Paugliugi/Paljug névváltozatok alatt szerepel, mint *vicarius foraneus* és nijemci plébános, aki 1740-ben megáldotta Szent Rókus kápolnát, 1742-ben megáldotta a bogdanovaci templomot, 1743-ban pedig részt vett a svinjarevci filia temploma alapkövetételénél. *Dobrica L. – Posedi I.*: *Kronika franjevačkog i. m.* 143, 149, 167.

⁶⁴ *Brüstle J.*: Recensio universi i. m. III. 586.

⁶⁵ *Brüstle J.*: Recensio universi i. m. III. 586.

⁶⁶ *Brüstle J.*: Recensio universi i. m. III. 656.

levélben kereste fel Ascanius Gvadagni eszéki várkapitányt,⁶⁷ hogy a püspöki fennhatósága alá tartozó plébániákat segítse, jogaikat védje, és az őket támadókkal szemben lépjen fel (*contra aggressores tutare dignetur*).⁶⁸ Ugyanezen a napon levelet intézett Franz Leopold Engelshofen altábornagyhoz is. Engelshofent az uralkodó bízta meg királyi biztosként többek között a szerémi határörvidék kialakításának felügyeletével.⁶⁹ Levelében elsősorban a plébániák gazdasági kondícióit érintette: egyrészt jelezte, hogy a híveknek mennyi bort kell adniuk a plébánosok számára, másrészt, hogy a már meglévő és stabil anyagi helyzetben lévő plébániákat őrizték meg megfelelő állapotukban, az újonnan alapítandókat pedig segítsék, és hasonlóan támogassák a plébániákat a liturgikus tárgyak esetében is.⁷⁰

Érezhető volt, hogy a püspök határozottabb fellépést fog foganatosítani, amihez alkalmas csatornákat, személyeket, illetve jogszabályi kereteket keresett. Lokális befolyása növeléséhez a középszintű, illetve regionális képviselője szerepét kívánta megerősíteni. Az egyházlátogatásai is megerősítették abban, hogy szükséges a helyi képviselet, az „*oculi episcoporum*” funkció.⁷¹ A plébániák működtetése és ellenőrzése szempontjából kiemelt jelentőséggel bírtak az esperességek mint az egyházkormányzat nélkülözhetetlen tényezői,⁷² vagy ahogy Szentkláray fogalmazta: „az egyházkormányzatnak valóságos organumai”.⁷³

1746. május 6-án instrukciókat küldött Joannes Penicznek, Kukujevci plébánosának, aki a pécsi püspökség Dráván túli, szlavóniai területen lévő plébániáiért felelős *vicarius foraneus* volt.⁷⁴ A vikáriusnak készített rendelet (*decretum*) egyfajta „munkaköri leírás”, amelyben pontosan körülhatárolta a püspök a lelkigondozással és az egyházkormányzással kapcsolat-

⁶⁷ Gvadányi József íróhoz fűződő kapcsolatáról: *Széchy Károly*: Gvadányi József 1725–1801. Magyar Történeti Életrajzok. Budapest, 1894. 76.

⁶⁸ PEL 1748. 22.

⁶⁹ Báró Engelshofen a Temesi Bánság esetében is közbenárt egyházigazgatási kérdésekben, és javasolt ferences szerzetest plébánia adminisztrálására a kamara érdekeit szem előtt tartva. *Juhász K.*: A verseci esperesség i. m. 92. Engelshofen hadügyi és közigazgatási tevékenységével kapcsolatban: *Iványi István*: A tiszai határörvidék 1686–1750. Budapest, 1885. 110; *Érdúj helyi Menyhért*: Újvidék története. Újvidék, 1894. 146; *Wettel, Franz*: Franz Leopold Freiherr von Engelshofen. Kommandierender und Statthalter im Banat. Banater Deutsche Zeitung, 12. (1930.) November 30. 11.

⁷⁰ PEL 1748. 22.

⁷¹ *Juhász K.*: A verseci esperesség i. m. 86.

⁷² Vö. *Juhász K.*: A verseci esperesség i. m. 1916. 84.

⁷³ *Szentkláray Jenő*: A főesperességek és esperességek történeti fejlődése a csanádi egyházmegyében. Temesvár, 1898. 122; *Juhász K.*: A verseci esperesség i. m. 85.

⁷⁴ PEL 1746. 23. Kukujevci szolgálata után áthelyezhették Nijemcibe, mert a ferences krónika 1749-től *vicarius foraneus*ként és nijemci plébánosaként említi. *Dobrica L. – Posedi I.*: Kronika franjevačkog i. m. 219.

ban elvárt feladatokat (*cura videlicet animarum, et fidelis populi gubernio agatur*), tevékenységi- és jogköröket.⁷⁵ A feladatköröket több pontban és olyan szinten szabályozta, hogy semmi ne történhessen a püspöki joghatóság megkerülésével.

A dekrétum első pontja a plébánosok feletti felügyeletet emelte ki, szorgalmasan kellett ügyelnie a lelkipásztorok életvitelére és szokásaira (*Vitae et moribus parochorum per districtus nominatus curam animarum exercentium sedulo invigilabis*). Az elkövetett bűn mértékének megfelelően a kisebb kihágásokért büntetnie kellett a vétkezőket (*pro minoribus excessibus ad mensuram demeriti delinquentes castigabis*), a nagyobb vétkekért, vagy ha valaki visszaesőként már többször is meg lett intve, és viselkedésén változtatni nem akart, akkor vagy a püspököt, vagy az általános vicariust kellett informálnia erről (*majores autem illorum excessus, aut si quis saepius a te admoniti, resipescere nollent, ad nos aut vicarium nostrum generalem mox deferes*).⁷⁶

A második pont a plébánosi beiktatás kérdését (*investitura*) szabályozta. A beiktatás felmutatása és engedelmességi eskü (*obedientiae iuramentum*) letétele nélkül egyetlen plébános vagy plébániai adminisztrátor sem végezhet lelkigondozást.⁷⁷ Amennyiben szerzetes, új jóváhagyást, megerősítést (*novam approbationem*) kaphat,⁷⁸ amely csak a lelki gondozás végzésére lesz korlátozva. Ebben a pontban tér ki arra, hogy gyóntatásokat lehetőség szerint csak megszentelt helyen, megfelelő ruházatban végezzék, kivéve, ha valamilyen súlyos szükség másként nem kívánja.

A harmadik és a negyedik pont a plébániák adminisztrációját pontosította. Megerősítette a vikárius pozícióit, miközben rábízta a lokális egyházi adminisztráció megfelelő felügyeletét (pl. hogy folyamatosan helyben legyen a pap, illetve, hogy szabályszerű egyházi eljárás nélkül senkit ne tehessenek le plébánosi pozíciójából).⁷⁹

Az ötödik pontban azokat, a lelkipásztorral (*curator animarum*) kapcsolatban támasztott követelményeket, elvárásokat fogalmazta meg, amelyekre figyelmeztetnie kellett (*admonebis*) a papságot: munkájuk során gondozzák a lelkeket, a rájuk bízott embereket szavakkal és példákkal oktassák (*verbis instruant et exemplis*), orientálják, instruálják, kínáljanak minden vasárnap és ünnepnapon lelki táplálékot a köznép és a művelte-
nek számára – azok képességeihez igazítva – erkölcsi prédikációkat a katekézis révén, és gyakran fejtsék ki azokat a kérdéseket, amelyek tudá-

⁷⁵ PEL 1746. 23.

⁷⁶ PEL 1746. 23.

⁷⁷ „*Nullum parochum aut parochiae administratorem, nisi exhibita investitura, ac emissae professione fidei depositoque fidelitatis solitae, et, animarum curam, qua parochus vel administratori exercere admittas.*“ PEL 1746. 23.

⁷⁸ Ebben az esetben jóváhagyást, megerősítést (*confirmatio*) jelent.

⁷⁹ PEL 1746. 23.

sukra nézve szükségesekek.⁸⁰ Kiemelt szempontként elhangzik, hogy szükség esetén késedelem nélkül, buzgó lélekkel szolgáltatassák ki a szentségeket, e nélkül senkit se engedjenek meghalni.⁸¹

A hatodik pont jól visszaadja számunkra a plébániaszervezés két fontos elemét, a plébános lokális, az uradalmon belüli pozíciójának megszilárdulásának módozatát. Elsőként az egyházlátogatások (Canonicae Visitationes) jelentőségét emelnénk ki. A 18. század első felének püspöki látogatásai igen fontos instrukciókat, követendő szempontokat, betartandó feladatokat rögzítettek helyi szinten. Ekkortól váltak a plébániák szintjén megragadhatóvá, püspöki szinten pedig hivatkozhatóvá és számonkérhetővé a leírt elvárások. Másodikként az egyházi (oconomus) személyét említenénk. Az egyházi belépésével olyan segítséget kapott a plébános, aki egyrészt segítette a mindennapos adminisztrációban, másrészt partnert, összekötő kapcsolatot jelentett az alsó- és középfokú világi bürokrácia felé. A püspök az instrukció hatodik pontjában – hivatkozva a legutóbbi egyházlátogatása során tett rendelkezéseire (conformites ad ordinationem nostram ultimae visitationis nostrae canonicae) – felhívta a figyelmet, hogy szorgalmasan viselje gondját a plébániai gazdálkodás és vagyon fokozottabb felügyeletére: mindegyik parókia bírjon két külön kulccsal, az egyik legyen az uradalmi tisztviselőnél, a másik az egyház gondozójánál. Az egyházfit esküvel kötelezték, hogy mielőtt a hívek felajánlását a plébánia ládájába helyezi, gondoskodjon arról, hogy az „elszámoló könyvbe” akár a plébános, akár segítőtje beírja a kiadásokat, így transzparenssé válhatott, milyen és mekkora bevétellel és mekkora kiadással bírt a plébánia.⁸² Ugyancsak fontos információkat nyújt számunkra a hetedik pont, amely a szervezettséget, valamint az egyházmegyei struktúra preferálást írta elő. Kifejezte azt a szempontot, hogy magánházban semmiképpen ne tartsanak misét. Fontos célként fogalmazódott meg, hogy az istentiszteletekhez méltó helyen, felszentelt, és a hívek számára alkalmassá tett templomban jöjjenek össze az adott település katolikus lakói. A másik szempont, hogy leginkább az egyházmegye által képzett papokat alkalmazzanak, aki legyen rezidens, minimalizálja a távollétet, ne engedjenek csavargó (vagyis másik egyházmegyét elhagyó) papot misézni vagy szentséget kiszolgáltatni, ellenőrizték

⁸⁰ „Omnes animarum curatores muneris suis pastoralis saepius admonebis, ut populum curae suae spiritali concreditum, verbis instruant et exemplis. Salutare pastum singulis diebus Dominicis et festis ad captum plebis et rudium proponant, conciones morales cum catheticis alternent, ea, quae scitu necessaria sunt necessitate medii et praecepti, saepius exponant.” PEL 1746. 23.

⁸¹ „Sacramenta quoties requisiti fuerint, absque mora, alacri animo, indilate administrent, neque sinant sine mori.” PEL 1746. 23.

⁸² „Oconomus ecclesiarum corporali juramento adstringes, ut antequam oblationes fidelium ad mox dictam cistam imponant, modalitate praescripta, in librum rationum per parochos vel earundem administratores, uti etiam erogationes inscribi curent” 1746. 23.

az elbocsátó levelet (*dimissoriales*), és ha nem engedelmes a feletteseinek, ne engedjék misét tartani.⁸³

A nyolcadik, kilencedik ponttal tiltotta a püspök, hogy engedélye nélkül bármilyen búcsút (*indulgentia*) kiadjanak, vagy a házasulandókat háromszor kihirdessék. A tizedik pontban megszabta, hogy az országos ünnepeket (*fešta fori*) az egységesség elvének tekintetbevételével (*propter uniformitatem*) egyházmegyei útmutatás és naptár alapján (*secundum directorium dioecesanum*) hirdessék ki a plébániai templomokban. A tizenegyedik pont szabályozta a katolikus hívek temetését, amit a plébánosnak kellett végeznie, a hívek által a harangozásért fizetett pénzösszeg az egyháznak járt. A tizenkettedik ponttal igyekezett a papok döntéshozatali felelősségét csökkenteni, illetve a döntéshozatalt megalapozottabbá tenni. Azt javasolta a plébánosoknak, hogy bizonyos kérdésekben forduljanak a szomszédos plébánosokhoz (*con-parochus*) tanácsért, mivel a többségi vélemény segíthet (*plures oculi plus videant*), fajsúlyosabb esetekben pedig a vikáriushoz, és ennek javaslatait pedig ne hagyják el. A tizennegyedik pont a gondos írásbeli adminisztrációt írta elő. Az egyes iratokat (*acta*) szorgalmasan vezessék a plébánia saját könyvébe, és minden évben az egész sorozatot adják le a helytartói levéltárba (*archivum vicariale*) Pécsre.⁸⁴

A tizenötödik pont egyben záró, összegző fejezete a dekrétumnak. Ebben a vikáriusra bízta a plébániai helyzet optimalizálását. Kimondta, hogy a püspöki látogatások idején kívül (*extra tempus visitationes canonicae*) minden két évben egyszer látogassa meg azokat a plébániákat, amelyekben lelkipályozást tartanak, és ezen alkalmakkor szorgalmasan vizsgálódjon. Amennyiben úgy érzi, hogy változtatásra van szükség, tegyen lépéseket. Ezen a ponton külön ki is emeli, hogy ezek betartását megkívánják és elvárják tőle (*et haec sunt, quae pro directione tui a te observari cupimus et mandamus*). A püspök biztatja a vikáriust, hogy az Istentől kapott okosság (*prudentia*) szerint a rá bízott hatalmat használja józanságra (*sobrietas*), építkezésre (*aedificatio*), nem pedig rombolásra (*destructio*). Egyben dicséri is a vikáriust annak érdemei szerint.⁸⁵

Ezzel az alapos instrukciós dokumentummal egyszerre tágan értelmezte, ugyanakkor konkrétan megszabta és körülhatárolta a vikárius jogköreit. Ennek köszönhetően a vikárius felléphetett a nem megfelelőnek ítélt plébánosi magatartásokkal szemben, eljárhatott olyan ügyekben (akár a saját döntése alapján, akár a püspök jóváhagyását kikérve), amelyek nem egyeztek az egyházmegye érdekeivel. Az ismertetett, általános elveket megfogalmazó dekrétumot, újabb püspöki állásfoglalás követte.

⁸³ PEL 1746. 23.

⁸⁴ PEL 1746. 23.

⁸⁵ PEL 1746. 23.

A püspökség és a szerzetesek konfliktusa 1746-ban

1746. július 18-án Berényi püspök egy újabb határozatot adott ki, amelyben konkrétan utasította a Jankovciban adminisztrátori feladatokat ellátó Nicolaus a Lassva ferences atyát,⁸⁶ hogy „minden lelki joghatóság hiányában” (omni jurisdictione spirituali carentem) hagyjon fel a lelkipásztori funkciókkal és ha még ezek után is magát „ellenállónak” mutatja (ac si ulterius etiam semet refractarium exhibuerit), be fogja idéztetni személyesen ezen év augusztusában Pécsre.⁸⁷ A püspök következetesen már a szabályokra, a törvényes joghatóságára hivatkozott, erre alapozva igyekezett fellépni a szlavón plébániákat adminisztráló szerzetesekkel szemben. Saját szerepét és álláspontját tekintette etalonnak, illetve rendnek (ordo): „azt fogjuk tenni, amit a törvény és az igazságszolgáltatás rendje megszabott.”

Joannes Penicz plébános és vicarius foraneus 1746. július 29-én írt jelentése már jól tükrözi a püspök által elvárt eljárásrendet. Penicz Berényi egy júliusi decretumára⁸⁸ hivatkozva vette fel a kapcsolatot a Jankovciban szolgáló ferences atyával. Míg a július 18-án írt irat címzettje P. Nicolaus a Lassva volt, Penicz itt már Nicolaus Czerniket találta.⁸⁹ Penicz jelentése szerint Czerniket kérdezte meg, hogy megfelelően értelmezte-e a püspöki iratot, és mindazokat a dolgokat, amelyek abban foglaltattak. A ferences atya a válaszában megerősítette, hogy megértette azokat, ám a pécsi püs-

⁸⁶ Nicolaus a Lassva személyéről viszonylag kevés adattal rendelkezünk, Ferdinandus Kaizer Catalogusa szerint 1764-ben a brodi konvent tagja. *P. Ferdinandus Kaizer: Cathalogus Reverendorum et admodum Reverendorum Patrum Superiorum Conventuum Ordinis Minorum Provinciae S. Joannis a Capistrano*. Edidit: P. Ferdinandus Kaizer. Budapest, 1896. 5.

⁸⁷ PEL 1746. 40. Comes Sigismundus Berényi Episcopus Quinqueecclesiensis iubet administratorem Jankovcensem Nicolaum a Lassva Franciscanum moneri, ut a functionibus spiritualibus exercendis cesset, eumque citat, si obedire recusaverit, Quinqueecclesias.

⁸⁸ Penicz jelzői jól tükrözik a püspöki dekrétum tartalmi vonatkozásait: (*compulsivus*: kényszerítő; *inhibitivius*: (el)tiltó; *evocatorius*: behívó, -idéző).

⁸⁹ A személyváltás okait nem ismerjük, elképzelhető, hogy – akár a püspök kérésére – tényleges személycseré történt, de az is, hogy a püspökség nem pontosan nevezte meg a Jankovciban szolgáló ferences atyát. Nicolaus Czernikről minimális információval rendelkezünk. Nicolaus a Czernik névalakban említi a vukovári krónika, amely szerint 1748-ban megválasztották a helyi kolostor vikáriusának. *Dobrica L. – Posedi I.: Kronika franjevačkog i. m. 217. Marcus Czernik néven találjuk 1747-ben a mohácsi ferences rendház vezetőjét (praesidens). Brüstle J.: Recensio universi i. m. III. 803. Nicolaus Czernik néven szerepel a Nagyszombati Egyetem diákjai között 1657-ben egy hallgató, aki esetleg valamely felmenője lehetett az itt említett szerzetesnek. Matricula Universitatis Tyrnaviensis 1635–1701. A Nagyszombati Egyetem Anyakönyve 1635–1701. Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történetéből. Kiadásra előkészítette, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Zsoldos Attila. Budapest, 1990. 102, 105, 112.*

pökkel való együttműködése, a dekrétum jankovci kihirdetése kizárólag a vukovári rendház gvardiánjának beleegyezésétől és engedélyétől függ („sed a consensu et licentia P. Guardiani Monasterii Valkovariensis, cui obedi-entiam debet, unice pendere“). A Pécsre történő személyes beidézésével kapcsolatban kijelentette, hogy a megszabott időre (hacsak innen el nem mozdítják, vagy a felettesei máshogy nem döntenek), meg fog jelenni.⁹⁰ Czernik a válaszait Jankovciban Penicz előtt esküvel megerősítette, (coram nobis testamur), majd ezt Gabriel Priich, Mala Vasica (Kisfalud) plébánosa és Gregorius Martinovich Lovász (Lovas) plébánosa is aláírta.⁹¹

Czernik és a püspök közötti viszony nem rendeződött, így a konzisztórium elé hívták augusztus 23-án. A megnevezett vádpont vele szemben a makacs, dacos magatartás (contumacia) volt. Az ügyirat felvezetése érzékletesen visszaadja a püspökség nézőpontjait, amennyiben Czerniket⁹² a boszniai ferences rendtartomány szerzeteseként és a jankovci plébánia adminisztrátoraként aposztrofálja. Jelen esetben az adminisztrátori státusz elé tett intrusus jelző bír fontos üzenettel. A trudo, valamint az intrudo ige egy pozícióba (akár hivatalba, stallumba) erővel, illetéktelenül való bejut-tatást fejezi ki, ami összekapcsolódhat azzal a jelentéstöbblettel, hogy az valakinek akarata ellen, beleegyezése nélkül vagy jogtalanul történt. Vagyis a püspökség úgy értékelte, Czernik hivatalviselése annyiban önkényes, hogy nem a pécsi egyházmegye szuverén döntése állt mögötte.

A makacssága abban állt, hogy már több megkeresés érkezett a vukovári ferences gvardiánhoz (ebben az évben május 6-án és június 6-án) azzal kapcsolatban, hogy a szerzeteseket eltiltják (inhibitus fuisset) Jankovci plébánia és a hozzá tartozó filiák (Szonyarovczi és Latkovczi) adminisztrálásától, így a jelenleg odahelyezett (intrusus) Czerniket is megintették (admonitus extitisset).⁹³ A vád szerint Czernik ezt nem vette tudomásul, sőt megvetendő módon (vilipendio) viszonyult a püspökség álláspont-jához. Az egyházmegye ügyésze (fiscus consistorialis) azzal érvelt, hogy már mind javadalmában, mind hivatalában felfüggesztettek (suspensus a beneficio, vel officio), így ebben a minőségében nem gyakorolhatja tovább a tevékenységét. Ennek értelmében a püspökség a jogos és igazságos eljárás kimondása és tudatosítása céljából hívta Czerniket a konzisztórium elé.⁹⁴

Boszniai ferencesek érvei

A boszniai ferences rendtartomány is igyekezett érvényesíteni a gyakorlat-ban megszerzett jogosítványait.⁹⁵ Sikerült keresztülvinniük, hogy Mária

⁹⁰ PEL 1746. 40.

⁹¹ Mindketten Lorettóban tanultak. *Brüsztle J.*: Recensio universi i. m. III. 586.

⁹² Az ügyiratban Csernikként szerepel. PEL 1746. 63.

⁹³ PEL 1746. 63.

⁹⁴ PEL 1746. 63.

⁹⁵ Vö. *Hodinka Antal*: Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből. Budapest, 1898; *Tóth I. Gy.*: Szent Ferenc követői i. m.

Terézia írásba foglalja: eddig a ferencesek adminisztrálták Jankovci plébániáját.⁹⁶ A legfőbb érv, amelyet az uralkodó is megemlített, a boszniai ferencesek török uralom alatti helytállására utal, mégpedig arra, hogy buzgón védelmezték a katolikus hitet.⁹⁷ Erre az érvre építve biztosította a boszniai rendtartomány számára több plébánia adminisztrálását. Az uralkodó elrendelte és parancsolta (*committimus, et mandamus*), hogy a boszniai ferencesek az általuk használt és aktuálisan tartott plébániákat és filiákat, különösen pedig a jankovcit zavartalanul megőrizték (*signanter vero in parochia Jankoviczensi ulterius etiam imperturbate conservare*).⁹⁸ Ugyanakkor hozzátette azt is Mária Terézia, hogy ha a későbbiekben kellő ok lenne bármilyen változtatásra, terjesszék be ezt számára (*et si quae mutandi sufficiens ratio adesset, eandem Majestati Nostrae repraesentare*), készen áll ezt tudomásul venni és megfontolni, és ami a témánk szempontjából még fontosabb, zárásként lefektette, hogy a mindenkori aktuális gyakorlaton felül (akár világi papok, akár szerzetesek adminisztrálják) az érintett plébániák egyházmegyei illetékesség alá tartoznak.⁹⁹

A ferencesek igyekeztek történeti érveket is felvonultatni, melyek révén a saját szerepüket egyrészt kontinuussá, másrészt kizárólagossá tudták fokozni. Argumentációjuk értelmében egyedül rajtuk állt, hogy a hódoltság idején ott élő lakosságot, akik minden más lelki vigasztalást nélkülöztek a római katolikus hitre nevelték és annak megőrizték.¹⁰⁰ Ezeket az érveket elsősorban korábbi írásos anyagokból emelték át, amelyeket részben felterjesztésként ők jegyeztek, vagy azok alapján bekerültek az uralkodói leiratokba.¹⁰¹ A forrásokban ennek megfelelően számos ismétlődő tartalommal, szövegszerű egyezésekkel találkozunk, leginkább a témában megnyilvánuló uralkodói szövegekben (I. Lipót, 1703. augusztus 23-án; I. József, 1705. november 5-én; III. Károly, 1712. május 28-án és 1722. október 23-án kelt leveleiben).

⁹⁶ „*qualiter Monasteria Provinciae suae administratione parochiarum, in quarum usu hucusque praefuerunt, in specie vero circa parochiam Jankoviczensem ex monasterio praefati ordinis Valkovariensi administratam.*“ PEL 1746. 44.

⁹⁷ „*memoratum provinciam Bosnae Argentinae ob insignia ejusdem merita de fide catholica periculosissimis temporibus sub jugo etiam turcarum zelose conservata et propagata in suam Regiam protectionem sumpserit.*“ PEL 1746. 44. A Provincia Bosnae-Argentinae 16–17. századi szerepéről: Ványó Tihomér: Belgrádi püspökök jelentései a magyarországi hódoltság viszonyairól. 1649–1673. Levéltári Közlemények 42 (1971). 323–339, 324–327.

⁹⁸ PEL 1746. 44.

⁹⁹ PEL 1746. 57.

¹⁰⁰ „*populumque ... in fide orthodoxa romana catholica erudivissent et conservassent*“ PEL 1746. 57.

¹⁰¹ Az előző lábjegyzetben szereplő mondat például I. Lipót, 1703. augusztus 23-án kelt leveléből származik. PEL 1747. 19.

A ferencesek megállapításai közül kiemelhetjük az elvégzett munkát, az átélt sok veszélyt, valamint a jámborságot és a buzgóságot (tot labores ... tot pericula ... pietate et zelo).¹⁰²

Ebben az aktacsomóban található egy datálatlan levél Frater Franciscus Ivanovich Minister Provincialis részéről, aki az említett provincia és az illír nemzet (natione illyrica) nevében terjesztette elő hosszasan az érveit. Argumentációja szintén a török megszállás mostoha körülményeire, emberpróbáló terheire koncentrál, kihangsúlyozva, hogy egyedülként tartották meg Szlavóniában a katolikus vallást („a legkegyetlenebb és legádázabb barbárság alatt a Boszniai Török Királyságban [...] nyilvánvaló életveszély és testvéreink többségének nyilvánvaló vesztesége mellett a legsúlyosabb szolgaságban”). Minden nehézség ellenére állandó jelleggel és rettenthetetlenül (constanter, intrepide) szolgálták a szerencsétlen (miser) katolikusokat.¹⁰³ A kegyetlen körülmények és az igaz hitért folytatott állhatatos küzdelem mellett az érvek harmadik fontos pillérét képezte, hogy mindezt nemcsak a katolikus egyház buzgó szolgálóiként, hanem a „legfenségesebb osztrák-ház leghűségesebb alattvalóiként” cselekedték.¹⁰⁴ A szerző kitért arra, hogy a plébániák gondozásában a török kiűzése után is fontos szerepet játszottak, ezzel kontinuussá téve jelenlétüket, szerepvállalásukat, valamint a Habsburg uralkodók támogatását is, ahogyan azt III. Károly 1722. október 23-án kiállított leveléből kiolvasta és beidézte. Ivanovich a leírás e pontján rátért a problémákra, amelyeket konkrétan Berényi Zsigmond püspökhöz kötött („perturbamur tamen a Dioecesano Quinqueecclesiensi, nomine Sigismundo Berényi”). Az általa használt per-turbo igét fordíthatjuk „teljesen összezavar”, illetve „rendetlenségbe hoz” értelemben egyaránt. Két esetet is negatív kontextusban említett, egyrészt hogy erőszakkal igyekezett a jankovci plébániát elvenni („violenter conatur auferre”), másrészt, hogy beavatkozott Petrini plébánia ügyeibe. Ivanovich felhozta a pécsi püspökség érvelését is, amely szerint a jankovci plébániát és filiáit a ferencesek mindeddig nem kezelték jól, és emellett állandó plébánosnak kellett volna Jankovciban maradnia („quod Jankovczi parochia, veluti filialis, sub conventu Valkovariensi ex eodem conventu per Religiosos Franciscanos hactenus non fuerit bene administrata, et quod in Jankovczi debuisset permanens sacerdos parochus morari”). Ehhez képest a ferencesek a saját teljesítményüket megfelelőnek ítélték. A levél megállapítása szerint eddig mindig a lehető legpontosabban (exactissime) adminisztrálták mind a plébániát, mind a filiákat.¹⁰⁵ Működésük és birtoklásuk eddig

¹⁰² PEL 1747. 19.

¹⁰³ PEL 1746. 44.

¹⁰⁴ „et fidelissimos Augustissimae Domus Austriae subditos contestati sumus” PEL 1746. 44.

¹⁰⁵ „quamvis hactenus ex conventu Valkovariensi semper exactissime in omnibus spiritualibus eadem parochia veluti filialis administrata fuerit.” PEL 1746. 44.

békében zajlott, és reményeik szerint ez a továbbiakban is háborítatlanul fog történni.¹⁰⁶

A pécsi püspök reakciója

Berényi Zsigmond, 1747. február 19-én kelt levelében reagált Franciscus Ivanovich tartományfőnök instanciájára, amelyben többek között a jankovci plébánia elfoglalását is panaszolta. A püspök célja, hogy megválaszolja a vádakát, másrészt feltárja a saját tetteit (*respondeo et factum detego*).¹⁰⁷ Berényi szisztematikusan építette fel az érvelését. Elsőként kiemelte, hogy a Canonica Visitatio alatt tapasztalt benyomásai alapján hozott meg döntéseket a hívek érdekében. Beszámolójában megismételte a jankovci hívek panaszát, hogy mind Vukovár távolsága, mind az utak minősége, az esőzés és a téli időszak miatt komoly kellemetlenségek nehezdednek rájuk, hiszen a plébánia adminisztrációjával megbízott szerzetesek nehezen tudtak az ünnepnapokon és vasárnapokon a misére odaérni és ugyanez a helyzet állt fenn a betegek szentségei kiszolgálásával kapcsolatban is. Éppen emiatt vélte úgy a püspök, hogy a plébánia megfelelő adminisztrálását nem képesek és nem tudják stabilizálni a szerzetesek (*ubi stabilire non poterit, adeoque noverit*).¹⁰⁸ A jankovci plébánia elfoglalásával (*occupatio*) nem a ferencesek kiváltságai ellen cselekedett, hanem az egyházmegyei törvény szerint (*jure dioecetano*) járt el.¹⁰⁹

Berényi ugyanakkor a történeti érvekre is reagált, és saját identifikációs argumentációt közölt. E szerint a 17. század végén az egyházmegye papja gondozta a híveket, ám ő tatár fogságba esett, és a ferences szerzetesek valójában ekkor foglalták el a jankovci plébániát. Berényi megfogalmazása szerint csupán segítségként érkeztek ide. A püspök által használt *subsidium* fogalom magában hordozza a tartalék jellegét, vagyis az átmene-

¹⁰⁶ „... in quarum pacifica possessione sumus, verum etiam, ut in parochia Jankovczensi imperturbati remaneamus, quemadmodum hactenus.” Az *imperturbatus* jelzőként és határozószóként is gyakran szerepel a szlavón plébániákkal kapcsolatos iratokban, és előszeretettel használják a *pacificus* melléknévvel párhuzamosan, elsősorban birtoklást, használatot jelentő igék mellett. Ebben az esetben azért is érdekes a használata, mert Berényi püspök kapcsán a *perturbo* igét használta. A következő mondatban *tute et pacifice* adverbiumokat használ a szerző a plébániák adminisztrálásával kapcsolatban. A *remaneo* igével a hosszútávú tartósságot fejezte ki.

¹⁰⁷ PEL 1747. 19.

¹⁰⁸ PEL 1747. 19. Az említett rezideálási probléma jelen van már az 1735. évi kánoni látogatás jegyzőkönyvében is, amely szerint a szerzetesek ünnepnapokon és vasárnaponként jelennek meg Jankovciban, illetve a hívek lelki gondozásáról is „egyszer az egyik, máskor a másik vukovári kolostor szerzetesének a feladata”. Ebben a jegyzőkönyvben már felmerül Jankovci plébániái rangra emelése is: „Vukovárhoz tartozik, 2,5 óra távolságra van, központi rangra kell emelni, hozzá csatolva Slakovcitt és Svinjarevcit”. *Sršan*, S.: Kanonske vizitacije Srijem i. m. 411.

¹⁰⁹ PEL 1747. 19.

tiséget. A Jankovciban lezajlott folyamatot Berényi a környékbeli egyházi helyekre is kiterjesztette, ugyanis azt írta, hogy a szerzetesek más plébániákat is elfoglaltak, és azokról is erőszakosan kizárták a világi papokat (tum hinc, tum ex aliis quoque taliter occupatis parochiis, violenter cum gravi ecclesiasticorum injuria excluserunt), sőt nyíltan megkísérelték felforgatni a környékbeli egyházközségeket is (imo extensis quoque parochiis palam et manifeste deturbare attentarunt). Az egyházmegye érvrendszere szerint erővel (vi) és ravaszsággal (astu) szerezték meg a ferencesek a plébániákat.¹¹⁰ Berényi azt is beépítette a premisszái közé, hogy a rendház nem kezeli jól a kegyurakkal, illetve a földesurakkal való viszonyt. Abban a tekintetben sem tartotta szerencsésnek a ferencesek plébániai szerepét, hogy a nehéz anyagi helyzetben lévő hívektől szedett alamizsna nem lehet elégséges a rendházak eltartására.¹¹¹

Visszatérően említi az egyházmegye által előírt vizsga és a püspöki jóváhagyás szerepét. Hogy mennyire kulcs- és központi kérdés ez a püspök számára, mutatja a szöveg hangulata. Amikor az examen-ekhez való viszonyt tárgyalja, kérdések sora tör ki belőle: hol marad a jóváhagyás vagy a helytelenítés, hol a helyreigazítás és hol a behelyezés, beiktatás?¹¹² Vagyis meddig tart a püspökség mozgásteré? Hol nyílik lehetősége arra, hogy kontroll alatt tartsa a plébánosait, milyen módon történhet a visszacsatolás, és milyen mértékben folyhat a minőség-irányítás, illetve a teljesítményértékelés? Berényi szerint ez nem csupán az eljárási szabályok miatt fontos kérdés, hanem azért is, mert az eddigi tapasztalat azt mutatta, hogy a korábbi egyházmegyei vezetők nem tudták javítani a szerzetesek hiányosságait, sem megfelelően kezelni a visszaéléseiket. Ezt a képet határozott állítással erősíti meg a püspök: vezetők nem tudták javítani a szerzetesek hiányosságait, sem megfelelően kezelni a visszaéléseiket.¹¹³

Hibákat ugyanis jelentős mennyiségben említett a szerzetesek működésével kapcsolatban, felső és alsó szinten egyaránt, mind az irányítási, mind a lelkipásztori munkában. Határozottan jelezte, hogy vizsga és jóváhagyás nélkül funkcionáló szerzeteseket ne közvetítsenek, sem a plébáni-

¹¹⁰ PEL 1747. 19.

¹¹¹ PEL 1747. 19.

¹¹² „ubi manet approbatio vel reprobatio ubi correctio? ubi canonica institutio?” PEL 1747. 19. Berényi értelmezése szerint az egyházmegyei főhatóságot illeti a canonica institutio, a javadalomba való tényleges bevezetés joga. A javak adományozása (*collatio beneficii*) és a megerősítés (*canonica institutio*) között határozott különbség van, a kisebb javadalmazások csupán a püspök megerősítése és az *institutio canonica* után húzhatják a jövedelmet, tehát a javadalom élvezetének kezdete összeesik az *institutio canonicával*. Vö. *Schlauch*, 1892. 7, 12, 22.

¹¹³ „quod mei Praedecessores hoc saeculo maximis distracti negotiis adverterunt quidem, sed emendare non poterant.” PEL 1747. 19.

ákra, sem a plébániákról, anélkül, hogy nem egyeztettek vagy közvetlenül vele, vagy a vikáriusával.¹¹⁴

Berényi igen rossz véleménnyel volt a szerzetesek teológiai és dogmatikai felkészültségéről, sőt a legalapvetőbb ismeretek hiányát jelezte. A konfliktus eszkalálódása idején, 1747-ben már a rudis és az idiotus mellékeveket használta velük kapcsolatban, ráadásul ezt saját, illetve a konzisztórium vizsgáztatók tapasztalataként tálalta.¹¹⁵ E reflexiója alapján nem lehetett könnyű vagy akár támogató, jó hangulatú a szerzetesek számára az egyházmegyei tudáspróba. Ennek tükrében viszont érthető, hogy a püspök ragaszkodott a konzisztórium vizsgához, és akik nem feleltek meg ezen, azok helyére két hónapon belül másokat kért jelölni. Az alkalmatlanok, illetve a követelményeknek megfelelni nem szándékozók eltávolítását (amotio) hivatala követelményeként (exigentia officii mei) aposztrofálta.

Berényi komoly eltérést látott a tartományfőnök beadványaiban megfogalmazottak és a valóságos helyzet között. Szerinte ugyanis a ferencesek a plébániákra vagy tudatlan fiatalokat küldtek, akik nem rendelkeztek elegendő tudással és belátással (aut juvenes idiotas, scientia, et consilio sibi quoque insufficientes), vagy a lelkipásztorkodásra alkalmatlan öregeket (ineptos senes), akik életkoruk miatt már nem voltak képesek vagy éppen nem voltak hajlandók a plébániai ügyeket intézni. Az érvelésében a végkonklúzió felé haladva, egyre erősebb kifejezéseket használt, egyre erősebb képeket teremtett. A szerzetesek lelkipásztorkodási hibái mellett arra is felhívta az uralkodó figyelmét, hogy a lezajlott folyamatok püspöki tekintélynek lenézése és megvetése (vilipensio ac despectus authoritatis), valamint püspöki joghatóságának megingatása és megzavarása (convulsio ac turbatio juris et jurisdictionis episcopalis) mellett zajlottak le. Az egyházmegye felelős vezetőjeként és a hívekért felelős püspökként nem hagyhatta, hogy egyházmegyéje népe révén épüljenek rendházak, miközben a plébánia-templomok elhanyagolt állapotban maradnak.¹¹⁶ Éppen ellenkezőleg, azt az óhaját fogalmazta meg, hogy „stabil” egyházmegyes plébánosok révén napról napra „ragyogjon” a templomok építésének „nagyobb reménye.”¹¹⁷

¹¹⁴ „Ne administratores parochiarum non examinati, patentalibus pro institutione canonica non provisi me, aut vicario meo in consulto, mittantur, et illocentur, vel removeantur.” PEL 1747. 19.

¹¹⁵ „In comperto enim habeo religiosos adeo rudes, ac idiotas, proxime pro administratoribus parochiarum fuisse designatos, ut quemadmodum a iuratis examinatorebus meis consistorialibus certum accepi, eorum aliqui prima fundamenta fidei pro salute consequenda scitu necessaria ignoraverint, ac inter alios, quorum nominibus parcitur, unus ipsa quinque praecepta ecclesiae ignorans, ad alia quaesita stupuit.” PEL 1747. 19.

¹¹⁶ „consequenter conventus eorum a populis meae Diaecesis aedificari non debeant, cum evidenti ruina et neglectu templorum parochialium.” PEL 1747. 19.

¹¹⁷ „E converso autem dietim major spes erectionis ecclesiarum, per stabiles parochos ecclesiasticos affulgeat.” PEL 1747. 19.

Végül Berényi visszatért a tartományfőnök konkrét, Jankovcira vonatkozó panaszára. Hangsúlyozta, hogy jogosítványai érvényesítése és a hívek érdekei nem esnek egybe a ferences rend kéréseivel, így arra kérte a királynőt, hogy ebben ő is a püspök pártjára álljon.

Az 1740-es évek második felére sarkos vélemény alakult ki az egyházmegyei vezetőkben azzal kapcsolatban, hogy a ferences rendházak képviselői az uralkodót is bevonták a püspökökkel szembeni küzdelmeikbe. Ezt jól tükrözi Szörényi László szerémi püspök (1733–1752) Berényinek Nyitra-ról 1746. október 29-én írt levele. Ebben arról kérdezte a pécsi püspököt, hogy a „ferencesek még Excellenciád ellen is mertek panaszkodni azzal kapcsolatban, hogy a plébániákon zaklatva vannak?” Ehhez hozzátette, hogy ellene is „panaszkodtak őfelségének.” Szörényi tájékoztatása szerint ő megfelelően reagált a szerzetesek panaszaira, válaszolt is nekik, ugyanakkor fenntartotta azt a véleményét, hogy felfedte, vagyis leleplezte a hazugságokat és rágalmazásokat („*imposturas, ac calumnias detexi*”). Utóiratként hozzátette, hogy ha esetleg a bosnyák ferencesek eddig nem is voltak Bécsben ismeretesek, akkor ez majd megváltozik, és ismertté válnak, ez lesz a panaszuk gyümölcse.¹¹⁸

Berényi Zsigmond 1747. július 28-án a Helytartótanácsnak küldött, Pozsonyban kelt jelentését tekinthetjük az eddig felvázolt ügy egyfajta lezárásának. Ebben a püspök markáns álláspontot képviselt. A határozottsága mögött megtalálhatjuk az egyházlátogatás, illetve a plébániai vizsgálat tapasztalatait. Úgy ítélte meg, a „terepen” kapott válaszok az ő álláspontját igazolják.

A püspökség eltökéltségét erősítette az a folyamatos diskurzus, amelyet az egyházmegyéjén belül, illetve a világi és egyházi hatóságokkal folytatott. A visszajelzések, válaszok abban erősítették meg Berényit, hogy végig kell vinnie a plébániai lelkipásztorkodás homogenizációját, amibe beletartozott a ferences rend kiszorítása is. Azt azonban ki kell emelni, hogy ezek a diskurzusok bizonyos fókig koherensnek minősültek, egy eleve elhatározott célkitűzést igyekeztek igazolni.

A szerzetesek működését eddigi formájában (a központi, ellenőrző vizsga nélkül) károsnak tartotta, sőt a hívek lelkiiségére tekintettel veszélyesnek titulálta. Véleménye szerint egyértelműen ártott az egyházmegyék tekintélyének. Ennek tükrében reálisnak hathat a püspök azon elvárása, hogy csak akkor tevékenykedhetnek tovább a plébániai adminisztrációban, ha alávetik magukat a püspöki joghatóságnak a többi plébánossal azonos

¹¹⁸ „*Cuperem scire, utrum Franciscani etiam contra Excellentiam Vestram conqueri ausi sint in eo, quod in parochiis turbentur? [...] Nam contra me, super eo, apud suam Majestatem questi sunt. [...] Ast communicata mecum eorundem querela, respondi, et imposturas, ac calumnias detexi. [...] Si Franciscani Bosnenses, hactenus non erant Viennae noti? jam nunc noscentur, et hic erit fructus querelae ipsorum.*” PEL 1747. 19.

jogosítványokkal.¹¹⁹ A püspök itt is hangsúlyozza, hogy vessék alá magukat a pécsi egyházmegye által kijelölt vizsgáknak és jóváhagyásoknak. Két ígét emelnék ki, amelyek révén orientálni kívánta a plébánián működő ferences szerzeteseket: subest, amely az alávetettséget fejezi ki, illetve az obtemperat, amely pedig az engedelmességet, alkalmazkodást.

Befejezés

Amennyire erősnek tűnt 1746-1747-re a két fél polémiája, és amennyire karakteres érveket fogalmaztak meg, reagálva egymás szövegeire, annyira váratlan a konfliktus hirtelen megszakadása. A források alapján ugyanis úgy tűnik, 1747 tavaszától háttérbe szorult, lezárult az ügy. Az iratok hiányában csak hipotetikusan tudunk következtetni ennek okaira. Ezek közé sorolhatjuk a vicarius foraneus eredményes működését, illetve Berényi Zsigmond püspök betegségét, majd halálát. Klimó György 1751-es püspöki kinevezésével már egy egészen más „Szlavónia-politikát” tapasztalhatunk. Ennek a lényege egy olyan társadalompolitikai törekvés volt, amelyben az uralkodó a század közepén hivatalba lépő püspök-főispánok révén igyekezett homogenizálni és integrálni a délszláv katolikus lakosságot. Ehhez viszont már egyértelműen egy egységes képzettséggel, egységes célrendszerrel bíró egyházmegyei papság fellépésére és szerepeltetésére volt szükség. A szerzetesség fokozatos kiszorítása és az egyházmegyei papság mennyiségi és minőségi erősödése egyfajta intézményi homogenizációt eredményezett, amelyben a korporatív jelleg erősödött.

¹¹⁹ „eousque donec in usu ex adnimatione parochiarum perstiterint, jurisdictioni ordinariarum adinstar aliorum parochorum pleno jure subesse incumbat” PEL. 1747. 19.

„...SZŰK ÉRTÉKEMHEZ KÉPEST TEHETŐSEBBEKNEK
PÉLDÁT ADANDÓ...” GÉRESSY LÁSZLÓ (1804–1870)
VISKI REFORMÁTUS LELKÉSZ PÁLYÁJA ÉS ALAPÍTVÁNYA

„...COMPARED TO MY NARROW MEANS, I SHOULD SET AN EXAMPLE
FOR THOSE MORE WELL-OFF...” THE CAREER AND FOUNDATION
OF LÁSZLÓ GÉRESSY (1804–1870), REFORMED PASTOR OF VISK

Becske Pál Zsolt
Debreceni Egyetem

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány egy 19. századi máramarosi református lelkész életét és munkásságát mutatja be. Az ősi református papi családból származó Géressy László korának egyik kiemelkedő és meghatározó személyisége volt. Életéről és főként alapítványáról viszonylag keveset tud a szakirodalom, pályafutásának és sokrétű munkásságának részletes, átfogó bemutatására ez idáig nem került sor. A nemesi felmenőkkel is rendelkező Géressy László 1804-ben született a Bereg vármegyei Rákoson. Tanulmányait a rákosi (ma Beregrákos) iskolában kezdte. Majd a Sárospataki Református Főiskola hallgatója lett. Miután befejezte felsőbb fokú tanulmányait Csepében vállalt lelkészi állást. 1832 és 1834 között Forgolányban szolgált lelkészként. Majd 1834-ben a helyi református gyülekezet meghívása nyomán Viskre került. Az egykori máramarosi koronávosban közel harminchat éven át teljesített lelképásztori szolgálatot. Géressy egyházi és közeleti tevékenysége minden kétséget kizáróan korszakalkotó volt. Működésének fénykora az 1848–49-es forradalom és szabadságharc utáni időszakra esik, azonban számos területen már ezt megelőzően is maradandót alkotott. Az egyházköziség infrastruktúrájának fejlesztése mellett Géressy fontos szerepet töltött be a helyi közművelődési viszonyok előremozdításában is. Többek közt az ő nevéhez köthető a helyi Polgári Olvasókör megszervezése, valamint a vasárnapi iskola felállítása is. Emellett több történelmi kézikönyvet, cikket írt, sőt még az alkoholelleses mozgalomban is tevékeny szerepet vállalt. Az egyik legjelentősebb alkotása talán mégis az 1840. január 1-én létesített Iskolai alapítvány volt, amely a helyi református oktatási viszonyok fejlesztése és a rászorulókat támogatása terén is meghatározó szerepet töltött be.

ABSTRACT

This study presents the life and work of a 19th-century Reformed pastor from Máramaros. László Géressy, who came from an old Reformed clerical family, was one of the prominent and influential figures of his time. Relatively little is known about his life and foundation; a comprehensive, detailed account of his career and diverse activities has not been presented until now. László Géressy, who also had noble ancestors, was born 1804 in Rákos (Bereg County). He began his studies at the local school and went on to study at the Reformed College of Sárospatak. After completing his higher education, he accepted a pastoral post in Csepe. Between 1832 and 1834, he served as a pastor in Forgolány, and in 1834, at the invitation of the local Reformed congregation, he moved to Visk. In the former crown-administered town of Máramaros, he

DOI: 10.54231/ETSZEMLE.26.2025.2.2

Copyright © 2025 Becske-Pál Zsolt (author)

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

served as pastor for nearly thirty-six years. Géressy's ecclesiastical and public activities were undoubtedly of lasting importance. The peak of his work came in the period following the Hungarian Revolution and War of Independence of 1848–49, although he had already made lasting contributions in several areas before that. Besides developing the infrastructure of the parish, Géressy played an important role in advancing local public education. Among other things, he is credited with organizing the local Civic Reading Circle and establishing a Sunday school. He also wrote several historical handbooks and articles, and he actively participated in the anti-alcohol movement. Perhaps one of his most significant achievements was the establishment of the School Foundation on January 1, 1840, which played a crucial role in enhancing local Reformed educational and supporting those in need.

Kulcsszavak: református egyház, Géressy László, református lelkész, Iskolai alapítvány, Visk.

Keywords: Reformed Church, László Géressy, Reformed pastor, School Foundation, Visk.

A 19. században sok kiváló lelkipásztora volt a nagy múltú viski református gyülekezetnek. Ezek közül is kiemelkedett hűség, odaadó, gyülekezetépítő szolgálatával Géressy László.¹ Czébely Lajos megállapítása szerint a református lelkésznek: „Nagy szerepe volt abban, hogy Bessenyei, Csokonai, Kazinczy, Berzsenyi, a két Kisfaludy és Vörösmarty költeményein keresztül a magyar függetlenség eszméje lelkészi és tanítói lakokon át eljussanak a viski parasztpolgárok hajlékaiba is. Abban is sokat segített, hogy a viskiek a gazdasági és politikai reformok hívévé váljanak, és úgy Széchenyi, mint Kossuth reformeszméi befogadóra találjanak itt, Magyarország keleti végein is. [...] lelkészi szolgálata mellett, mint a nagyközség lelkes polgára, fáradhatatlanul tevékenykedett Visk anyagi és kulturális felemelkedéséért. Elsőként hirdette a különböző nyelvű és felekezetű lakosság békés együttélésének, a szeretetnek és egymás megbecsülésének szükségességét.”²

Származása és lelkészi pályája

A Bereg vármegyéből származó Géressy/Géresy/Géresi (mátészalkai) család egyik tagja, Géresi István 1675. június 5-én Apafi Mihály fejedelemtől nyert címeres nemeslevelet. A család a későbbiekben Szatmár vármegyében³ telepedett le. Az 1754–55. évi országos nemesi összeíráskor Bereg

¹ *Felbősné Csizsár Sarolt – Küllös Imre – Molnár Ambrus – P. Szalay Emőke*: Magyar Református Egyházak javainak tára. A határon túli református gyülekezetek templomai, felszerelési tárgyai, könyv és iratanyaga. Kárpátaljai Református Egyház I–IV. I. Máramaros-Ugocsa Egyházmegye. Budapest. 1999. I. köt. 270.

² *Czébely Lajos*: Jelek egy felszigetről. Tanulmányok, cikkek, emlékbeszédek válogatott gyűjteménye. Ungvár–Budapest, 2019. 23–24.

³ A 18. század elején a Géressy (Nagy-Géresi) család birtokos volt Mátészalkán. Míg Géressy János és neje Tunyoghy Erzsébet 1725-ben egész Tunyog helységet nádori

vármegyében Géresy András, míg Szatmár vármegyében Géresy György szerepelt az igazolt nemesek között.⁴ Apai ágon ennek a családnak a leszármazottja volt – többek között – Géressy László is, aki 1804-ben⁵ a Bereg vármegyei Rákoson (Beregrákos) született Géressy Imre⁶ és Keresztúri Kis Zsuzsanna⁷ gyermekeként ősi református papi családban. Neveltetésében és pályaválasztásában minden bizonnyal meghatározó szerepet töltött be származása. Ezzel kapcsolatban érdemes megemlítenünk, hogy felmenői között több neves máramarosi prédikátor is volt mint Buzinkai Mátyás hosszúmezei (1632), valamint Géressy (P.) Mihály máramarosszigeti, később (1639, 1640) huszti⁸ lelkész. A korábban (1775-től 1778-ig) Munkácscon iskolarektorként működő apja 1779 és 1821 között több mint 40 éven át szolgált lelkészként. Géressy gyermek- és ifjúkoráról, illetve tanulmányairól sajnos nem sokat tudunk. Apja, Géresi Imre lelkészi állomáshelyeinek – időbeli és térbeli – változása alapján azonban megállapítható, hogy az elemi iskolát nagy valószínűséggel szülőhelyén, Beregrákoson kezdte, majd feltehetően Nagybégányban folytatta. Az ifjú Géressy tizenhat-tizenhét éves korában félárva lett, miután édesapja 1821-ben meghalt. Főiskolai tanulmányait – apja nyomdokaiba lépve – Sárospatakon végezte. A pataki református kollégiumot, mint kilencedik éves tógátushallgató 1829. no-

adományban kérte fel. *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XIII. Pest, 1858. IV. 372–373.

⁴ *Borovszky Samu*: Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye. Budapest, 1908. 584.; *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. I –XI. Budapest, 1912. IV. 301.

⁵ Borovszkynál tévesen az 1802-es születési év szerepel. *Borovszky S.*: Magyarország vármegyéi i. m. 584.

⁶ Géressy (Géresi) Imre, református lelkész 1748-ban született. 1763 és 1775 között Sárospatakon tanult. Ezt követően 1778-ig munkácsi iskolarektorként működött. Géresit 1779. június 9-én szentelték pappá. Ezután Fancsikán (1779–1780), Bótrágyon (1780–1784), Tiszaszalkán (1784–1801), Rákoson (1801–1812), Nagybégányban (1812–1816), majd végül ismét Bótrágyon (1816–1821) szolgált lelkészként. 1821-ben hunyt 73 éves korában. *Zágoni Á. Károly*: A nagytiszteletű Beregi Egyházmegye Emlékkönyve. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai. II. Közlemények. 34. Nyíregyháza 2005. 36.; *Lehoczky* szintén említést tesz egy bizonyos Géresi Imréről, aki 1782-ben tanítóként működött a munkácsi református iskolában. Míg Borovszky közlése alapján Géresi az 1820-as években munkácsi református lelkész volt. *Lehoczky Tivadar*: Munkács város új monográfiája. Munkács, 1907. 208.; *Borovszky S.*: Magyarország vármegyéi i. m. 584.

⁷ Édesanyjáról jelenleg csak annyit tudunk, hogy 1831-ben 71 évesen hunyt el Váriban. *Zágoni Á. K.*: A nagytiszteletű Beregi Egyházmegye i. m. 36.

⁸ Érdemes megemlítenünk, hogy a Nagybányai Egyházmegye XVII. századi tisztviselői között is szerepel egy bizonyos Geressi (Géressi) Mihály (1630), illetve Geressi (Géressi) B. Mihály (1635) neve, mint Nagybányai tanítók. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1847. február. 21.

vember 11-én hagyta el. Innen papnak ment⁹ Csepébe (Ugocsa vármegye). Az itt eltöltött két év után Forgolányba (Ugocsa vármegye) távozott, ahol 1832–1834 között szolgált lelkészként. Amikor Jászai István viski református lelkipásztort 1834-ben Husztra helyezték át, Géressy László a viski református gyülekezet meghívása nyomán Viskre (Máramaros vármegye) került, ahol közel harminchat éven át – 1834-től 1870-ig – szolgált lelkész-ként.¹⁰

Családja és gyermekei

Géressy már viski lelkipásztorkodásának első éveiben megnősült. 1838. június 12-én, Felsőbányán feleségül vette a nála mintegy tíz évvel fiatalabb Lugossy Juliannát, Lugossy József nagybányai esperes, felsőbányai prédikátor és Belényessy Mária lányát, aki egy személyben a neves keletkutató, debreceni kollégiumi tanár Lugossy József testvére volt.¹¹ A viski gyülekezet feltehetően hamar megkedvelte a fiatal lelkészt, de az is lehet, hogy csak jó benyomást akart kelteni, amikor „*menyegzőjére Felsőbányára [...] négy lovas forspontot*¹² *rendelt az egyház; lelkipásztorának segítésére pedig adott*

⁹ A távozási naplóban Géressy László hivatalának (condition) megjelölésénél a latin Verbi Divini Minister bejegyzés szerepel, ami annyit tesz, hogy Isten igéjének szolgálója, a lelkipásztor. Ugrai ezzel kapcsolatos megállapítása szerint: „*kevesek mondhatták el magukról, hogy a kollégiumból kilépve rögtön papi állásba jutottak: pastor, pap vagy Verbi Divini Minister bejegyzéseket 77 esetben találtunk. Túlnyomó többségük (72 fő) a századfordulóig talált magának ily módon szolgálati helyet – 1805 után nagyon ritkán találni ilyen bejegyzést.*” Ugrai János: A Sárospataki Református Kollégiumból távozó tógátusdiákok 1783–1871/72. Forrásközlés. Sárospatak–Tiszaújváros 2012. 5., 135.; Ministerium Ecclesiasticum [Szócikk.] In: Evangélikus Hittudományi Egyetem Rendszeres Teológiai Tanszék. Teológiai szakkifejezések. www.teol.lutheran.hu, megtekintés 2020. aug. 30.

¹⁰ Czébel L.: Jelek egy felszígről i. m. 23–24.; Czébel Lajos: Visk története. Ungvár 2002. 111.; Zágonyi Á. K.: A nagytiszteletű Beregi Egyházmegye i. m. 36.; Ugrai J.: A Sárospataki Református i. m. 134–135.; Fodor Gusztáv: Református múltunk kezessége I. Adattár kárpátjai református gyülekezettörténeti kutatásokhoz 1523–2016. Tiszaszentimre 2016. 584.; Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1847. december 19.; Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1863. augusztus 30.

¹¹ Czébel L.: Jelek egy felszígről i. m. 24.; Kempelen B.: Magyar nemes családok XI. i. m. 450.; Nagy I.: Magyarország családai czimerekkel VII. i. m. 194.; A Viski Református Egyházközség Irattára (a továbbiakban: VREI) Lelkeszek életrajzi adatai a viski református egyházközség anyakönyveiben.

¹² Forspont, azaz előfogát, a 17. század végétől általánossá váló jobbágyi kötelezettség, amely szerint a jobbágyoknak lovaikat, szekerét különféle célokra – tisztviselők, katonák, posta szállítására stb. – állami és vármegyei szolgálatra kellett állítania. Emellett a városi, falusi közfuvarozást is forspontnak nevezték. Az előfogat teljesítéséért fuvardíj járt a jobbágyoknak. Bán Péter: Magyar történelmi fogalomgyűjtemény. I–II. Eger 1980. I. 237–238.

40 pengő forintot, 100 itce¹³ bort.”¹⁴

Házasságukból számos gyermekük született. Felesége mindvégig hű segítője volt nemcsak a gyermekek nevelésében, hanem lelkeszi munkájában is. Peleskey megállapítása szerint, Géressy „[m]int családapa is példás volt a hívek előtt.”¹⁵ Magánéletüket mégis beárnyékolta a sorscsapások és tragédiák sorozata. Az 1841 és 1868 közötti időszakban a házaspár – részben a rosszul képzett szülész nők miatt – 5 gyermekét veszítette el. Kálmán (1841) 7 hetes és 5 napos korában, nyálkás torokgyíkban, Julianna (1848) 1,5 éves korában szintén torokgyíkban, Albert (1852) 2 éves korában gyufa okozta mérgezésben, Róza Amália (1857) 6 hetes korában „a bőrön látszott hólyagocskáknak az agyra lett visszaállása” következtében, míg József Ferenc (1868) pályavégzett ifjú 22 éves korában hosszas betegség (tüdővész) és lábadozás után halt meg. Csaknem egy évtizeddel később a lelkész özvegye, Géressyné Lugossy Julianna, Ferenc nevű fiúkat is eltemette. A húszas éveinek elején járó első éves hittanhallgató 1878. április 2-án hunyt el Debrecenben.¹⁶

Géressy László gyermekeinek neveltetésében feltehetően fontos szerepet töltött be a vallás és az oktatás. Emellett életpályájuk alakulását családi körülményeik is kedvezően befolyásolták. A lelkész egyik fia, Kálmán „szellemi fejlődését anyai nagybátya, Lugossy József, a neves kollégiumi professzor irányította, debreceni házában, a tudomány szeretetében.”¹⁷ Géressy gyermekei kivétel nélkül értelmiségi (tanár/tanító, lelkész) vagy hivatalnoki (telekkönyvvezető, árvaszéki irodaigazgató) pályán helyezkedtek el és példaértékű karriert futottak be. Czébely Lajos véleménye szerint: „apjuk szellemiségéhez méltón viselkedtek.”¹⁸ Ami egyáltalán nem meglepő figyelembe véve Kardos Albert következő megállapítását, amely szerint: „[A

¹³ Régi bormérték. 1 icce = 0,84 liter. Rácz István: Debreceni deákok. Forrásgyűjtemény. Debrecen, 1997. 376.

¹⁴ Peleskey S.: A viski református egyház i. m. 31.

¹⁵ Peleskey S.: A viski református egyház i. m. 36.; Czébely L.: Jelek egy félszigetről i. m. 24.

¹⁶ Czébely L.: Jelek egy félszigetről i. m. 24.; VREI Életrajzi adatok.; A Protestáns Egyházi és Iskolai Lap egyik 1878-ban megjelent számában megemlíti, hogy „Géresy Imre hittanhallgató Debrecenben, G. Kálmán tanár testvére, elhunyt.” Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1878. április 7. 446.; Fontos megjegyeznünk, hogy a lelkész életrajzi adatai között (születés, halálozás) sehol nem szerepel Géresy Imre neve, viszont az adattárban megtaláljuk a már fentebb említett Géressy Ferencet, aki minden valószínűség szerint azonos a tudósításban szereplő elhunyt személlyel. VREI Életrajzi adatok.

¹⁷ Gazdag István: Géresi Kálmán (1841–1921). In: Radics Kálmán (szerk.): A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXXI. 2006–2009. Debrecen 2009. 219.

¹⁸ Czébely L.: Jelek egy félszigetről i. m. 24.

Géressy és Lugossy család] nemzedékeken át adott papokat és tanárokat az egyháznak és hazának.¹⁹

A lelkész legidősebb fia, Géressy László József (1839. május 14. – 1913. szeptember 25.) vármegyei tiszttviselőként helyezkedett el. Előbb irodaigazgató, majd árvaszéki iktató és irattárnok (1889–1896), később – 1897 és 1906 között – pedig árvaszéki nyilvántartó volt Máramaros vármegyében. Pályafutását árvaszéki irodaigazgatóként fejezte be. Hivatalát 1907-től 1912-ig viselte. Nem sokkal nyugdíjazását követően 75. életévében hunyt el Máramarosszigeten.²⁰

Másik fia, a már említett Géresi Kálmán (1841. december 25. – 1921. január 23.) a tanári pályát választotta. Elemi és középiskolai tanulmányait Viskén, illetve Debrecenben,²¹ míg főiskoláit Pesten végezte, ahol teológiát, bölcsészetet és jogot tanult. 1863 és 1864 között papi vizsgát tett. Majd a Pesti Evangélikus Református Gimnázium segédtanára lett (1863–1868), ahol magyart, latint, görögöt és vallást oktatott. 1869–73-ban bölcsészetet hallgatott a pesti egyetemen. Emellett öt éven át (1868–1873) Tisza Kálmán gyermekei, István²² és Paula mellett nevelősködött Geszten. 1874-ben megválasztották a Debreceni Főiskola tanárának a magyar irodalmi tanszékre, amely által a főiskolai anyakönyvtár igazgatóságát is

¹⁹ *Asztalos Dezső – Lakner Lajos – Szabó Anna Viola: Kultusz és áldozat. A debreceni Csokonai Kör. Debrecen 2005. 462.*

²⁰ Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára. Gyászjelentések. Géressy László; VREI: Életrajzi adatok.; Borovszky adatai szerint László máramaros megyei árvagyám volt. *Borovszky S.: Magyarország vármegyéi i. m. 584.; Magyarország tiszti cím- és névtára. 1884. (a továbbiakban: MTCN, 1884.) 99.; MTCN, 1886. 126.; MTCN, 1889. 144.; MTCN, 1890. 107.; MTCN, 1891. 107.; MTCN, 1892. 110.; MTCN, 1893. 110.; MTCN, 1894. 115.; MTCN, 1895. 115.; MTCN, 1896. 122.; MTCN, 1889. 144.; MTCN, 1890. 107.; MTCN, 1891. 107.; MTCN, 1892. 110.; MTCN, 1893. 110.; MTCN, 1894. 115.; MTCN, 1895. 115.; MTCN, 1896. 122.; MTCN, 1897. 168.; MTCN, 1898. 177.; MTCN, 1899. 194.; MTCN, 1900. 172.; MTCN, 1901. 172.; MTCN, 1902. 175.; MTCN, 1903. 171.; MTCN, 1904. 90.; MTCN, 1905. 96.; MTCN, 1906. 101.; MTCN, 1907. 101.; MTCN, 1908. 103.; MTCN, 1909. 107.; MTCN, 1910. 111.; MTCN, 1911. 113.; MTCN, 1912. 115.*

²¹ A református kollégiumban Kálmán (1860) tagja volt a Diák-tűzoltóságnak. *Barcza J.: A Debreceni Református Kollégium i. m. 210., 701.; Nagy Sándor: A debreceni református kollégium. I–II. Hajdúhadház 1933. I. 277.*

²² Kapcsolatukról lásd részletesen *Horánszky Nándor: Gróf Tisza István kapcsolata tanárával, Géresi Kálmánnal. Neveléstörténet. A Székesfehérvári Kodolányi János Főiskola folyóirata 5. (2008) 1–2. sz. 135–145.; Kardos Albert: Tisza István, mint debreceni diák. Protestáns Tanügyi Szemle 8. (1934) 6. sz. 221–225.; Némédi István: Tisza István szellemiségének családi gyökerei. STUDIA Debreceni Teológiai Tanulmányok. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem teológiai szakfolyóirata 1. (2015) 79–89.*

elnyerte. Később a főiskola jogakadémiai tanára lett.²³ A gimnazistáknak magyar irodalmat és néha görög nyelvet, míg az akadémián magyar és egyetemes történelmet, valamint művelődés- és irodalomtörténetet tanított a jogászoknak, valamint a teológusoknak. De tartott előadásokat a magyar nyelvészet, illetve a protestáns egyháztörténeti források és diplomatika tárgyköréből is. A kollégiumban eltöltött évek során a Felsőbb Tanulók Olvasó Egyletének, valamint a Magyar Irodalmi Önképző Társulatnak is a felügyelő tanára volt.²⁴

Géresi tanári munkássága mellett meghatározó szerepet játszott a debreceni főiskolai olvasóterem közhasználatba történő átadásában (1890), valamint a debreceni Csokonai Kör szervezésében és vezetésében,²⁵ melynek 1893-tól alelnöke, míg 1899 és 1921 között elnöke volt.²⁶ Mindezek mellett 1881 és 1885/86 között a Debreceni Protestáns Lap egyik társzervezője, a Tiszántúli Református Középiskolai Tanáregyesület elnöke (1885–1897), valamint egyházmegyei, 1903-tól pedig egyházkerületi tanácsbíró is volt. 1891-ben az egyházkerület képviselőjeként részt vett a reformátusok országos zsinatán is. Emellett tagja volt a Magyar Történelmi Társulatnak, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaságnak, a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak, a Szepes megyei Történelmi Társulatnak, valamint a Filológiai Társaságnak.²⁷

Tanszékét 1896-ban hagyta ott, miután kinevezték királyi tankerületi főigazgatónak a Debreceni Tankerület élére, mely hivatalát 1919. március 5-ig töltötte be. Nem sokkal később – 1920-ban – a főispán kinevezte Debrecen tiszteletbeli főlevéltárnokának. Géresi Kálmán 1921-ben, 80

²³ *Czébely L.*: Jelek egy félszigetről i. m. 24.; *Czébely Lajos*: A viski magyar iskola története az egyházi iskoláktól a Kölcsey Ferenc Középiskoláig. Ungvár 1998. 31.; *Gazdag I.*: Géresi Kálmán i. m. 219., 222.; *Zoványi J.*: Magyarországi protestáns i. m. 215–216.; *Asztalos D.*, *Lakner L.*, *Szabó A.*: Kultusz és áldozat i. m. 462.; *Barcza J.*: A Debreceni Református Kollégium i. m. 244.; *Molnár P.*: A Debreceni Református Főiskola i. m. 108.

²⁴ *Asztalos D.* – *Lakner L.* – *Szabó A.*: Kultusz és áldozat i. m. 462.; *Barcza J.*: A Debreceni Református Kollégium i. m. 671.; *Molnár P.*: A Debreceni Református Főiskola i. m. 108.

²⁵ A kör megalakulásáról, tevékenységéről, illetve Géresi Kálmán szerepéről lásd *Papp Károly*: Adalékok a Debreceni Csokonai Kör történetéhez (Fennállásának félévszázados jubileuma alkalmából). Irodalomtörténet. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata 31. (1942) 2. sz. 77–86.

²⁶ *Gazdag I.*: Géresi Kálmán i. m. 223–224.; *Barcza J.*: A Debreceni Református Kollégium i. m. 671.; *Molnár P.*: A Debreceni Református Főiskola i. m. 107.

²⁷ *Molnár P.*: A Debreceni Református Főiskola i. m. 107., 110.; *Zoványi J.*: Magyarországi protestáns i. m. 215–216. *Barcza J.*: A Debreceni Református Kollégium i. m. 244.; *Gazdag I.*: Géresi Kálmán i. m. 224.; A Szepes megyei Történelmi Társulat Évkönyve. Második évfolyam. Lőcse 1886. 134.; Egyetemes Filológiai Közlöny 6. (1882) 101.

éves korában hunyt Debrecenben. Gyászjelentésének méltatása szerint „*a magyar nemzeti közművelődés ügyének lánglelkű apostola [...] önfeláldozó hitves [...] jóságos nevelő atya és szerető rokon [...] páratlanul nemeskeblű emberbarát [...]*” volt.²⁸ Halálát követően néhány nappal – 1921. január 26-án – a Csokonai Kör megbízott elnöke, Pap Károly egyetemi tanár válaszmányi ülést hívott össze, amelyen kijelentette, hogy Géresi Kálmán emlékének megörökítésére – többek közt – egy irodalmi célú alapítványt kívánnak létrehozni. A Géresi-alapítványra 1921. május 18-ig 14 122 korona folyt be gyűjtés útján.²⁹ Ehhez hasonló kezdeményezésre került sor 1922-ben, amikor is a Debreceni Református Főgimnázium 1892-ben érettségizett³⁰ növendékei a 30 éves találkozójuk alkalmával elhatározták, hogy egykori osztályfőnökük emlékének megőrzésére alapítványt létesítenek a jól tanuló, jó magaviseletű, szegény sorsú, valamint a magyar irodalomban kiváló 8. osztályos gimnáziumi tanulók támogatására. Ennek eredményeképp 1923. május 22-ig a 13 alapító felajánlása és befizetése nyomán 29 000 korona gyűlt össze a Géresi Kálmán emlékalapítvány céljaira.³¹

Géressy László másik gyermeke, Géressy Imre (1844. március 28/31. – 1930. október 28.) pályája sok tekintetben hasonlít bátyja, Kálmán életpályájához. Elemi iskolai tanulmányait a Viski Református Iskolában végezte. Ezt követően a Máramaroszigeti Református Líceum diákja lett. Főiskolai tanulmányait Pápán, valamint a Pesti Protestáns Teológiai Intézetben folytatta. Az 1867 és 1869 közötti időszakban iskolarektorként és – egy rövid ideig – egyházi jegyzőként működött Visken. Emellett öregedő apja mellett káplánkodott. Annak halálát követően a helyi református gyülekezet megválasztotta lelkipásztorának, mely hivatalát 1870 és 1873 között töltötte be. Ezután betegségére hivatkozva³² lemondott lelkészi állásá-

²⁸ *Asztalos D. – Lakner L. – Szabó A.*: Kultusz és áldozat i. m. 462–463.; *Barcza J.*: A Debreceni Református Kollégium i. m. 671.; *Gazdag István*: A Hajdú-Bihar megyei Levéltár története. Debrecen, 1985. 15.; DRKN. Gyászjelentések. Géresi Kálmán.; Hozzá tartozói mellett a Debreceni Tankerület Királyi Főigazgatósága, valamint a Csokonai Kör tisztkara és válaszmánya is megemlékezett róla gyászjelentésében.

²⁹ *Asztalos D. – Lakner L. – Szabó A.*: Kultusz és áldozat i. m. 231.; Az irodalmi alapítvány (Géresi Kálmán emlékalapítvány) létrehozására adakozó személyek részleges névsorát, illetve adományaik összegét lásd: Egyetértés, 1921. február 13.

³⁰ Nagy Sándor közlése szerint az alapítványt az 1899-ben érettségizett diákok tették (valószínűleg elírás). *Nagy Sándor*: A debreceni református kollégium. I–II. Hajdúhadház, 1933. I. 299.

³¹ Radics Kálmán (szerk.): Debreceni alapítványok a XX. századból. Debrecen 1997. 56.; Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban: TtREL) II. 22. c. (= Kollégiumi alapítványok iratai. Legújabbkori alapítványok.) 1. Alapító levél a debreceni ref. kollégium kezelésében lévő Géresi Kálmán-alapítványról.

³² Géressy Imre lemondását az egyháztanács elé terjesztett leköszönő levelében azal indokolta, hogy „*amióta a himlő betegségbe esett azóta folytonos nyomorúságokkal kell küzdenie s napról napra érezvén gyengélkedését hivatalos tisztének kellően*

ról. Miután Maklári P. Miklós líceumi tanár 1874-ben Sárospatakra ment Géressy Imrét, Rózsa Sándor debreceni főiskolai szenior ellenében elsőpró szavazattöbbséggel – 29:7 arányban – megválasztották a Máramarosszigeti Főgimnázium tanárának, ahol 1900-ig működött pedagógusként. A líceumban német és magyar nyelvet, földrajzot, természetrajzot, történelmet és bölcsészetet tanított.³³ Az itt eltöltött évtizedek alatt számos tisztséget, hivatalt viselt. Többek között líceumi szakosztályi jegyző, az érettségi vizsgákat vezető bizottság, küldöttség tagja, a Magyar Irodalmi Önképző Társaság (Magyar Irodalmi Társaság) elnöke, a tanügyi választmány és a tanári fegyelmi szék tagja, később annak egyik elnöke, valamint az intézet kormányzó tanácsosa is volt. Ezen kívül tagja volt még az Országos Középiskolai Tanáregyletnek, a Tiszántúli Református Tanáregyletnek, valamint a Természettudományi Társulatnak is. 1900 szeptemberében nyugdíjba vonult és haláláig Máramarosszigeten élt.³⁴

Géressy János (1849. október 26.–1915. november 2.) testvéréhez, László Józsefhez hasonlóan szintén hivatalnoki pályán helyezkedett el. Előbb a Máramarosszigeti Királyi Törvényszék írnoka, később segéd telekkönyvvezetője, majd pedig a Felső-visói Királyi Járásbíróság telekkönyvvezetője volt. Ez utóbbi hivatalát 1888-ig töltötte be. Ezt követően a magyar királyi igazságügyi miniszter a Nagybányai Királyi Járásbírósághoz

megfelelni magát képtelennek érzi, nem akarván az egyházat azon kétes helyzetnek kitenni, aminőben tavaly is, hosszas betegsége miatt meglehet az egyházra kellemetlenséget, reá nézve pedig csak nyugtalanító hatást idézne elő.” VREI Presbiteri jegyzőkönyvek (a továbbiakban: Pjkv.) 1869–1883, 1874. március 20.; Lemondásáról a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap is beszámolt a Máramaros-Ugocsi Református Egyházmegye Péterfalván tartott közgyűléséről szóló tudósításában. E szerint: „*Géressy Imre viski lp. hosszas és makacs betegeskedése miatt végkép lemondott hivataláról. A jó reményű ifjú pap lemondását úgy saját egyháza, mint az egyházmegye sajnálkozással fogadta.*” Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1874. május 17.

³³ VREI Pjkv. 1869–1883, 1869. január 1.; A máramaros-szigeti helvét hitv. lyceum értesítője az 1876/7. évről. Új folyam. 4. Máramaros Sziget, 1877. (a továbbiakban: MRL Értesítő 1876–77.) 41.; MRL Értesítő 1879–80. 25.; Értesítés a dunántúli helv. hitv. evang. egyházkerület pápai főtanodájáról az 1866/7-dik tanév végén. Pápán 1867. 13.; Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1874. szeptember 13.; Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1874. december 20.; Szatmár és Bereg, 1930. november 9.; *Balogh Béla*: A máramarosszigeti református líceum története. Debrecen, 2013. 172.; *Czébely L.*: A viski magyar iskola i. m. 31., 119.; *Czébely L.*: Jelek egy felszigetről i. m. 24.; *Czébely L.*: Visk története i. m. 136.; *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Budapest, 1894. III. 1151.

³⁴ *Czébely L.*: Jelek egy felszigetről i. m. 24.; MRL Értesítő 1874–75. 47.; MRL Értesítő 1875–76. 34, 45.; MRL Értesítő 1876–77. 41–42.; MRL Értesítő 1878–79. 40, 44.; MRL Értesítő 1879–80. 25, 40–41, 43.; MRL Értesítő 1880–81. I. 21, 35–36.; MRL Értesítő 1881–82. 25, 41, 43.; MRL Értesítő 1884–85. 30.; MRL Értesítő 1892–93. 21.; MRL Értesítő 1893–94. 29.; MRL Értesítő 1908–09. 100.

helyezte át, ahol 1889 és 1913 között továbbra is telekkönyvvezetőként működött.³⁵ Nagybányán aktív közéleti tevékenységet fejtett ki. Többek közt a Nagybányai Református Egyház tanácsosa, városi képviselő, a helyi Polgári Kör választmányi tagja, a Nagybányai Magyar Királyi Állami Főgimnázium segélyező egyesületének rendes tagja volt. Negyvenévi hivatalnokoskodása után nyugdíjazták. Ennek alkalmából, szolgálatainak elismeréséül 1913-ban megkapta a koronás arany érdemkeresztet.³⁶

Özvegy Kőváryné Géressy Ilona (1852–?) az első tanítónő Visken. Pályáját 1886-ban kezdte püspöki engedéllyel, mint nem okleveles tanító. Miután 1889-ben megszerezte az oklevelet kinevezték rendes tanítónak. 1896-ig a helyi református iskolában oktatott. Innen Alsózsoltára ment, ahol továbbra is tanítóként tevékenykedett, majd nyugdíjba vonult. A magyar nemzeti népnevelés terén kifejtett tevékenységéért érdemei elismeréséül 1912-ben Gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter évi 200 korona személyi pótlékkal tüntette ki.³⁷

Géressy László kisebbik fia, Géressy Albert (1855–?) testvérei, László és János nyomdokaiba lépve szintén hivatalnok lett. Tisztviselői pályáját – jelen ismereteink szerint – a Máramaroszigeti Királyi Törvényszék díjnokaként kezdte, majd 1888-tól a hivatal írnokaként folytatta. A magyar királyi igazságügyi miniszter 1897-ben nevezte ki a Máramaroszigeti Királyi Törvényszékhez segéd telekkönyvvezetőnek, mely hivatalát – körülbelül – tíz évig viselte. Majd 1908-tól 1918 (?)-ig királyi törvényszéki, illetve

³⁵ VREI: Életrajzi adatok.; MTCN, 1873. 241.; MTCN, 1875. 207.; MTCN, 1879. 195.; MTCN, 1884. 306.; MTCN, 1886. 436.; MTCN, 1887. 436.; MTCN, 1888. 447.; MTCN, 1889. 466.; MTCN, 1890. 474.; MTCN, 1891. 481.; MTCN, 1892. 495.; MTCN, 1893. 499.; MTCN, 1894. 509.; MTCN, 1895. 513.; MTCN, 1896. 536.; MTCN, 1897. 597.; MTCN, 1898. 638.; MTCN, 1899. 664.; MTCN, 1900. 656.; MTCN, 1901. 669.; MTCN, 1902. 699.; MTCN, 1903. 699.; MTCN, 1904. 365.; MTCN, 1905. 386.; MTCN, 1906. 403.; MTCN, 1907. 411.; MTCN, 1908. 420.; MTCN, 1909. 436.; MTCN, 1910. 461.; MTCN, 1911. 466.; MTCN, 1912. 475.; MTCN, 1913. 491.; Budapesti Közlöny, 1888. július 3.; Felsőbányai Hírlap, 1915. november 11.

³⁶ A Nagybányai M. Kir. Állami Főgimnázium IX. értesítője az 1895-96-ik tanévről. Nagybánya 1896. 15.; Felsőbányai Hírlap, 1915. november 11.; Nagybánya, 1904. január 28.; Nagybánya, 1904. szeptember 1.; Nagybányai Hírlap, 1910. január 2.; Nagybányai Hírlap, 1913. április 29.; Budapesti Közlöny, 1913. május 6.; Pesti Hírlap, 1913. május 6.

³⁷ *Czébely L.*: Jelek egy felszigetről i. m. 24.; *Czébely L.*: A viski magyar iskola i. m. 120.; VREI Életrajzi adatok.; TtREL I. 8. i. (= Egyházkerületi Levéltár iratai. Egyházkerületi és egyházmegyei nyomtatott jegyzőkönyvek.) 43. A máramaros-ugocsei ev. ref. egyházmegye 1887. évi április 14-én Nagyszőlősen tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Nagyszőlős, 1887. (a továbbiakban: Em. kjkv. 1887. április 14. 1887.) 13.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1889. augusztus 29. 1889. 10.; Világ, 1912. március 3.; Ellenzék, 1912. január 20.

– 1915-től – királyi járásbírószági telekkönyvvezetőként tevékenykedett Máramarosszigeten.³⁸

Az idős lelkész gyermekei példás előmenetelét azonban már nem vagy csak részben érthette meg. Géressy László 1870. április 6-án 65. életében hunyt el³⁹ Viskén. Halálát – az egyházközség halotti anyakönyvéből származó adatok szerint – máj- és lépdaganat okozta. Emlékére az önkéntes adakozásokból és a református egyház anyagi támogatásával 1870 novemberében egy emlékoszlopot állítottak fel a viski református temetőben, a következő felirattal: „*Géresi László Viski ref. buzgó Lelkésznek hálás emlékül egyes hívei. meghalt 1870: Viski papsága: nak 36: életének 65: évében. Áldás és béke hamvaira.*”⁴⁰

Egyházi és közéleti tevékenysége

Peleskey Sándor megállapítása szerint: „[Géressy László] működése Viskén korszakalkotó. Mint mély hitű, nagy tudású lelkipásztor, kinek szeretetein kívül főboldogsága egyházának felvirágoztatása, híveinek boldogítása, erkölcsi jósága, szellemi előhaladása, egész életét az egyházért, híveiért való munká-

³⁸ VREI Életrajzi adatok.; Budapesti Közlöny, 1888. január 18.; Budapesti Közlöny, 1897. június 5.; Budapesti Közlöny, 1914. december 6.; Igazságügyi Közlöny. VII. Budapest, 1898.; Az újság, 1914. december 7.; MTCN, 1898. 637.; MTCN, 1899. 663.; MTCN, 1900. 655.; MTCN, 1901. 668.; MTCN, 1902. 697.; MTCN, 1903. 697.; MTCN, 1904. 364.; MTCN, 1905. 385.; MTCN, 1906. 402.; MTCN, 1907. 410.; MTCN, 1908. 419.; MTCN, 1909. 435.; MTCN, 1910. 459.; MTCN, 1911. 465.; MTCN, 1912. 474.; MTCN, 1913. 490.; MTCN, 1914. 503.; MTCN, 1915. 511.; MTCN, 1916. 539.; MTCN, 1917. 543.; MTCN, 1918. 478.

³⁹ Haláláról – az életkorára vonatkozó pontatlansággal – a Vasárnapi Újság 1870. május 1-i száma is beszámolt: „*Géressy László, a viski ref. egyháznak 36 éven át hit és tevékeny lelkipásztora ápr. 6-án, 68 éves korában meghalt.*” Vasárnapi Újság, 1870. május 1.; Míg a máramaros tájéki református néptanítók 1870-ben Hosszúmezőn tartott értekezletének jegyzőkönyvében Szarka József máramaroszigeti lelkész, helyettes elnök a következőképp emlékezett meg a viski lelkésze: „*fájó részvétellel emlékezik vissza az értekezlet azon csapásra, mely őt néhai Géressy László halálával érte, s midőn testének nyugalma a sírban, lelkének örök üdvöt a meny honában kívánunk, nem mulasztja el az értekezlet jegyzőkönyvébe iktatni, hogy néhai Géressy László az értekezleten mutatott munkásságáért, annak halálját méltán kiérdemelte.*” VREI Jegyzőkönyv (a cím olvashatatlan), 1870. július 12.

⁴⁰ VREI Életrajzi adatok.; VREI Pjkv. 1869–1883, 1870. november 1.; Czébely L.: Jelek egy félszigetről i. m. 111.; Géresi László síremléke. Helyszín: Visk, református temető. Időpont: 2019. december 30.; Géresi mellett van eltemetve neje, Géressy Lászlóné Lugossy Julianna (1814. szeptember 29.–1891. május 25.). Emlékét egy obeliszk alakú fehér márványkő őrzi. Czébely L.: Jelek egy félszigetről i. m. 111.; Lugossy Julianna síremléke. Helyszín: Visk, református temető. Időpont: 2019. december 30.

*ban égette el. Mint mély hatású, kiváló szónoki képességgel megáldott igehirdető, hosszú pásztorsága alatt megújította a lelkeket, úgy hogy főképen az ő építő hatásának köszönhető, hogy a »viski magyar«-t »üde, harmatos, tiszta lelkű nép«-nek emlegették még az 1880-as években messze vidéken is. Híveivel örömben és bánatban együtt volt.*⁴¹

Géressy László a viski református egyházban eltöltött hivatali ideje alatt kétségkívül széles körű egyházi és közeleti tevékenységet fejtett ki. Lelkészi hivatása mellett számos tagságot, megbízatást viselt. Többek közt éveken át tevékeny tagja volt a máramaros tájéki református néptanítók értekezletének,⁴² valamint técsői iskolafelügyelőként is működött.⁴³ Ezek mellett több, mint másfél évtizeden át töltötte be a viski iskola intézeti pénztárának (Iskolai alapítvány) kezelői tisztségét. Bár tény, hogy működésének fénykora a szabadságharc utáni időszakra esik, azonban számos területen már az 1840-es években is maradandót alkotott.⁴⁴

A helyi református egyháztanács Géressy ösztönzésére 1842. november 14-én elhatározta, hogy 3 tanteremmel, 3 tanítói lakással és egy ülésteremmel ellátott emeletes kőiskolát épít. Azonban a közgyűlés csak egy földszintes iskolaépület megépítését hagyta jóvá. Nem sokkal később Géressy elkészíttette az iskolaépület tervét, majd 1844/45-ben kezdetét vette az építési anyagok kitermelése és beszerzése is. Viszont az időközben bekövetkezett természeti csapások – a Tisza áradása és a rossz termés – valamint az 1848–49-es forradalom és szabadságharc ideiglenesen megghiúsították az iskola felépítését. Bár tény, hogy a munkálatok már 1848. július 1-én megkezdődtek. A nehézségek ellenére Géressy eltökéltségének köszönhetően 1851 és 1852 között mégis felépült a 2–2 tanteremből és tanítói lakásból álló új református iskola, amely a korabeli Máramaros vármegye egyik legnagyobb és legkorszerűbb tanintézménye volt.⁴⁵

Az új iskolaépület felállítása mellett Géressy több éven át folyamatosan sürgette a viski református templom felújítását is. Az 1850-es évek végén elkészítette a javításra szoruló templom tetőszerkezetének renoválási tervzetét, amelyet az egyháztanács és a közgyűlés is jóváhagyott 1859-ben. Az említett tervzetben a kőtorony megépíttetése is szerepelt, azonban az anyagi források szűkössége miatt csak a tetőszerkezet kijavítására nyílt lehetősége az egyháznak. A négy fiatornyos huszártorony megépítésére csak évekkel később, 1867-ben került sor. Ekkor zsindeleyezték be a tetőt, valamint újrameszelték a templomot is.⁴⁶ Géressy mindezt – írja Peleskey

⁴¹ Peleskey S.: A viski református egyház i. m. 35.

⁴² VREI Jegyzőkönyv (a cím olvashatatlan), 1870. július 12.

⁴³ VREI A Viski Helvét hitvalást követő Gyülekezet alul irt Lelki pásztora mint szomszéd Iskolai felügyelő e' következő hivatalos kérdésekre ekként felelt a' szomszéd Técsői 3 iskolákról (évszám nélkül).

⁴⁴ VREI Pjkv. 1853–1868, 1857. január 24.; Czébely L.: Jelek egy felszigetről i. m. 23.

⁴⁵ Czébely L.: Jelek egy felszigetről i. m. 25.; Czébely L.: A viski magyar iskola i. m. 27.

⁴⁶ Czébely L.: Jelek egy felszigetről i. m. 25.

– cselekedte „*mint kiváló és bölcs kormányzó, ki anyagilag is igen előre vitte egyházát, a sok költséggel járó alkotás mellett.*”⁴⁷

Az egyházközség infrastruktúrájának fenntartása és fejlesztése mellett a lelkész meghatározó szerepet töltött a helyi közművelődési viszonyok előremozdításához szükséges feltételek – intézményi keretek – megteremtésében is. Tette mindezt – mint ő írja – a „*máramarosi református magyarság jövője virágzásáért.*”⁴⁸ Az ifjak számára úgynevezett vasárnapi iskolát létesített, ahol 1860-tól vezetésével gyümölcsstermesztésre oktatták a fiatalokat. Ezen kívül – részben – az ő nevéhez köthető a helyi Polgári Olvasókör megalakítása is.⁴⁹ Egy korabeli laptudósítás szerint az egyesület létrehozására irányuló igények, illetve törekvések már az 1850-es években jelentkeztek: „*mert ha van is rendes iskoláinkon kívül vasárnapi iskolánk is – olvasó-társulatunk nincs, melyet pedig illy Isten- megáldotta városban tovább nélkülözni nem lehet – s mozgalmaink után Ítéelve remélhetem is ennek a tél napjaira leendő megalakulását.*”⁵⁰ Géressy már 1858-ban az említett „*olvasó társulat*” szervezésén munkálkodott, amelynek létrehozására végül 1862-ben került sor.⁵¹

Kevésbé ismeretes, hogy Géressy László 1843-ban – a saját koráig terjedően – lejegyezte a helyi gyülekezetben szolgálatot teljesítő lelkészek életrajzi adatait.⁵² Ezen felül lemásolta a hajdani Máramarosi Református Egyházmegye jegyzőkönyvét,⁵³ valamint pontos leírást készített a viski református templom 1867-ben lemeszelt falképeiről és falfeliratairól, hogy a „*régi fel íráások örök feledékenységbe ne menjenek.*”⁵⁴ Úgy tűnik, hogy a református lelkész előszeretettel foglalkozott az egyháztörténeti források gyűjtésével, viszont ezek kiadására, közzétételére irányuló ambíció – minden bizonnyal – nem voltak. A fentebb említett példákon kívül erre enged következtetni az is, hogy számos olyan eredeti latin és magyar nyelvű kézirat volt a birtokában, amelyeket az 1840–50-es években – feltehetően sógora – Lugossy József tett közzé a Protestáns Egyházi és Iskolai

⁴⁷ Peleskey S.: A viski református egyház i. m. 36.; Peleskey szerint az öregedő Géressy újjáépíttette az egyház parókiáját is, viszont a szerző egy korábbi megállapítása szerint: „*1794-ben rozoga lévén a parókia [...] a mai helyén építették újra, úgy amint ma van. Azóta csak tatarozták, így 1855-ben is 1897-ben is.*” Ezek alapján valószínűsíthető, hogy Peleskey az újjáépítés alatt az 50-es évek közepén zajló felújítási munkálatokra célzott. Peleskey S.: A viski református egyház i. m. 33, 36.

⁴⁸ Idézi Peleskey S.: A viski református egyházközség i. m. 35.

⁴⁹ Czébely L.: Jelek egy félszigetről i. m. 25–26.

⁵⁰ Vasárnapi Újság, 1858. szeptember 26.

⁵¹ VREI Pjkv 1853–1868, 1858. április 11.; Czébely L.: Jelek egy félszigetről i. m. 26.

⁵² VREI Életrajzi adatok.

⁵³ Peleskey S.: A viski református egyház i. m. 6.

⁵⁴ Lángi József: A protestáns templomfestés emlékei. In: Kollár Tibor (szerk.): Művészet és vallás a Felső-Tisza-vidéken. Középkori Templomok Útja. 3 köt. Nyíregyháza, 2014. 71–72.

Lapban. Ezek egyike Váradi György [feljegyzése 1726]: „*A beregi nagyitiszteletű vidék egyetemes zsinatában fennálló-eljárás, szokás és rendtartás, míg a másik a Máramarosi Református Egyházmegyére vonatkozó Formula Visitationis 1726 című kézirat volt.*”⁵⁵

A forrás és adatgyűjtő munka mellett Géressy több történelmi kézikönyvet, cikket is írt. Első – általunk ismert – munkája 1842-ben a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban látott napvilágot *Iskolai alapítvány a viski ref. egyházban* címmel.⁵⁶ Míg könyve *Magyar-, Erdély és Németországban a reformáció története* címmel jelent meg. A kötetet 1859-ben fogadta el kézikönyvnek a máramaros tájéki néptanítók gyűlése. Géressy 1862-ben beterjesztett egy indítványt is a tanítói értekezlethez, amelyben kifejtette, hogy „szüksége mutatattik annak, hogy az iskolai növendékek számára, oly kézikönyv készítettnek, melyből már kiskorukban megtanulnák s lelkökbe vésnék a hazaszeretet nagy kötelességét.”⁵⁷ Ennek eredményeképp a gyűlés egy „a gyermekek számára készítendő, azoknak a haza szeretetét még korán keblökbe csepegtető” történelmi kézikönyv megírásával és szerkesztésével bízta meg a lelkészt. Azonban a tanítói értekezlet többszöri megbízása, felkérése ellenére a munka csak évekkel később, 1866-ban készült el. Időközben Géressy egy gazdasági cikket is írt. Az 1869. július. 13-án Huszton tartott tanítói értekezleten pedig benyújtott egy újabb indítványt, amelyben javaslatot tett arra, hogy a gyűlés terjesszen fel egy elismerő nyilatkozatot, hálaíratot Báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszterhez az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk megalkotásáért és a nevelésügy körül kifejtett működéséért. Az értekezlet egyhangúlag elfogadta a javaslatot és megbízta Géressyt a nyilatkozat megszerkesztésével.⁵⁸

Mindezek mellett úgy tűnik, hogy Géressy László – a 19. század második harmadában – tevékeny szerepet töltött be az alkoholelles mozgalomban is, amelynek keretein belül fellépett a pálinkafogyasztás ellen. A Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1846. november 29-ei számában megjelent tudósítás szerint: „*A pálinkaivás napi renden van e vidéken inkább, mint valahol [...]. Ennek, t. i. a pálinkaivásnak, veszélyes voltát látva viski ev. ref. lelkész G. L. [Géressy László] úr, egy tallért ajánl a pálinkaivás ellen legsikeresebben tanító októnak.*”⁵⁹

⁵⁵ Révész Imre: A magyar református egyháztörténet általános könyvészete. Bibliográfiai gyűjtemény. H. é. n. 117., 125.

⁵⁶ Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1842. szeptember 29.

⁵⁷ VREI Jegyzőkönyv (a cím olvashatatlan), 1863. július 9.

⁵⁸ Bökényi Dániel: Máramaros vármegye tanügyének múltja és jelene. Máramarossziget 1894. 112–114.; VREI Jegyzőkönyv (a cím olvashatatlan), 1859. július 19.; VREI Jegyzőkönyv (a cím olvashatatlan), 1863. július 9.; VREI Jegyzőkönyv (a cím olvashatatlan), 1864. július 7.; VREI Jegyzőkönyv (a cím olvashatatlan), 1865. július 12.; VREI Jegyzőkönyv (a cím olvashatatlan), 1867. július 10.; VREI Jegyzőkönyv (a cím olvashatatlan), 1869. július 13.

⁵⁹ Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1846. november 29. 1149.

Ebben az összefüggésben figyelemre méltó az alkoholelleses szövetség hivatalos közlönyében, Az Élet c. lapban 1907-ben megjelent cikk második bekezdése, amelyben a következő olvasható: *„Ennek a fennkölt gondolkodású papnak a nevéhez fűződik hazánkban az első alkoholelleses egyesületnek⁶⁰ a létesítése. Ritka szerencsés érzékkel gondolta át, hogy a népet miként kell az ivási szenvedély karjai közül kiragadni. Az ő útmutatása ma 57 év után is a leghelyesebb, mely útmutatást [...] az alkoholelleses szövetség teljesen magáévá tette. A mióta pedig ezen az úton vezeti a mozgalmát hasonlíthatatlanul nagyobb, fényesebb és maradandóbb eredményeket ér el, mint azelőtt a füzetek és az alkoholelleses felolvasásokkal ért el.”*⁶¹ Géressy a pálinka eredettörténetéről, valamint annak káros – egészségügyi, lelki, szellemi, erkölcsi és anyagi – hatásairól írt naplójegyzeteit a fentebb említett közlöny 1907. júniusi és júliusi lapszámaiban tették közzé *Értekezés a Pálinkáról s a Mérsékleti Egyesületekről* címmel.⁶²

Karitatív tevékenység, adományozás

Széles körű egyházi, közéleti és tudományos tevékenységük mellett a Géressy család tagjai – a kor társadalmi elvárásainak, normáinak vagy épp saját értékrendjüknek megfelelően – rendszeresen adakoztak és vettek részt jótékonyági mozgalmakban szervezőként, illetve támogatóként egyaránt.

A lelkész gyermekei közül Kálmán, Imre, valamint János is sokat jótékonykodott a 19–20. század folyamán. Kálmán az 1920-as évek elején a szegény tanulók javára tartott felolvasásokat. Ezen kívül – apjához hasonlóan – áldozott az akadémiai (MTA) palota felállítására (1 forintot), a budai református anyaegyház javára (1 forint), a Nagykárolyi Római Katolikus Főgimnázium Segély Egyesületének támogatására (10 forintot), Debrecenben az Iskolai alapra (20 koronát), a magyarországi Lenau szobor felállítására (3 koronát), valamint a Jókai szobor és emlékmű javára (11 korona 59 fillért) stb. is.⁶³ A pénzbeli adományok mellett – Géresi Kálmán – tárgyi ajándékokat, adományokat is tett. A Hódmezővásárhely-

⁶⁰ Dörnyei közlése szerint Géressy 1850 körül alapította meg az egyesületet Visken. *Dörnyei Sándor: A magyar orvostörténeti irodalom 1715–1944.* Piliscsaba–Budapest, 2002. 243.

⁶¹ Az Élet, 1907. június 20. 5.

⁶² Az Élet, 1907. június 20. 5–7.; Az Élet, 1907. július 20. 4–7.

⁶³ A nyíregyházi államilag segélyezett ág. h. ev. főgimnázium ötvenhatodik értesítője az 1920/21-ik évről. Nyíregyháza 1921. 21.; A kegyes-tanítóréndiek vezetése alatt álló nagykárolyi római katolikus főgymnasium értesítője az 1896–97. iskolai évről. Nagykároly 1897. 63–64.; A tiszai ágost. hitv. evang. egyházkerület 1885-ik évi szeptember hava 7-ik és 8-ik napjain, Eperjesen megtartott közgyűlésének jegyzőkönyve. 1885. 24.; Budapesti Hírlap, 1902. július 26.; március 3.; Magyar Nemzet, 1905. november 14. 9.; Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1885. május 24.; Vasárnapi Újság, 1860. május 27.

lyi Evangélikus Református Főgimnáziumnak 6 darab Kossuth bankót,⁶⁴ a Magyar Nemzeti Múzeumnak 1 darab oklevelet, a Debreceni Egyetemi Könyvtárnak 11 darab oklevelet, míg a Debreceni Református Kollégium Anyakönyvtárának 18 darab – más forrás szerint 17 darab – oklevelet adományozott stb.⁶⁵

Öccse, Géresi Imre szintén számos különféle kezdeményezést támogatott. A máramarosszigeti református egyház polgári nőneveldejének egyik alapjára 1 forintot, a Budapesten alapítandó unitárius rendes lelkeszi állásra és állandó imaházra pedig – nejével együtt – 1 forint 50 krajcárt adományozott. Ezen kívül gyűjtést szervezett az úgynevezett megváltás művére, amelynek felállítására – feleségével – 3 forintot adott.⁶⁶ De adományozott még a Máramarosszigeti Református Líceum növendékeinek jutalmazására (1 forint), a magyarországi tűzkárosultak támogatására (10 forint), valamint dr. Pap Tibor máramarosszigeti jogakadémiai tanár emlékének megőrzésére is (10 korona).⁶⁷ Ezeken kívül három kataszteri hold nagyságú gyümölcsöskertet hagyott a Máramarosszigeti Református Líceumra.⁶⁸

Az előzőekhez hasonlóan János is sokat jótékonykodott és széles körű karitatív tevékenységet fejtett ki. Többek közt gyűjtést szervezett Nagybányán Kossuth Lajos szobrának felállítására, amelyre 1 forintot adományozott.⁶⁹ Emellett támogatta a Nagybányai Dalegyesületet (1 korona), az ágostai evangélikus egyházat (2 korona), az eltűnt magyar tengerészek családjait (1 korona), a Debreceni Egyetem felállítását (50 korona), a Makray kút felállítását (5 korona), illetve adakozott még a Szatmári Református Főgimnázium jubileumi alapjára is (2 korona).⁷⁰ Ezek mellett hozzájárult a hadsegélyezéshez (20 korona), több ízben támogatta a Vöröskereszt Egylet nagybányai fiókját (összesen 23 korona, 8 liter bor), valamint a rokkant katonákat (5 korona) stb. is.⁷¹

⁶⁴ A h.-m. vásárhelyi ev. ref. főgymnasium 1891–92. tanévi értesítője. 1892. 55.

⁶⁵ *Iványi Béla*: A Debreceni Református Kollégium anyakönyvtárának oklevelei. In: *Levéltári Közlemények* 24. (1926) 275. sz. 228.; *Molnár P.*: A Debreceni Református Főiskola i. m. 137.; *Budapesti Közlöny*, 1887. március 9. 2–3.; *Debreceni Szemle*, 1929.

⁶⁶ *Keresztény Magvető*, 1884. július–augusztus. 322.; *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1873. március 9.; *Budapesti Hírlap*, 1883. március 10.

⁶⁷ *MRL Értesítő* 1885–86. 25., 41.; *MRL Értesítő*, 1916–17. 35–36.; *Pesti Hírlap*, 1893. június 8.

⁶⁸ *Protestáns Tanügyi Szemle*, 1931. január. 35.

⁶⁹ *Pesti Hírlap*, 1894. július 7.

⁷⁰ Nagybánya, 1904. január 21.; Nagybánya, 1904. április 7.; Nagybánya és vidéke, 1903. február 15.; Nagybánya és vidéke, 1906. április 8.; Nagybánya és vidéke, 1911. április 2.; Nagybányai Hírlap, 1910. május 8.

⁷¹ Nagybánya, 1915. április 8.; Nagybánya, 1915. augusztus 26.; Nagybánya és vidéke, 1915. április 11.; Nagybánya és vidéke, 1915. július 4.; Nagybánya és vidéke,

Az említett jótéteményeken kívül Imre és János 2–2 forintot, míg László és Albert 50–50 krajcárt adományoztak az egykori máramarosszigeti tanár, liceumi igazgató, Szilágyi István (mell)szobrának felállítására, valamint a nevét viselő iskolai alapítvány létrehozására.⁷² Géressy Ilona pedig 1888-ban felajánlotta, hogy egy évre elvállalja a Viski Református Egyház jegyzőkönyvének vezetését és az ebből származó jövedelmét (25 forint) a viski református iskola építésére adományozza.⁷³

A lelkész neje, Lugossy Julianna – az 1860-as években – az alföldi szűkölködők számára szervezett gyűjtést, amelynek eredményeképp 15 forint gyűlt össze a jótékony célra.⁷⁴ Míg maga Géressy 1860-ban 1 forintot adományozott a Magyar Tudományos Akadémia palotájának építésére.⁷⁵ Ezen kívül – a hívek adományaiból – több mint 8 forintot gyűjtött össze a budapesti református templom felépítésére.⁷⁶ Legnagyobb és egyben legjelentősebb adománya mégis a 19. század első felében létesített Iskolai alapítvány volt,⁷⁷ amely a helyi református oktatási viszonyok fejlesztése és a rászoruló tanulók támogatása terén is fontos szerepet töltött be.

Az Iskolai alapítvány létrehozása és célkitűzései

Géressy László 1840-ben határozta el, hogy saját állandó jövedelméből 40 váltó forintnyi⁷⁸ alapítványt tesz a szegény tanulók és a helyi református iskola támogatására.⁷⁹ Ennek eredményeképp 1840. január 1-én létrejött

1915. szeptember 15.; Nagybányai Hírlap, 1915. április 13.; Nagybányai Hírlap, 1915. augusztus 24.

⁷² Emlékkönyv néhai Szilágyi István a máramaros-szigeti ev. ref. lyceum nagynevű igazgatója mellszobrának leleplezési ünnepsége alkalmából. Összeáll. Szikszay Zoltán. Máramarossziget, 1899. 31, 58, 67.

⁷³ VREI Pjkv. 1884–1896, 1888. december 30.

⁷⁴ Vasárnapi Újság, 1864. július 31.

⁷⁵ VREI Pjkv. 1853–1868, 1860. március 18.; Pesti Napló, 1860. október 19.

⁷⁶ Vasárnapi Újság, 1866. május 20.

⁷⁷ TtREL I. 1. t. (= Püspöki Hivatal iratai. Egyházközségi alapítólevelek.) 8. Visk 1840–1917. Másolat. A viski ref. egyház Iskolai alapítványának alapító levele. X. 52.

⁷⁸ A forint értékének érzékeltetése céljából érdemes megemlítenünk, hogy a viski református lelkész éves fizetése 1816 és 1853 között – készpénzben – 400 váltó forint, a rektorok és tanítók jövedelme készpénzben 1840 és 1862 között 165 forint és a tanulók által egyenként fizetett 2 forintnyi tandíj volt. A Protestáns Egyházi és Iskolai Lap féléves előfizetése 1842-ben 2 forint 40 krajcár, illetve 3 forint 20 krajcár volt. *Czébely L.*: Visk története i. m. 109., 113.; Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1842. június 9.

⁷⁹ A történelmi Máramarosi, majd Máramaros–Ugocsa Református Egyházmegye szerves részét képező viski református egyházközségben kibontakozó szociális gondoskodás történelmi gyökerei a reformáció koráig nyúlnak vissza. Az új vallási mozgalom térhódításával az oktatási és társadalmi célú segélyezés kezdetleges for-

az Iskolai alapítvány, más néven az Intézeti alap.⁸⁰

Géressy intenciója, belső motivációja valószínűleg több elemből állt össze. Vallási, társadalmi és politikai nézetei mellett más tényezők is közrejátszhattak az alapítvány létrehozásában. A viski református egyházközség lelkészeként – és nem mellesleg a város köztisztviselőként álló polgárként – minden bizonnyal ismerte a tanulók nagy részének anyagi helyzetét és családi körülményeit. Miután Géressy félárva lett nem kizárt, hogy ő maga is megtapasztalta a nélkülözést így saját impresszióiból merítve – anyagi lehetőségeihez mérten – segíteni akart a rászoruló tanulókon. De az is meglehet, hogy az alapítvány létrehozásával csupán viszonzni szeretett volna az egyház korábbi jótéteményét, amelyet esküvője során nyújtott a számára. Valószínű azonban, hogy az említett tényezők együttesen hatottak a református lelkészre, amikor elhatározta, hogy létrehozza az Iskolai alapítványt.

Géressy szándékait megfelelően tükrözi az alapítólevél bevezetőjének – eredeti helyesírással közölt – részlete: *„Én [...] tudván s tapasztalván azt, akármely ország, város vagy helység csak úgy mehet a korunkban oly sebes lépésekkel haladó erkölcsi s tudományos művelődés útján – csak úgy lehetnek azoknak lakosai vallásos Istent és embereket tisztelő szerető jó emberek, Hont és Királyt egyforma hűséggel szolgáló hazafiak átaljában csak úgy lehetnek világszerencsések, s boldogak, ha közöttük az iskolák ezek az erkölcsi s tudomány kezdő műhelyei teljes virágzásban vannak – ha azoknak, kik azokban tanítanak és tanulnak magok viseletére s előhaladására bölcs és szorgalmas gond fordítatik s azon főbb órállók kiket e tekintetben a Felsőes Királyi atyáskodó gondoskodás megbízott kötelességeikben híven eljárnak s oda igyekeznek, hogy még a legtehetetlenebb szegények s árvák is nevelés és sorsukhoz képesti taníttatás nélkül ne maradjanak. Ezen szent és üdvös gondolat által lelkesülve azért, hogy a mi Viski Helvetziai hitvallást követő szent Egyházunkban is az iskolák annál nagyobb virágzásra jussanak s azok, akik e kebelbeli iskolából nagyobbakba nem mehetnek – itt helybe – a tudományokba bővebb*

mája már a 16. században megjelent, miután a helyi városi tanács 1556-ban elrendelte egy felekezeti iskola felállítását, valamint a hátrányos körülmények között élő tanulók tanszerekkel, ruhaneművel történő ellátását. Évszázadokkal később a helyi szegények támogatására, 1826-ban, létrehozták a Szükséget szenvedők pénztárát. Az alapítványozás azonban csak a 19. század második felében, illetve a 20. század első negyedében vált jellemzővé, elterjedtebbé az egyházközségekben. *Czébely L.*: A viski magyar iskola i. m. 13.; *Czébely L.*: Visk története i. m. 109.

⁸⁰ A presbiteri jegyzőkönyvekben és gondnoki számadásokban az Iskolai alapítvány többek közt Intézeti alap, Iskolai Intézeti alapítvány, Intézeti pénztár, Iskola(i) Intézet Pénztára, Intézet alapítványi pénztára, Iskolai intézet tőke pénze, Iskolai pénzalap, valamint Oskolai alapítvány néven is szerepel.

*ismeretet s tökéletesedést nyerhessenek – s belőlök emberséges s helyzetetüket megismerő jeles polgárok képeztessenek.*⁸¹

Ami az alapítvány célkitűzéseit illeti Géressy a törzsvagyon kamatainak felhasználásáról is részletesen rendelkezett. A kamatok célszerű felhasználási területeinek kiválasztása az egyháztanács és a helyi lelkipásztor jogkörébe tartozott, mindazonáltal az alapító okirat egy tételes felsorolást is tartalmaz a hiteldíjak igénybevételének fő területeiről. Ezek a következők voltak: a Magyar Tudományos Társaság (a későbbi MTA) által jóváhagyott, vagy a már használatban lévő célszerűnek tartott kézi oktatókönyvek, földgömb, térképek, atlaszok, népszerűbb és olcsóbb folyóiratok, újságok (Vasárnapi Újság), kisebb iskolai könyvek, ABC-k, papírlapok, íróeszközök, szépírási példányok (caligráfiák), plajbászok⁸² vásárlása, továbbá – amennyiben az alapítvány vagyoni helyzete a későbbiekben lehetővé teszi – a hátrányos anyagi körülmények között élő diákok öltönyökkel, cipőkkel történő ellátása, valamint egy zárható könyvesszekrény készíttetése.⁸³

A református egyháztanács 1915-ben módosította az Iskolai alapítvány alapítólevelét. A testület döntése értelmében az alaptőke továbbra is az eredeti – 1840. január 1-én kiállított – alapító okiratban kitűzött célokat volt hivatott szolgálni egészen addig, míg az egyháztanács nem dönt egy új iskola építéséről. Ekkor az alapítvány 6 000 koronán felüli összege az építési költségek fedezésére lesz felhasználandó. Ezen kívül az egyháztanács egy távlati, illetve egy helyettesítő célkitűzést is megfogalmazott. Ennek értelmében, ha az iskolaépítést követően megmaradt 6 000 koronás alapítványi tőke ismételtelen olyan összegre növekedne, hogy az eredeti célkitűzés után felesleget mutat, akkor a többlet bármilyen oktatási célra felhasználható. Míg abban az esetben, ha a népoktatás államosításával az egyház iskolafenntartó jellege megszűnne, akkor az alapítvány vagyona – az egyháztanács elveinek megfelelően – teljes egészében a vallásoktatás céljait lett volna hivatott szolgálni.⁸⁴

Az alapítvány vagyonának kezelése, kamatoztatása

Az Iskolai alapítvány célkitűzései rövid idő alatt széles körű támogatásra találtak. Ezt bizonyítja, hogy a helyi polgárok adakozásának köszönhetően

⁸¹ TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. Másolat. A viski ref. egyház Iskolai alapítványának alapító levele. X. 52.

⁸² Ceruza, íróeszköz. Magyar etimológiai szótár. „plajbász” szócikk. www.arcanum.hu, megtekintés 2024. júl. 10.

⁸³ TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. Másolat. A viski ref. egyház Iskolai alapítványának alapító levele. X. 52.

⁸⁴ Ua.

az alaptőke 1840 végén vagy 1841 elején már 200 váltó forintot⁸⁵ tett ki.⁸⁶ Azonban ezt követően az alapítvány hosszabb-rövidebb ideig jelentősebb anyagi támogatás nélkül működhetett. Legalábbis erre engednek következtetni az alapítvány felügyeletére kijelölt református egyháztanács 1842-ben hozott határozatai, amelyek egyik legfőbb célja az alaptőke növelése volt, méghozzá a református egyháztagokra, helyi polgárookra – különböző jogcímenek – kirótt pénzbírságokból származó jövedelmek által. A presbitérium 1842. január 2-án hozott egyik határozata értelmében az egyház gondnoka felhatalmazást nyert arra, hogy a kötelességeiket nem teljesítő lakosokra – tettükhöz mérten – 1 pengő forintig⁸⁷ terjedő bírságot szabhasson ki. Az ebből, illetve a más egyéb büntetésekből származó összegeket a hátrányos anyagi körülmények között élő tanulók támogatására létrehozott pénztár – az Iskolai alapítvány – növelésére kellett fordítania.⁸⁸ Ráadásul az egyházközség közgyűlése 1842 márciusában a gondnokok belső és külső kötelezettségeink pontos meghatározásakor azt is rögzítette, hogy az egyházi tisztviselő „[a]z ismeretes iskolai alapítvány tőkéjét minden lehető módon nevelni tartozik igazságos utakon, a büntetésből, s egyébként bejövő pénzeket nem egyéb szükségtelen költségekre hanem annak gyámloltására fordítja.”⁸⁹ Míg az 1842. május 22-én tartott ülésén az egyháztanács elrendelte, hogy az iskolai mulasztó gyermekek szüleire kirótt 1 váltó forint nagyságrendű bírságokból összegyűlt összeget az egyház gondnoka szintén az Iskolai alapítvány tőkéjéhez csatolja.⁹⁰

Az előbbi határozat tartalmából sajnos nem derül ki, hogy a kötelességmulasztás a gyakorlatban mit takart, azonban a rendelkezésünkre álló források alapján valószínűsíthető, hogy részben összefüggésben állhatott az egyházi tisztségekre történő kinevezések visszautasításával. A korabeli jegyzőkönyvek tanúsága szerint többször is sor került ilyen jellegű büntetések, megváltási összegek kiszabására. Így például a presbitérium Igyártó Bálintot és Fodor Jánost az egyházi adószedői hivatal betöltésének menteségeért 20 forint kifizetésére kötelezte. A testület határozata értelmében a nevezett összeg fele (10 forint) az intézet pénztárba került elhelyezésre.⁹¹

⁸⁵ 1 váltó forint = 60 váltókrajcár = 20 garas. *Rácz I.*: Debreceni deákok i. m. 375.

⁸⁶ Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1842. szeptember 29.; A tőke az 1845 és 1848 közötti időszakban az időközi kiadások ellenére további 250 váltó forinttal nőtt. VREI Pjvk. 1838–1853, 1850. február 18.

⁸⁷ 1 pengő (konvertibilis) forint = 60 pengő krajcár = 3 ezüst húszas. Egy konvenciósz ezüstforint papírpénzben 2,5 váltóforintnak felelt meg. *Rácz I.*: Debreceni deákok i. m. 375.; *Szikszai Zoltán*: Jász-Nagykun-Szolnok megye közlekedéstörténete. Szolnok 2005. 341.; *Szvircsék Ferenc*: Üveggyárak, üveggyárak Nógrád megyében. In: A Nógrád megyei múzeumok évkönyve. Salgótarján, 1982. 96.

⁸⁸ VREI Pjvk. 1838–1853, 1842. január 2.

⁸⁹ VREI Pjvk. 1838–1853, 1842. tavaszaló 6.

⁹⁰ VREI Pjvk. 1838–1853, 1842. május 22.

⁹¹ VREI Pjvk. 1838–1853, 1845. télaló 21.

Ami az egyéb büntetéseket illeti elmondható, hogy az egyházi tisztviselők, vagy épp az egyháztanács és a közgyűlés megsértése okán kirótt bírságokra is volt példa. Miután az egyik iskolát végzett ifjú „*ferde és ocsmány káromkodó szóval*”⁹² illetve Vajna Ferenc tanítót, szülei egy váltó forintot fizettek be az Intézet pénztárába.⁹² Az egyház egy másik tagja Kandikói Jőrös József „*a szabad iskoláztatásra nézve illetlenül fejezte ki magát, az indítványozókat s elfogadó közgyűlést ostobának s becstelennek nevezvén*” nyelvváltáság⁹³ címén 1 osztrák értékű forint⁹⁴ befizetésére köteleztetett. Míg Lassú János az egyháztanács megbecstelenítésért szintén 1 osztrák értékű forintra lett megbüntetve az említett pénztár javára.⁹⁵ Mindezek mellett olyan büntetésre is volt példa, amely kiszabásának tényleges okát nem ismerjük. Az egyik 1846-ban keletkezett jegyzőkönyvi bejegyzés tanúsága szerint: „*Szabó Lajos a reá kimondott egy pengő forintot az Intézet Pénztárába befizette, amikor is atyailag egyszersmind megintetett, hogy mint nősülésre megérett s különben is kedvező körülményekkel bíró személy még e télen megházasodjék s rossz példájával ifjabb társait ne rontsa.*”⁹⁶

A különféle büntetésekből származó összegek mellett az alapítvány törzsvagyonát – közvetett vagy közvetlen formában – magánszemélyek kisebb-nagyobb adományai is tovább gyarapították.⁹⁷ Berecz Mihály néhai édesanyja ajánlására 10 váltó forintot, Igyártó Márton nevelő anyjának Bacsai Mártonnénak halálakor tett harangoztatásért pedig 5 forintot adományozott az intézet pénztárába.⁹⁸ Ezeken kívül az egyháztanács 1845-ben úgy határozott, hogy az egyház számára Papp János által korábban ajándékozott 20 forint felét szintén az említett pénztárba helyezi át.⁹⁹

Az 1842. évi határozatok célkitűzéseihez hasonló indíttatásból kerülhetett sor Géressy viski nemességhez intézett kérelmének betérjesztésére

⁹² VREI Pjkv. 1838–1853, 1850. december 28.

⁹³ Nyelvváltáság, nyelvdíj (emenda linguae) = olyan pénzbeli büntetés, pénzbírság, melyre nyelv által elkövetett kihágásért, például becstelenítésért ítélnék valakit. 'Nyelvváltáság, nyelvdíj' szócikkek. In: Czuczor Gergely–Fogarasi Gergely: A magyar nyelv szótára. Pest 1862. www.arcanum.hu, megtekintés 2024. júl. 10.

⁹⁴ 1 osztrák értékű forint (o. é. forint) = 100 krajcár. 100 konvenció forint 105 o. é. ezüstforintnak felelt meg. Szikszai Z.: Jász-Nagykun-Szolnok i. m. 341.; Szivircsek F.: Üvegutak, üveggyárak i. m. 96.

⁹⁵ VREI Pjkv. 1853–1868, 1866. február 8.

⁹⁶ VREI Pjkv. 1838–1853, 1846. télelő 12.

⁹⁷ Minden bizonnyal ezt a célt szolgálta Géressy László Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban 1842-ben megjelent – már korábban említett – cikke is, amelyben a lelkesző többek között ismertette az Iskolai alapítvány létrehozásának ok-okozati összefüggéseit, illetve annak célkitűzéseit, emellett röviden kitért az alapítvány javára történő addigi adakozásokra is. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1842. szeptember 29. 315–316.

⁹⁸ VREI Pjkv. 1838–1853, 1844. télelő 8.; VREI Pjkv. 1838–1853, 1846. télhó 4.

⁹⁹ VREI Pjkv. 1838–1853, 1845. télutó 23.

is. A lelkipásztor 1845. január 1-jén kelt levelében felkérte a helyi nemesseget az Iskolai Intézet – az iskola és/vagy az alapítvány – támogatására. „*Úgy vagyok értesítve, hogy néhány nappal ez előtt midőn bizonyos mennyiségű pénzt egymás közt ki osztani szándékoztak; abból egynek egynek jutandó igen tsekély mennyiségnek meg gondolása arra bírta volna az illető nemes szívű lelkes polgárokat, hogy azon kis mennyiségű járandóságtól magokat megfosztván annak összevét az itt Ekklesiánkba fenn álló, virágzó s már is jeles gyümölcsöket termő Iskolai Intézet szükségére, vagy illetőleg saját gyermekeik boldogítására fordítandónak határozták vala. Én kegyeteknek é szent buzgóságok által bátoríttatva ezennel alázatosan esedezem, hogy ha é szent szándék most is áll, azon összevet nem másúvá mint e Leg üdvösebb célra fordítani kegyes kedjenek. Mit is midőn meg nyerni remény le nek, s előlegesen is ez árva Intézet részéről a leg szivesbb hálával meg köszönnék.*”¹⁰⁰ A levél tartalmából az is kiderül, hogy a nemesi testület ígéretet tett a fentebbi kérés támogatására, erre azonban nem került sor,¹⁰¹ csak az 1850-es évek második felében.

A viski nemesség az 1856. január 1-jén tartott előzetes értekezletén illetve az 1858. április 11-én tartott nemesi közgyűlésen hozott döntések nyomán már érdemleges lépéseket tett a helyi oktatásügy támogatására. Ennek keretein belül – az egyik tanítói fizetés kiegészítése céljából – a viski református iskolának ajándékozták a város északkeleti részén fekvő mezei szántóföldet, az úgynevezett Verécsi Curiat. Ezen kívül további 121 forint 10 krajcárt adományoztak az Iskola Intézeti Pénztárának,¹⁰² azzal a feltétellel, hogy a tőke után járó kamatokból biztosítsák a hátrányos anyagi körülmények között élő tanulók számára szükséges íróeszközök és könyvek beszerzését, továbbá „*miután már é szerint az Iskolai alapítvány szép növekedést nyerend: a jobb tanulók, szebb írók és a gyümölcs tenyésztesben magukat kitüntető ifjak*” részére jutalom könyveket osszanak ki.¹⁰³

A már említett bevételi forrásokon kívül néhány évig a helyi malom¹⁰⁴ is az alapítvány javára jövedelmezett, azonban a későbbiekben annak

¹⁰⁰ VREI A Viski Tekintélyes Nemességhez intézett alázatos kérelme a benne nevezettnek, 1845. január 1.

¹⁰¹ Ua.

¹⁰² A nemesi testület az 1858. évi közgyűlésén elrendelte, hogy az összeg „*a már meglevő Iskolai pénztárhoz csatoltassék, s azon pénztárnok kezelésére bizassék.*” VREI Kivonat A Viski Nemeseknek 1858-ki April. 11-én tartott Köz Gyűlés jegyzőkönyvéből, 1859. augusztus 27.

¹⁰³ VREI T. T. Géressy László Hitszónok és T. cz. Hanka Péter Gondnok Urakhoz mint a Viski Helvét hitvallásúak Egyházi Elnökeihez. Hanka Márton, mint a viski Nemesek képviselője, 1859. augusztus 28.; VREI Kivonat A Viski Nemeseknek 1858-ki April. 11-én tartott Köz Gyűlés jegyzőkönyvéből, 1859. augusztus 27.; VREI A Viski Tekintetes Nemesség által a nevelés oltárára tett alapítványának megköszönése, 1859. október 2.

¹⁰⁴ Az egyházközösség tulajdonát képező malmot 1866-ban 600 forintért építettek a város északi részében. Bérbeadását követően 200-300 forint hasznót hozott az egy-

hozadéka már az egyház pénztárába folyt be. A presbitérium tekintettel arra, hogy „*a malom jövedelem mellett, többször tetemes kiadások is vannak, s ezen jövedelem más célra lett fordítása esetében, csakis teher háramlana az egyházra*” 1874-ben úgy döntött, hogy annak bevétele továbbra is az egyházpénztárba folyjon be, főként mivel az Iskolai alapítvány tőkéje már elegendő ahhoz, hogy annak éves kamata fedezni tudja a szükségese kiadásokat.¹⁰⁵

A különböző bírságok, adományok, illetve egyéb esetleges jövedelemforrások mellett az alapítvány vagyonának növelésében – minden bizonynyal – fontos szerepet töltött be az alaptőke kamatra történő kihelyezése, vagyis annak hitel formájában történő kamatoztatása is.

Géressy László rendelkezése szerint a leendő hitelkérelmek elbírálása a viski református egyháztanács, valamint a lelkipásztor közös feladatkörébe tartozott. Az egyháztanács az alaptőkét részletekben vagy akár teljes egészében olyan megbízható, tisztességes és fekvő vagyonnal (ingatlannal) rendelkező viski polgároknak adhatta ki, akik állandó jelleggel, határidőben fizették a kölcsönzött összeg éves kamatait. Géressy további rendelkezése értelmében az egyháztanács köteles volt kamatostul behajtani a kihelyezett tőkét a hátralékosoktól, míg a rendszeresen törlesztők esetében a tőke akár több évre is kölcsönözhető volt, amennyiben a „*felügyelő igazgató testületnek tetszik, s róla másként nem rendelkezik*.”¹⁰⁶ Ezen kívül az egyháztanács további kötelezettségei közé tartozott „*ezen csekély alapítványi tőke nevelésére mentől több buzgó lelket megnyerni, szent céljával a népet megismertetni pártolásra gyámolításra serkenteni*.”¹⁰⁷

Géressy az alapítvány alapítólevelében a törzsvagyon kezelésére alkalmas pénztárnok, kezelő személy főbb ismérveit, illetve a lehetséges jelölt kilétét is meghatározta. E szerint „*[a]z alapítványi tőkéek s kamatok kezelése s az azokból számadás vitelre perceptor*”¹⁰⁸ lévén szükséges, amelyet az egyháztanács fog megválasztani, de olyan elővigyázattal, hogy az elválasztandó

háznak. Az egyháztanács végül 1880-ban eladta a malmot. Czébely L.: Visk története i. m. 127.

¹⁰⁵ VREI Pjkv. 1869–1883, 1874. február 1.

¹⁰⁶ TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. Másolat. A viski ref. egyház Iskolai alapítványának alapító levele. X. 52.

¹⁰⁷ Ua.; Az egyházközség irattárában fennmaradt 1875. január 1-én kiállított kötelezvény (adóslevél) tartalmából az is kiderül, hogy az alapítványi tőkéből felvett hitelösszeget 12%-os kamataival együtt egy év múlva kellett visszafizetnie a kölcsönvevőnek. Ellenkező esetben a hitelező a kihelyezett tőkét és lejárt kamatait 12%-os kamatos kamataival együtt peres eljárás útján is behajthatta a kölcsönvevő tetszés szerint kijelölt vagyonából. VREI Vegyes iratok. Kötelezvény. Visk, 1875. január 1.

¹⁰⁸ perceptor = pénztáros, jövedelmek kezelője, adószedő. Rácz I.: Debreceni deákok i. m. 368.; Általános latin szószeret. „Perceptor” szócikk. www.mnl.gov.hu, megtekintés 2024. júl. 10.

egyen bírja a közbizodalmat s ki ne önhaszonra tekintsen vagy jutalmat várjon, mit ez intézet, melynek naponkénti gyámolításra lévén szüksége különben sem nyújthat, hanem a nevelés szent ügyétől lelkesülten szerencsájének tarja ezen intézet körüli csupa emberiségből való leglelkiismeretesebb fáradozást és munkás igyekezetét. Alapító célirányosnak látná e hivatallal megtisztelni időről időre az iskola igazgatót, kinek gondviselése alatt lévén különben is az intézet könyves szekrénye s kit a nevelési ügy is leginkább érdekelvén úgy fogja számadását vinni, hogy azt minden új esztendőöt követő vasárnapon az egyházi tanácsnak bemutatja, az pedig a megjelenendő n. t. egyházvidéki látogató küldöttségnek eleibe terjeszti.”¹⁰⁹

Az alapítványi tőke kezelését hosszabb rövidebb ideig a református egyház egy-egy belső hivatalnoka – lelkész, gondnok, egyháztanácsos, egyházfi – végezte. (1. táblázat) Az alapítvány első kezelője maga Géressy László volt, aki mintegy 16 éven át töltötte be a pénztárnoki tisztséget. Géressy mellett külön említést érdemel Hánka Gyula református egyháztanácsos, aki ennél is jelentősen hosszabb ideig, mintegy 30 évig viselte a kezelői hivatalt. Míg az őt követő presbiter, Tóth János több, mint 20 éven át volt az alapítvány pénztárnoka.¹¹⁰

Az alapítvány kezelőjének éves fizetése 1859-ben 6 pengő forint, 1863-ban 10 forint 50 krajcár, 1872-ben 20 forint, 1901-ben 40 korona,¹¹¹ míg az 1902 és 1906 közötti időszakban 70 korona volt.¹¹² Az egyháztanács a kezelők tiszteletdíját nagy valószínűséggel az alapítvány törzsvagyonából – vagy annak kamataiból – fedezte. Erre enged következtetni a testület

¹⁰⁹ TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. Másolat. A viski ref. egyház Iskolai alapítványának alapító levele. X. 52.

¹¹⁰ VREI Pjkv. 1853–1868, 1857. január 24.; VREI Pjkv. 1897–1904, 1898. március 27.; VREI Pjkv. 1897–1904, 1898. április 17.; VREI Pjkv. 1897–1904, 1898. április 24.; VREI Pjkv. 1921–1928, 1922. március 30.; VREI Pjkv. 1921–1928, 1922. április 1.

¹¹¹ Az 1858-tól érvényben lévő ezüst alapú osztrák értékű forint-krajcár pénzrendszer 1892-ben felváltotta az aranyalapú korona-fillér rendszer. Az 1899. november 1-én kelt kormányrendelet értelmében a korona 1900. január 1-től kizárólagos fizetőeszközzé vált az Osztrák–Magyar Monarchia területén. Viszont az 1892 augusztusától 1899 decemberéig terjedő időszakban még mindkét pénznem forgalomban volt törvényes fizetőeszközként. 1 osztrák értékű forint 2 koronával volt egyenlő. *Molnár Péter*: Magyarország forgalmi pénzei 1892–1914 között. Honismeret 38. (2010) 1. sz. 67. 70.; *Rádóczy Gyula*: Adatok a legújabb kori magyar pénztörténethez. Az érem 28. (1971) 2. sz. 16.

¹¹² VREI Pjkv. 1853–1868, 1859. január 31.; VREI Pjkv. 1853–1868, 1863. télutó 21.; VREI Pjkv. 1869–1883, 1872. január 3.; VREI A viski ev. ref. egyház gondnoki pénztárának főkönyve. 1896 tól. 1901. év. 221. sz., 1902. év 464. sz. (a továbbiakban: Gondnoki főkönyv.); VREI Pjkv. 1897–1904, 1902. június 8.; VREI Gondnoki Számadás 1903. évtől. 1903. év. 315. sz., 1904. év. 336. sz., 1905. év. 247. sz., 1906. év. 281. sz.

1872. január 3-án tartott ülésének egyik jegyzőkönyvi bejegyzése, amelynek tartalma szerint „*Hánka Márton [kezelő] részére az Iskolai alapítvány, az orgona szerzési alapítvány, és a belső személyek fizetésére tett alapítvány kezeléséért az Intézeti alaptól 20 forint évi díjazás határozatot.*”¹¹³ Azonban a későbbiekben – 1901 és 1906 között – az alapkezelők tiszteletdíja már kétség kívül az egyház gondnoki pénzárából került kifizetésre.¹¹⁴ Fontos megemlítenünk, hogy a kezelők a kihelyezett tőkék hiteldíjaiból is részesedtek. A kamatokból 2% mint kezelési költség az alapítvány pénztárnokát illette meg.¹¹⁵

Az alapítvány törzsvagyonából kölcsönzött összegek rendkívül széles skálán mozogtak és néhány tíz forinttól/koronától több száz vagy akár több ezer forintig/koronáig terjedtek. Ez valószínűleg egyrészt a kölcsönvevők részéről jelentkező eltérő mértékű hiteligényekkel, másrészt pedig a hitelező egyház rendelkezésére álló kölcsönözhető alapítványi tőke nagyságával magyarázható. A törzstőkét, vagy legalábbis annak egy bizonyos részét, több részletben, kisebb-nagyobb összegű kölcsönök formájában helyezték ki. A hitelt felvevők között az egyháztagok és a helyi polgárok mellett,¹¹⁶ a viski református egyházközség is szerepelt. Ez utóbbi rendszert nagyobb összegű kölcsönökre fordított.

Az igényelt összegek nagyságrend szerinti megoszlásának érzékeltetésére – a természetes személyekre vonatkozó kiragadott példaként említjük meg, hogy Varga Bálint 15 forintot, Imre Mihály 20 forintot, Lőrincz József és Szabó György 30-30 forintot, Ifjabbik Fosh Márton 40 forintot, Botos Sámuel és Berecz Mihály 50-50 forintot, Botos Károly és Lőke Péter 60-60 forintot, Igyártó Zsuzsanna 80 forintot, Botos János és Mezei János 100-100 forintot, Igyártó Pál és Erneyi Pál 150-150 forintot, Újlaki Bálint 20 koronát, Pikolcz Pál 52 koronát, Pál János 200 koronát, Ifjabbik Berecz József 300 koronát, Becske János 400 koronát, Stók Lajos és Lingvai Bálint

¹¹³ VREI Pjkv. 1869–1883, 1872. január 3.

¹¹⁴ VREI Gondnoki főkönyv. 1901. év. 221. sz., 1902. év. 464. sz.; VREI Gondnoki Számadás 1903. évtől. 1903. év. 315. sz., 1904. év. 336. sz., 1905. év. 247. sz., 1906. év. 281. sz.

¹¹⁵ VREI Pjkv. 1853–1868, 1866. február 8.; VREI Pjkv. 1897–1904, 1897. október 13.; Akadt olyan pénztárnok is, aki lemondott az említett osztalékról. VREI Pjkv. 1853–1868, 1868. március 23.

¹¹⁶ A kölcsöntvevők társadalmi összetételét sajnos nem ismerjük. A jegyzőkönyvekben csupán néhány esetben tüntették fel a hitelt igénylők foglalkozását. Ezek alapján azonban elmondható, hogy a hitelért folyamodó személyek között értelmiségiek, illetve iparosok is szerepeltek. Köztük Géressy László református lelkész, Kiszeri László tanító, Csík Mihály tanító, Nagy Károly tanító, Orosz István tanító, illetve Botos Károly kovács mester stb. VREI Pjkv. 1853–1868, 1861. február 25.; VREI Pjkv. 1869–1883, 1877. január 29.; VREI Pjkv. 1869–1883, 1878. január 19.; VREI Pjkv. 1884–1896, 1891. december 30.; VREI Pjkv. 1897–1904, 1904. október 2.

600-600 koronát, míg Fodó Károly 1 000 koronát vett fel.¹¹⁷ Ezzel szemben a viski református egyházközség az 1896 és 1916 közötti időszakban 50 forinrtól (100 koronától) több mint 3 600 koronáig¹¹⁸ terjedő kölcsönöket (2. táblázat) igényelt az alapítványból.¹¹⁹

Az alapítvány pénztárnokához benyújtott hitelkérelmek elbírálása az egyháztanács feladata volt. Az egyházi testület által megszavazott kölcsönösszegeket kötelezvényekre adták ki, amelyeken szerepelnie kellett a kölcsöntvevő – és annak neje vagy férje – valamint a két kezes és a két tanú aláírásának. Az egyháztanács által jóváhagyott pénzösszegek kifizetését az alapítvány pénztárnoka végezte, aki csakis az egyházi testület beleegyezését követően adhatta ki a kölcsönöket a szabályszerűen kiállított kötelezvényekre. E célból az egyháztanács 1897-ben elfogadta a Csík Albert református lelkész által bemutatott kötelezvény mintát, amely az alaptőke kamatra történő igénybevételének feltételeit, valamint a törlesztés elmulasztásával járó következményeket tartalmazta.

A tőkekihelyezések során használt kamatláb nagysága az 1875 előtti időszakban 14% volt, azonban az egyháztanács tekintettel arra, hogy „a kamatokkal igen sokan vannak hátrálékba, melynek fő oka a [...] nehéz idő és pénz szűk viszonya”, elhatározta, hogy 1875-től kezdődően 12%-ra csökkenti a kamatot, hogy ez által némileg megkönnyítse a kölcsöntvevők helyzetét.¹²⁰ Az elkövetkező évtizedekben a kamatlábak tovább csökkentek. Az egyházi közgyűlés 1890-ben hozott határozata értelmében a kamat nagyságát 1891-től kezdődően a korábbi 12%-ról 10%-ra csökkentette.¹²¹ Míg 1906-ban a kamat 7,5%-ra redukálódott és valószínűleg hosszabb ideig ezen a szinten is maradt.¹²² Érdemes azonban megemlítenünk, hogy

¹¹⁷ VREI Pjvk. 1853–1868, 1866. február 26.; VREI Pjvk. 1869–1883, 1874. augusztus 1.; VREI Pjvk. 1869–1883, 1877. január 20.; VREI Pjvk. 1869–1883, 1878. január 7.; VREI Pjvk. 1869–1883, 1878. január 19.; VREI Pjvk. 1869–1883, 1878. február 3.; VREI Pjvk. 1897–1904, 1899. január 18.; VREI Pjvk. 1897–1904, 1903. március 29.; VREI Pjvk. 1911–1921, 1912. november 19.

¹¹⁸ Az Iskolai alapítványból – a tárgyévekben – felvett kölcsönök összesített értéke.

¹¹⁹ VREI A viski ev. ref. egyház gondnoki pénztárának főkönyve. 1896 tól. 1896. év.; VREI Gondnoki pénztár főkönyve, 1897. év.; VREI Gondnoki pénztár főkönyve, 1898. év.; VREI Gondnoki pénztár főkönyve, 1901. év.; VREI Gondnoki pénztár főkönyve, 1902. év.; VREI Gondnoki számadás 1903. évtől, 1904. év.; VREI Számadás, 1905. év.; VREI Számadás, 1913. év.; VREI Számadás, 1914. év.; VREI Számadás, 1915. év.; VREI Számadás, 1916. év.

¹²⁰ VREI Pjvk. 1869–1883, 1875. január 13.

¹²¹ VREI Pjvk. 1884–1896, 1891. január 28.

¹²² VREI Pjvk. 1904–1911, 1906. január 14.; A református egyház irattárában fennmaradt 1913. január 1-én kelt adóslévlé tartalmazta, hogy az egyik kölcsöntvevő 7,5%-os kamatra vett fel hitelt az iskolai célokat szolgáló alapokból. Viszont az 1913. június 13-án tartott számvizsgáló bizottsági ülésen Peleskey Sándor re-

a református egyházközség ez utóbbinál is kedvezőbb 6%-os, míg az első világháború éveiben 5%-os kamat mellett juthatott hitelekhez.¹²³

A kamatra történő tőkekihelyezések mellett, az első világháború (1914–1918) idején megjelent a törzstőke kamatoztatásának egy másik formája is, mégpedig az alapítványi vagyon részleges hadikötvényekbe¹²⁴ való fektetése. A történelmi Máramaros-Ugocsi Református Egyházmegyében számos egyházközség – köztük a huszti, a técsői, a tamásváraljai, a feketepataki, a verbőczyi stb. is – élt az igen kedvezőnek tűnő pénzügyi lehetőséggel, és részben vagy pedig teljes egészében hadikötvényekbe fektette a kezelése alatt álló egyes alapok, illetve alapítványok tőkéjét, hogy így kamatoztassa, növelje azok törzsvagyonát.¹²⁵ Ez utóbbiak közé tartozott a viski református egyházközség is, amely a nyolc kötvénykibocsátás alkalmával összesen 58 900 koronaért¹²⁶ jegyzett 5,5%-os és főként 6%-os

formátus lelkész már a kamatláb 8%-ra történő felemelését javasolta. VREI Vegyes iratok. Kötelezvény. Visk 1913. január 1.; VREI Pjvk. 1911–1921, 1913. június 13.

¹²³ VREI Pjvk. 1884–1896, 1892. február 7.; VREI Pjvk. 1911–1921, 1915. január 31.; VREI Pjvk. 1911–1921, 1916. január 31.; Összehasonlításképp a történelmi Máramaros-Ugocsi Egyházmegye egyházközségeiben (Feketepatak, Hosszúmező, Máramarossziget, Visk, Nagytarna) a kölcsönügyleteknél használt kamatláb nagysága 5 és 25% között mozgott. TtREL I. 1. t. 3. Feketepatak 1890–1911. Alapítólevél. X/4.; TtREL I. 1. t. 4. Hosszúmező 1852–1910. Alapító levél. X. 16; TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671–1917. Alapító-levél. X. 39.; TtREL I. 8. i. 43. *Em. kjkv. 1882. március 29–30. Máramarossziget, 1882. 17.*; Uo. *Em. kjkv. 1907. október 11. 25*; Uo. *Em. kjkv. 1910. augusztus 22. 31–32.*; VREI Kötelezvény. Visk, 1875. január 1.; VREI Kötelezvény. Visk, 1913. január 1.

¹²⁴ A hadikölcsön a háborús kiadásokat finanszírozó állami értékpapír (hadikötvény) kibocsátásból származó államkölcsön. A világháború során 8 alkalommal bocsátottak ki aláírásra hadikötvényeket Magyarországon, összesen 15,6 milliárd korona értékben. A kezdetben kedvező (5,5 és 6%-os) kamatozása pénztárjegy- és járadékkölcsön-kötvények az infláció következtében elértéktelenedtek. Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk. Szijj Zoltán. Budapest, 2000. 241–242.

¹²⁵ Huszti Református Egyház Irattára. A huszti ref. egyház jegyzőkönyve 1899 II. 7-től 1939 XI. 19 ig. 1915. május 24.; TtREL I. 8. i. 43. Esperesi jelentés, 1915. 21. In: *Em. kjkv. 1916. október 4. Nagyszőlős, 1916.*; Uo. Esperesi jelentés, 1916. 34., 37. In: *Em. kjkv. 1917. október 9. Nagyszőlős, 1917.*; Uo. Esperesi jelentés, 1917. 30. In: *Em. kjkv. 1918. szeptember 25. Nagyszőlős, 1918.*; Uo. Esperesi jelentés, 1922. 51. In: *Em. kjkv. 1922–1923. Beregszász, 1925.*

¹²⁶ Az egyházközség 1918. évi számadása szerint az alapok, alapítványok hadikölcsön-kötvényekbe fektetett tőkéje 60 300 korona volt. Összehasonlításképp a szomszédos huszti református egyházközség 1915-ben 1800 korona értékben jegyzet hadikötvényeket a kezelése alatt álló kisebb alapok és alapítványok költségén. Míg a técsői fundációk tőkevagyonából történő kötvényjegyzések összértéke több tízezer koronát tett ki, és megközelíthette, vagy akár meg is haladhatta a 100 ezer koronás nagyságrendet. VREI Pjvk. 1911–1921, 1919. június 20.; HREI A huszti ref. egy-

kamatokat biztosító hadikötvényeket a kezelése alatt álló különböző nagyságú, rendeltetésű alapok és alapítványok költségén. (3. táblázat) Az egyházközség az 1914 és 1918 közötti jegyzések több mint 41%-át az Iskolai alapítványból fedezte. (2. ábra) Azonban a hadikötvényekbe fektetett tőkék a világháborút követően még inkább felerősödő infláció következtében elértéktelenedtek.¹²⁷ Az egyházak hadikötvénybe fektetett pénze pedig elveszett.¹²⁸ Ami azt jelentette, hogy az Iskolai alapítvány törzsvagyonának jelentős része megsemmisült. A hadikötvény jegyzéseken kívül, az egyháztanács 1918-ban Peleskey Sándor református lelkész javaslatára elhatározta, hogy alapító tagként belép a Református Sajtóegyesületbe, valamint 600 koronáig terjedően jegyez részvényeket a Bethlen Nyomda értékpapírjaiból. Ennek költségeit az Iskolai alapítványból kívánta fedezni az egyház. Végül az alapítvány költségén még ebben az évben 600 korona értékben sor került a jegyzésre.¹²⁹

A megfelelő gazdálkodás eredményeként az alapítvány vagyona 1850-ben 569 váltóforint és 14 krajcár, 1864-ben 595 forint 39 krajcár, míg 1870-ben 1 117 forint és 6 krajcár volt.¹³⁰ A 20. század elején az alaptőke közel 20 ezer koronát tett ki, míg 1927-ben már meghaladta a 27 ezer koronát. A törzsvagyon nagysága 1919-ben volt a legnagyobb. Több mint 31 ezer koronát tett ki. (3. ábra) Az alapítvány tőkéje főként kötvényekben, kisebb részben pedig betétekben és részvényekben stb. volt elhelyezve. (4. táblázat)

Az alapítvány tevékenysége. Az alaptőke és a kamatok felhasználása

A 19. század folyamán az Iskolai alapítvány igen sokrétű és szerteágazó tevékenységet fejtett ki az egyházközségben. Az 1840-es évek második felében az iskolák számára több szükséges könyvet vásároltak az alapítvány költségén.¹³¹ Az 1860-as és 1870-es években az egyháztanács az alaptőke kamatait iskolai szükségletekre, a hátrányos anyagi körülmények között

ház jegyzőkönyve 1899 II. 7-től 1939 XI. 19 ig. 1915. május 24.; TtREL I. 8. i. 43. Esperesi jelentés, 1915. 21. In: Em. kjkv. 1916. október 4. Nagyszőlős, 1916.; Uo. Esperesi jelentés, 1916. 34., 37. In: Em. kjkv. 1917. október 9. Nagyszőlős, 1917.; Uo. Esperesi jelentés, 1917. 30. In: Em. kjkv. 1918. szeptember 25. Nagyszőlős, 1918.; Uo. Esperesi jelentés, 1922. 51. In: Em. kjkv. 1922-1923. Beregszász, 1925.

¹²⁷ *Mihók Sándor*: A hadikölcsön Magyarországon az első világháború idején. Honvédségi Szemle 146. (2018) 4. sz. 133–135.

¹²⁸ *Balla Gyula*: Az egyházak helyzete Kárpátalján. Katolikus Szemle 42. (1990) 4. sz. 357.

¹²⁹ VREI Pjkv. 1911–1921. Számvizsgáló gyűlés 1918. május 26.; VREI Pjkv. 1911–1921. Számvizsgáló gyűlés 1920. március 26.

¹³⁰ VREI Pjkv. 1838–1853, 1852. január 22.; VREI Pjkv. 1853–1868, 1865. február 5.; VREI Pjkv. 1869–1883, 1871. január 9.

¹³¹ VREI: Pjkv. 1838–1853, 1850. február 18.

élő tanulók könyvekkel, tanszerekkel – köztük papírral és írónnal¹³² – való ellátására, továbbá az eredményes és szorgalmas tanulók taneszközökkel történő jutalmazására fordította.¹³³ Az egyházi testület egyik 1876-ban hozott határozatának eredményeként arra is volt példa, hogy a tanulók anyagi helyzetükre való tekintet nélkül egyenlő arányban lettek ellátva az alapítvány vagyonából vásárolt tanszerekkel.¹³⁴ Az iskolák tanfelszereltségének biztosítása, illetve a tanulók tankönyvekkel való támogatása és jutalmazása a későbbi évtizedek során is folytatódott.¹³⁵

Az egyháztanács az 1880-as években is jelentős figyelmet fordított a tanulók támogatására. Ezt bizonyítják a testület 1884-ben és 1887-ben hozott határozatai is. Az előbbi rendelet keretein belül az egyháztanács kimondta, hogy az alapítvány jövedelméből jutalomkönyveket vásárol a szorgalmas tanulók részére, amelyeket a vizsgák alkalmával osztanak szét az arra érdemes növendékek között.¹³⁶ Míg az 1887-ben hozott határozat értelmében a református lelkésznek és a tanítóknak minden évben kimutatást kellett készíteniük a hátrányos anyagi körülmények között élő diákokról. Az egyháztanács a névsorban szereplő tanulókat tanszerekkel, míg a kézimunkában eredményes növendékeket évente 40 krajcárral kívánta

¹³² Ceruza. A magyar nyelv értelmező szótára: „író” szócikk. www.arcanum.hu, megtekintés 2024. júl. 10.

¹³³ VREI Pjvk. 1853–1868, 1865. április 9.; VREI Pjvk. 1853–1868, 1867. január 1.; VREI Pjvk. 1869–1883, 1872. február 4.; VREI Pjvk. 1869–1883, 1876. szeptember 10.; VREI Pjvk. 1869–1883, 1876. november 4.; VREI Pjvk. 1869–1883, 1876. november 4.; VREI Pjvk. 1869–1883, 1879. november 2.; 1871 elején 42 forint 3 krajcár került felhasználásra iskolai szükségletekre és szegény tanulók könyvekkel való ellátására. A 1870-es évek második felében több egyháztag jelezte a református egyház gondnokának, hogy nem tudja iskolába járattatni a gyermekét. Ennek következtében az egyháztanács elhatározta, hogy a kitűnő és szorgalmas tanulókat könyvekkel, íróeszközökkel és cipővel fogja jutalmazni az alapítvány költségén. VREI Pjvk. 1869–1883, 1872. február 4.; VREI Pjvk. 1869–1883, 1876. június 11.

¹³⁴ VREI Pjvk. 1869–1883, 1876. november 8.; Csík Albert református lelképásztor indítványa nyomán az 1876-os rendelkezéshez hasonló határozat született 1904-ben azzal a kiegészítéssel, hogy az alaptőke kamataiból vásárolt tanszereket a tanév végén a tanítók már kötelesek voltak beszélni a tanulóktól, hogy biztosítsák a növendékek tanszerekkel történő ellátását az elkövetkezendő tanévekben. VREI Pjvk. 1904–1911, 1904. október 2.

¹³⁵ VREI Pjvk. 1869–1883, 1882. március 17.; VREI Pjvk. 1884–1896, 1884. január 13.; VREI Pjvk. 1897–1904, 1898. november 20.; VREI Pjvk. 1911–1921, 1912. augusztus 4.; VREI Pjvk. 1911–1921, 1912. december 31.; VREI Pjvk. 1911–1921, 1912. október 26.; VREI Pjvk. 1911–1921, 1913. november 2.; VREI Pjvk. 1911–1921, 1914. november 1.

¹³⁶ VREI Pjvk. 1884–1896, 1884. január 13.

támogatni az alapítvány költségén.¹³⁷ Az alapítvány azonban nem csak tárgyi támogatásban részesítette a növendékeket. 1877-ben a tanács úgy döntött, hogy elengedi 12 hátrányos helyzetű tanuló tandíját (12 forint) és a szóban forgó összeget az Iskolai alapítványból fogja kifizetni.¹³⁸

Az alapítvány a tanulók segélyezése és az iskolák tanfelszereltségének biztosítása mellett fontos szerepet töltött be a helyi református felekezeti iskolahálózat kiépítésében, illetve az ehhez szükséges feltételek megteremtésében is, annak ellenére, hogy az iskolaépítés eredetileg nem is szerepelt a Géressy által megjelölt alapítványi célkitűzések között.

Az alaptőke iskolaépítésre történő felhasználása már az 1880-as évek elején felmerült, miután az 1881. évi közgyűlésen az egyházközség felszólított, hogy „*leányiskoláját a túlnépesség miatt egy párhuzamos osztállyal szaporítsa s e célból új iskolaépület állíttasson fel*”.¹³⁹ Ennek eredményeképp az egyháztanács 1882-ben úgy döntött, hogy az alapítványból 800 forintot fordít az új iskolaépület felállítására, melynek jóváhagyásáért egy kérvényt terjesztett fel a Máramaros-Ugocsei Református Egyházmegye közgyűléséhez.¹⁴⁰ Bár a testület jóváhagyta a kérelmet¹⁴¹ a tervezett iskolaépület felállítására az egyházmegye sürgető meghagyása ellenére sem került sor, mivel „*a himlőzés következtében történt halálozások által a gyermekek létszáma nagyot csökkent*.”¹⁴²

Azonban az iskola felállítására irányuló törekvések 1883-ban ismét új lendületet vettek. Az egyháztanács 1883. február 12-én arra utasította Hánka Gyula alapítványi pénzkézelt, hogy a befolyó kamatokat tartsa készenlétben az építési anyagok beszerzéséhez szükséges előlegek megtételére. Emellett az egyházi testület azzal is megbízta a pénztárnokot, hogy mihamarabb mutassa be a kinevezett bizottságnak az Iskolai alapítvány

¹³⁷ VREI Pjkv. 1884–1896, 1887. március 8.; Az egyháztanács határozatának alapját Hánka Márton 1887-ben benyújtott kérelme képezte, amelyben a kézimunka terén eredményesnek bizonyuló nagy leányiskola növendékeinek fejenként 40 krajcárral történő megjutalmazását kérelmezte. Az egyháztanács határozata szerint a nagy leányiskola azon növendékeit támogatta évről évre, akik hátrányos anyagi körülmények között éltek és eredményesnek bizonyultak a szakismeretek gyakorlati alkalmazása terén. Ua.

¹³⁸ VREI Pjkv. 1869–1883, 1877. június 3.

¹³⁹ TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1882. március 29–30. 20–21.

¹⁴⁰ VREI Pjkv. 1869–1883, 1882. március 17.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1882. március 29–30. 20–21.; Az egyháztanács kérelmét azzal indokolta, hogy „*az egyházközség tagjai a szükséges kézi és fuvarnapszámot felajánlva többel meg nem terhelhetők*.” TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1882. március 29–30. 20–21.

¹⁴¹ Az egyházmegyei testület a kérelem jóváhagyását azzal indokolta, hogy „*a még megmaradó tőke kamata az iskolai szükségletet úgy is fedezni fogja*.” TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1882. március 29–30., 20–21.

¹⁴² TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1882. március 29–30., 20–21.; VREI Pjkv. 1869–1883, 1882. július 22.

hátralékosainak kötvényeit az adósságtörlesztés határideje (1883. április 24.) alá eső személyek kiválasztása, illetve ezek tartozásainak behajtása céljából.¹⁴³ Ezt követően a református egyház versenytárgyalást hirdetett az iskolaépítés elvégzésére, amelyet Kis Igyártó Bálint, mint a legkedvezőbb ajánlatot tevő vállalkozó nyert meg, aki 797 forintért vállalta el a munkálatokat.¹⁴⁴

Viszont időközben kiderült, hogy az iskola építési költségei a melléképületekkel, valamint a papi lakon és az iskolai udvaron esedékes javítási munkálatokkal együtt jelentősen meghaladják a korábban kérvényezett és jóváhagyott 800 forintos¹⁴⁵ alapítványi összeget.¹⁴⁶ Ennek következtében az egyházi testület elhatározta, hogy egy újabb kérvényt terjeszt be az egyházmegyéhez, hogy a közgyűlés jóváhagyását kérje további 600 forint felhasználására az Iskolai alapítványból,¹⁴⁷ hogy *„ezen összeggel a már épülőfélben lévő új iskola még ez év folyamán befejeztetvén használatba vétessék”*.¹⁴⁸ Azonban az egyházmegyei közgyűlés nem engedélyezte az egyháztanács által kérvényezett teljes összeg – 600 forint – igénybevételét, csupán annak a felét, 300 forintot hagyott jóvá.¹⁴⁹ Az egyházmegye kedvezőtlen döntése ellenére 1883-ban mégis felépült – a református templom mellett elhelyez-

¹⁴³ VREI Pjkv. 1869–1883, 1883. február 12.

¹⁴⁴ VREI Pjkv. 1869–1883, 1883. február 18.; A versenytárgyalás során meghatározott kikiáltási ár 800 forint volt. A résztvevő vállalkozók közül Igyártó György előbb 800, majd 798 forintra, míg Sari János 799 forintra licitált. VREI Pjkv. 1869–1883, 1883. február 18.

¹⁴⁵ Fontos megemlítenünk, hogy 800 forintnyi összeg 1883 februárjában még nem volt behajtható az adósoktól, emellett az egyház pénztára is üres volt, ezért a presbitérium felhatalmazta Igyártó Pál gondnokot, hogy 500 forintnyi rövid lejáratú kölcsönt vegyen valamelyik máramaroszigeti pénztintézetől, hogy az egyház törleszteni tudja a munkadíjakat. Az iskolaépítésre felhasználható összeg behajtása körül a későbbiekben is fennakadás volt ezért az egyháztanács az 1883. június 24-én tartott ülésén határozatilag kimondta, hogy: *„mindazon adósok kik az iskola építés költségei fedezésére, tartozásaik befizetésére már több ízben fölszólítottak, még egyszer újólal komolyan figyelmeztetendők, hogy a tartásaikat [...] igyekezzenek befizetni, akik a határnapra sem teljesítik kötelességüket, az egyház kénytelen lesz ellenük törvényes keresetet megindítani.”* VREI Pjkv. 1869–1883, 1883. február 23.; VREI Pjkv. 1869–1883, 1883. június 24.

¹⁴⁶ TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1883. március 13–15., 13–14.; VREI Pjkv. 1869–1883, 1883. március 10.

¹⁴⁷ VREI Pjkv. 1869–1883, 1883. március 10.

¹⁴⁸ TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1883. március 13–15., 13–14.

¹⁴⁹ TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1883. március 13–15., 13–14.; VREI Pjkv. 1869–1883, 1883. április 1.

kedő – úgynevezett kisszeresi iskola, amelynek építési költségeit (1 478 forint) nagyrészt az Iskolai alapítványból fedezte az egyház.¹⁵⁰

Az egyházközség nem sokkal később, 1885-ben – az egyházmegye közgyűlésének jóváhagyásával – az Iskolai alapítvány költségén 240 forintért megvásárolta az egykori lelkész fiától, Géresi Alberttől a Nagy utcán – a parókiával szemközt – elhelyezkedő Géressy féle telket. Az egyházközség telekvásárlásának alapvető célja¹⁵¹ az volt, hogy részben faiskolát és magtári épületet létesítsen, míg a későbbiekben – szükség szerint – egy tanítói lakást és tantermet építtessen rajta.¹⁵² Azonban az egyháztanács, miután a Piac utcán vásárolt iskolai telket és helyiséget, 1891-ben úgy határozott, hogy eladja a telket, amelyet végül Lőrincz Bálint egyháztanácsos vásárolt meg nyilvános árverésen 280 forintért.¹⁵³

Az alapítvány a fentebb említett kisszeresi iskola költségeinek fedezése mellett, a piaci kincstári kocsmáépület iskolai célokra történő megvásárlásában is fontos szerepet tölthetett be, miután az egyházmegye – a tanterem zsúfoltságára és annak törvénytelen voltára hivatkozva – 1888-ban szigorúan felszólította az egyházközséget egy újabb iskola felállítására.¹⁵⁴ A Máramaros-Ugocsai Református Egyházmegye esperese, Csernák István a viski egyház előjáróságához intézett felhívásában nyomatékosan felszólította a presbitériumot, hogy „*kezdjék meg az építkezés előmunkálatait [...] ha ezt önakarataból nem tenné politikai hatóság útján is rákényszeríthető.*”¹⁵⁵ Ennek eredményeképp – viszonylag rövid idő alatt – több eltérő javaslat is készült a tanintézmény létrehozásának megvalósítására. Bár tény, hogy az egyházi közgyűlés tagjainak egy része – főként az egyháztagok gazdasági és

¹⁵⁰ Czébely L.: Visk története i. m. 141.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1884. április 3–4. 11.; Peleskey és Czébely közlése szerint az iskola építése 797 forintba került. Ebből az összegből 300 forintot az alapítvány költségén finanszírozott az egyház. Ezzel szemben az esperesi és egyházlátogató küldöttségi jelentés tanúsága szerint az említett iskola a melléképületekkel együtt 1 478 forintba került. Peleskey S.: A viski református egyház i. m. 41.; Czébely L.: A viski magyar iskola i. m. 33.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1884. április 3–4. 8–9, 11.

¹⁵¹ A telek megvásárlásával az egyház egy másik, mondhatni preventív jellegű célkitűzése az volt, hogy „*nehogy, valami zsidó telepedjék a papi lakkkal szemben, s ott később korcsmát nyisson.*” VREI Pjkv. 1884–1896, 1885. március 9.

¹⁵² Czébely L.: Visk története i. m. 141.; VREI Pjkv. 1884–1896, 1885. március 9.; VREI Pjkv. 1884–1896, 1885. április 12.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1885. április 8. 23.

¹⁵³ VREI Pjkv. 1884–1896, 1891. december 13.; VREI Pjkv. 1884–1896, 1891. december 30.; Czébely L.: Visk története i. m. 141.

¹⁵⁴ Czébely L.: A viski magyar iskola i. m. 34.

¹⁵⁵ VREI Pjkv. 1884–1896, 1888. november 4.;

szociális helyzetének időközi romlására hivatkozva mégis – az iskolaépítés egy évvel való elhalasztását szorgalmazta.¹⁵⁶

Azonban a helyi református iskola egyik tanítója, Kecskeméthy Károly az iskolaépítés szükségyszerűsége mellett foglalt állást. Kecskeméthy az egyház közgyűléséhez beterjesztett indítványában azt javasolta, hogy minden egyháztág teljesítsen 5–6 napi kézi és fogatos (igás) munkát, termelje ki és fuvarozza be az építkezéshez szükséges anyagokat, ezen felül az építési munkálatokban is vegyen részt.¹⁵⁷ Míg a munkavezetők díjazását az egyháztágok megterhelése nélkül az Iskolai alapítványból fedezze az egyház, mivel „*az [...] alapítvány, melynek célja az iskolai növendékek[et] tinta, kréta s egyéb más apróságokkal ellátni [...] annyira kinötte magát, hogy ennek fedezésére a kamatok teljesen elegendők. Szükségtelennek látja tehát [...] ez alapot feljebb nevelni.*”¹⁵⁸

Ebből kifolyólag Kecskeméthy azt tanácsolta, hogy a közgyűlés nyújtson be egy kérelmet az egyházmegyéhez az alapítvány egy részének iskolai célokra történő felhasználásának jóváhagyása tárgyában, míg az egyház készíttesse el az épület tervrajzát, költségtervezetét, és az említett kérelemmel együtt terjessze fel a felsőbb egyházi hatósághoz. Ezzel szemben Krüzsely Károly a közgyűlés elé terjesztett indítványában azt javasolta, hogy egyház – építkezés helyett – vásárolja meg a városi tulajdonban lévő Piac utcai kincstári kocsmá épületét iskolai célra. A közgyűlés mindkét indítványt elfogadta, és elhatározta, hogy fel fogja terjeszti – a már említett – alapítványi összegre vonatkozó kérelmét, valamint az építési tervrajzot és a költségvetést az egyházmegyéhez.¹⁵⁹

Az egyháztanács 1890-ben a Máramaros-Ugocsai Egyházmegye esperesi hivatalának felszólítása, valamint az akkori viski református lelkész, Ladányi Pál javaslatára végül az államkincstári nagy kocsmáépület megvásárlása mellett döntött.¹⁶⁰ Ladányi igen komoly munkát fejtett ki az épület megszerzése érdekében. Többek közt személyes megbeszéléseket és írásbeli egyeztetéseket folytatott a tanfelügyelővel, Csernák István esperessel, valamint György Endre egyházmegyei gondnokkal és országgyűlési kép-

¹⁵⁶ VREI Pjkv. 1884–1896, 1889. január 2.; Az ellenzéki álláspontot képviselő közgyűlési tagok egyike, Varga Bálint indítványában kifejtette, hogy „*azon nagy elemi csapást, mely a múlt nyáron határunkat érte, ezáltal úgy mond egyháztágjaink legnagyobb része azon állapotra jutott, hogy mindennapi kenyerét is piacról kellend beszereznie, ami pedig ily földműveléssel foglalkozó egyházban kimondhatatlan hátrány, de még az egyháznak több rendbeli építkezése van.*” VREI Pjkv. 1884–1896, 1889. január 2.

¹⁵⁷ VREI Pjkv. 1884–1896, 1889. január 2.

¹⁵⁸ Ua.

¹⁵⁹ VREI Pjkv. 1884–1896, 1888. december 30.; VREI Pjkv. 1884–1896, 1889. január 2.

¹⁶⁰ VREI Pjkv. 1884–1896, 1890. március 2.; VREI Pjkv. 1884–1896, 1890. november 16.

viselővel, hogy megnyerje támogatásukat, közbenjárásukat. Ezen felül egy kérvényt is felterjesztett ez ügyben a Magyar Királyi Pénzügyminisztériumhoz.¹⁶¹ Ennek eredményeként az egyháznak a kincstári épületet a hozzá tartozó telekkel együtt 3995 forint 2 krajcárért sikerült megszereznie.¹⁶² A Pénzügyminisztérium által támasztott feltételek szerint az egyházközség köteles volt 30 nap alatt 400 forintot befizetni, míg a fennmaradó összeget 10 év alatt egyenlő részletekben kellett törlesztenie 5,5%-től félévkenként előre fizetendő kamat, esetleges mulasztás esetén pedig 6%-től késedelmi kamat mellett.¹⁶³

Az egyház a vételár részleteinek törlesztése során – nagy valószínűséggel – az Iskolai alapítvány kamatösszegeit is felhasználta, miután a presbitérium elfogadta Ladányi azon javaslatát, mely szerint „*az egyháztagok túl ne terhelhetése érdekében a fizetési kötelezettség által [...] a nevezett épület ára az egyház tulajdonát képező tőkepénz kamataiból törlesztessék le.*”¹⁶⁴ Ennek megfelelően az egyház gondnoka, Batsi Sámuel 1890-91-ben első részletként 400 forintot fizetett ki az épület vételárának törlesztésére. Azonban a számvizsgáló bizottság megállapítása szerint az egyházpénztár kiadásai között feltüntetett összeget Háнка Gyula számadásába kellett átcsoportosítani. A részletek letörlesztésére 1891-ben további 500 forintot különítettek és helyeztek el a Huszti Takarékpénztárban. Míg a december végén tartott egyháztanácsülésen Háнка Gyula pénzkezelő felhatalmazást nyert arra, hogy egy újabb összeget helyezzen el a pénzügyintézetnél biztosítékként a legközelebbi törlesztő részlet kifizetésére.¹⁶⁵ Ennek eredményeként az egyháznak 1891 végére sikerült a vételár kétévi részletét kiegyenlítenie.¹⁶⁶

¹⁶¹ VREI Pjkv. 1884–1896, 1890. március 2.; VREI Pjkv. 1884–1896, 1890. március 16.; *Peleskey S.*: A viski református egyház i. m. 41.

¹⁶² *Czébely L.*: A viski magyar iskola i. m. 34.; Az árverésre bocsátott ingatlan eredeti kikiáltási ára 3295 forint 2 krajcár volt. A Tiszántúli Református Egyházkerület közgyűlése 1892 májusában jóváhagyta a Máramaros-Ugocsai Református Egyházmegye végzését és engedélyezte az ingatlan megvásárlását. VREI Pjkv. 1897–1904, 1890. június 7.; TtREL I. 1. a. (= Püspöki Hivatal iratai. Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek.) 43. A tiszántúli reformált egyházkerület 1892. május. 17–21. napjain Debreczenben tartott első gyűlésének jegyzőkönyve. Debreczen, 1892. 111.

¹⁶³ VREI Pjkv. 1884–1896, 1890. november 16.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1892. április 27. 17.

¹⁶⁴ VREI Pjkv. 1884–1896, 1890. november 16.

¹⁶⁵ VREI Pjkv. 1884–1896, 1891. február 8.; VREI Pjkv. 1884–1896, 1891. február 14.; VREI Pjkv. 1884–1896, 1891. december 30.; Miután 1891-ben nagyobb összeg folyt be Háнка Gyulához az egyháztanács kimondta, hogy a pénztárnok a kocsmáépület árának törlesztéséhez szükséges 550 forinton felüli – általa kezelt – összegből adhat ki kölcsönöket. VREI Pjkv. 1884–1896, 1891. február 8.

¹⁶⁶ VREI Pjkv. 1884–1896, 1891. december 31.; A törlesztő részletek pénzügyintézetben való elhelyezése 1892-ben is folytatódott. VREI Pjkv. 1884–1896, 1892. február 7.

Fontos azonban megjegyeznünk, hogy az említett jegyzőkönyvi bejegyzések egyikében sem szerepel konkrétan az Iskolai alapítvány mint a törlesztések kifizetését biztosító pénzforrás, viszont mindegyik bejegyzés megemlíti Hánka Gyula nevét, aki több évtizeden át – 1898-ig – töltötte be az alapítvány pénztárnoki tisztségét.¹⁶⁷ Mindezek alapján arra következtethetünk, hogy a kincstári kocsmáépület vételárának törlesztése során az Iskolai alapítvány kamatösszegei is felhasználásra kerültek. De az sem kizárt, hogy az egyház teljes egészében az alapítványi tőkekihelyezésekből származó hiteldíjakból fedezte a törlesztő részleteket. Erre enged következtetni az 1902. február 23-ai jegyzőkönyv egyik bejegyzése, amelynek tanúsága szerint „*a piaci iskolai telek megvételénél mintegy 4 500 forintnak felvétele az intézeti alap [Iskolai alapítvány] kamataiból lehetséges volt.*”¹⁶⁸

Az Iskolai alapítvány vagyonának felhasználására – az előbbieken túl – még számos más egyéb területen került vagy kerülhetett sor. Mindez arra enged következtetni, hogy a presbitérium olyan pénzügyi forrásként tekintett az alapítványra, amelyet bármikor felhasználhat az egyházközség különböző kiadásainak fedezésére. Így például 1874-ben a vasárnapi iskolaköteles tanulók fűtési díját, míg 1876-ban a templom melletti telekrész bekeríttetéséhez szükséges faanyag beszerzését is az Iskolai alaptól kívánta fedezni az egyházi testület.¹⁶⁹ Ezek mellett 1878-ban az egyháztanács azt is kimondta, hogy az ismétlőiskolában oktató tanítók bérezését az alapítványból fogja biztosítani.¹⁷⁰ Ennél is sajátosabb képet nyújt az alapítvány – potenciális – felhasználási területeiről az egyház közgyűlésének 1881-ben hozott azon határozata, amelyben Bökényi Dániel tanítót megházasodásra kötelezte „*mely esetben néki házassági költsége fedezésére ötven forintot adományozni szíveskedik, mely az intézeti alaptól fizetendő ki.*”¹⁷¹

Az alapítványi tőke sajátos felhasználási területei közé tartozott a Ladányi síremlék felállításának anyagi támogatása is. A már korábbiakban említett református lelkész, Ladányi Pál síremlékének elkészítésére vonatkozó tervezet – 1905-ben – Ötvös Bálint terjesztette be az egyháztanács elé. Ebből kiderült, hogy az egyháztagok körében szervezett gyűjtés eredményeként összegyűlt adományok mértéke nem fedezte a tervezett emlékmű felállításának költségeit. Ezért Ötvös az egyházhoz fordult anyagi támogatásért. Az egyházi testület 1907-ben elhatározta, hogy az úgynevezett Magtár alaptól – melynek létrehozásában az egykori lelkész is tevékeny szerepet vállalt – 100 koronát folyósít a kezdeményezés támogatására.¹⁷² Csakhogy az említett összeg az Iskolai alapítványból került kifizé-

¹⁶⁷ VREI Pjkv. 1897–1904, 1898. március 27.

¹⁶⁸ VREI Pjkv. 1897–1904, 1902. február 23.

¹⁶⁹ VREI Pjkv 1869–1883, 1874. november 22.; VREI Pjkv 1869–1883, 1876. február 20.

¹⁷⁰ VREI Pjkv 1869–1883, 1878. november 3.

¹⁷¹ VREI Pjkv 1869–1883, 1881. január 2.

¹⁷² VREI Pjkv. 1904–1911, 1905. május 7.; VREI Pjkv. 1904–1911, 1907. június 23.

tésre. Ugyanakkor a 100 koronát az egyház felvette a saját költségvetésébe és egyben kimondta, hogy a tőke visszafizetendő az Iskolai alapítványba.¹⁷³

Külön említést érdemel, hogy a református egyháztanács már a 19. század végén tervbe vette, hogy egy új templomot, iskolát, valamint lelkészi és tanítói lakásokat építtet a nagyközség, Visk központjában. A testület ennek megvalósítására egy telket is vásárolt a kincstártól a Piac utcán, valamint 1909-ben felállított egy bizottságot a munkálatok előkészületeinek megtételére. Azonban a választmány semmilyen gyakorlati lépést nem tett a terv kivitelezésére. Viszont miután Peleskey Sándor viski református lelkész 1913-ban felkarolta az ügyet, és rávilágított arra, hogy „*az egyházi épületek ócskasága és szétszórtsága az egyház évi jövedelmének ¾-ét felemészti*” a gyülekezet elkötelezte magát az építkezés mellett és megindult a munkálatok tényleges előkészítése.¹⁷⁴

Az egyháztanács 1913 decemberében megbízta az egyházközség elnökségét, hogy lépjen kapcsolatba a megfelelő szakértőkkel, és az építkezési alapok költségén készíttesse el, a már említett épületegyüttes tervrajzát és költségvetését. Ennek megfelelően az elnökség előkészítette az ügyet, majd az építető bizottság elé terjesztette azt, tárgyalás végett. A bizottság 1914-ben egyhangúan a debreceni építész, Tóth István vázlattervének elfogadását és – ez alapján – a végleges tervrajz és költségvetés mielőbbi elkészítését javasolta. Az elnökséggel kötött megállapodás értelmében Tóth végül 7 000 koronáért vállalta el a munkát. A választmány javaslata szerint az építész munkadíját 3 700 korona erejéig az úgynevezett Erdőbirtokossági templom alapból, míg a fennmaradó 3 300 koronát az Iskolai alapítvány terhére felvett pénzüintézeti kölcsönből kellett fedezni. Az egyháztanács teljes egészében elfogadta az építető bizottság javaslatát azzal a kiegészítéssel, hogy a nevezett összeget a konventtől elnyerendő tőkekamat segélyből¹⁷⁵ – a munkálatok megkezdéséig – visszafizeti.¹⁷⁶

¹⁷³ VREI Pjkv. 1904–1911, 1910. március 24.

¹⁷⁴ Czébel L.: Visk története i. m. 155.

¹⁷⁵ Az egyházi zsinat első részletként 8 000 koronát utalt ki az építkezésre, amely a költségelőirányzat tanúsága szerint hozzávetőlegesen 350 000 koronába került volna. Czébel L.: Visk története i. m. 155.; VREI Pjkv. 1911–1921, 1914. március 2.

¹⁷⁶ VREI Pjkv. 1911–1921, 1914. március 2.; VREI Pjkv. 1911–1921, 1914. július 29.; A presbitérium határozatát 1914 júliusában az egyház közgyűlése is megerősítette és egyhangúlag kimondta, hogy az építész járandóságából 3 700 koronát az Erdőbirtokossági templom alapból, míg 3 300 koronát az Intézeti alapból fizesse ki. A közgyűlés a határozat végrehajtásával az elnökséget bízta meg, mégpedig úgy, hogy „*mivel az intézeti pénztár pénzei kölcsön vannak kint, ennek terhére vegyen fel az elnökség 3 300 koronát készpénz betéteiből az intézeti pénztárból való megtérítés kötelessége mellett.*” A munkadíj ez utóbbi részletének mihamarabbi kifizetése, annál is inkább sürgető volt, mert a debreceni építész a bértartozás törlesztésének további elmaradása esetén perrel fenyegette az egyházat. VREI Pjkv. 1911–1921, 1914. július 19.; VREI Pjkv. 1911–1921, 1914. július 29.

Az időközben elkészült építési tervet és a költségvetést az egyházmege közgyűlése is jóváhagyta és egyben kimondta, hogy az egyház 10 év alatt köteles megtéríteni a 7 000 koronás összeget az érintett alap és alapítvány¹⁷⁷ számára. Azonban az egyházközség végül mégsem kapta meg az említett segélyeket, ennek következtében nem tudta megkezdeni a munkálatokat. Az első világháború (1914–1918) kitörése pedig végleg megghiúsította az egyház korábbi terveit.¹⁷⁸

Összegzés

Kutatásunk eredményeképp elmondhatjuk, hogy Géressy László egy sokoldalú és gazdag életpályát futott be. Korának egyik kiemelkedő és meghatározó személyisége volt. Az ősi református papi családból származó Géressy László 1804-ben született a Bereg vármegyei Rákoson. Tanulmányait a beregrákoson kezdte, majd a Sárospataki Református Főiskolán folytatta. Ezt követően Csepében, Forgolányban, majd Viskén szolgált lelkészként. Géressy már viski lelkipásztorkodásának első éveiben megnősült. A nála mintegy tíz évvel fiatalabb Lugossy Juliannával kötött házasságából több gyermeke is született. Felesége mindvégig hű segítője volt nem csak a család nevelésében, de lelkési munkájában is. Magánéletüket azonban beárnyékolta a tragédiák sorozata. Az 1841 és 1868 közötti időszakban a lelkész házaspár 5 gyermekét vesztette el. Géressy utódainak neveltetésében meghatározó szerepet töltött be a vallás és az oktatás. Emellett életpályájuk alakulását családi körülményeik is kedvezően befolyásolták. Gyermekei kivétel nélkül értelmiségi vagy hivatalnoki pályán helyezkedtek el és példaeértékű karriert futottak be. Az idős lelkész példás előmenetelüket azonban már nem vagy csak részben érthette meg.

Ami Géressy egyházi és közeleti tevékenységét illeti elmondható, hogy működése korszakalkotó volt Viskén. Tevékenységének fénykora az 1848–49-es forradalom és szabadságharc utáni időszakra esik, azonban

¹⁷⁷ Az Iskolai alapítványból kifizetendő összeg nagyobbik része (2232 korona 10 fillér) készpénz hiányában az Erdőbirtokossági alaptól került kifizetésre, azzal a megállapítással, hogy amint az alapítvány megfelelő mennyiségű készpénzzel fog rendelkezni a kifizetett összeg visszatérítendő lesz. VREI Pjvk. 1911–1921, 1915. május 18.

¹⁷⁸ VREI Pjvk. 1911–1921, 1914. december 3.; *Czébely L.*: Visk története i. m. 155.; Az Iskolai alapítvány későbbi tevékenységéről, utóéletéről semmit sem tudunk. Annyi azonban bizonyos, hogy az egyházközségi alapok és alapítványok hadikötvénybe fektetett tőkéje, ahogy azt már a korábbiakban is említettük, a háború befejezését követően elveszett. Ennek eredményeként az egyház lelkésze, Tusa Menyhért 1931. március 2-án egy indítványt terjesztett be az egyháztanácshoz, amelyben kifejtette, hogy mivel „a hadikölcsön [...] elveszett az alapok számadásában többé ne szerepeljen.” Az egyházi testület elfogadta az indítványt. VREI Pjvk. 1928–1935, 1931. március 2.

számos területen már ezt megelőzően is maradandót alkotott. Az egyház-község infrastruktúrájának fenntartása és fejlesztése mellett Géressy fontos szerepet töltött be a helyi közművelődési viszonyok előremozdításában is. Az egyik legjelentősebb alkotása mégis az 1840. január 1-én létesített Iskolai alapítvány volt.

Az alapítvány célkitűzései rövid idő alatt széles körű támogatásra találtak. A különféle bírságokból származó jövedelmek mellett az alapítvány törzsvagyonát magánszemélyek kisebb-nagyobb adományai is gyarapították. Az említett bevételi forrásokon kívül néhány évig a helyi malom is az alapítvány javára jövedelmezett, azonban a későbbiekben annak hozadéka már az egyház pénztárába folyt be. A különböző bírságok, adományok, illetve egyéb esetleges jövedelemforrások mellett az alapítvány vagyonának növelésében – minden bizonnyal – fontos szerepet töltött be az alaptőke hitel formájában történő kamatoztatása is. A kamatra történő tőkekihelyezések mellett az első világháború (1914–1918) idején megjelent a törzstőke gyümölcsozttetésének egy másik formája is, mégpedig az alapítványi vagyon részleges hadikötvényekbe való fektetése. Az egyház az 1914 és 1918 közötti kötvényjegyzések több mint 41%-át (24 450 korona) a vizsgált alapítvány vagyonából fedezte.

A 19–20. század folyamán az Iskolai alapítvány igen sokrétű és szerteágazó tevékenységet fejtett ki. Az egyházközség az alaptőke kamatait iskolai szükségletekre, a hátrányos anyagi körülmények között élő tanulók könyvekkel, taneszközökkel való ellátására, továbbá az eredményes és szorgalmas növendékek taneszközökkel történő megjutalmazására fordította. Emellett az alapítvány jelentős szerepet töltött be a helyi református felekezeti iskolahálózat kiépítésében, illetve az ehhez szükséges feltételek megteremtésében is. Az alapítvány anyagi támogatásának köszönhetően 1883-ban felépült úgynevezett kisszeresi iskola, amelynek építési költségeit (1 478 forint) nagyrészt az Iskolai alapítványból fedezte az egyház. Az alapítvány az említett kisszeresi iskola költségeinek finanszírozása mellett a piaci kincstári kocsmáépület iskolai célokra történő megvásárlásában is fontos szerepet tölthetett be.

A megfelelő gazdálkodás eredményeként az alapítvány vagyona 1919-ben már több mint 31 ezer koronát tett ki. A törzsvagyon főként kötvényekben, kisebb részben pedig betétekben és részvényekben stb. volt elhelyezve. Azonban a hadikötvényekbe fektetett tőke a világháborút követően még inkább felerősödő infláció következtében értéktelenedett. Az alapítvány vagyonának jelentős része pedig elveszett.

Ábrák

1. ábra: Az Iskolai alapítvány kötelezvény mintája (1897)

Kötelezvény

Alólirott amidőn elismerem, hogy a viski ev. ref. Egyház alap-
tőkéjéből.....frt.....krt az azfrt.....kölcson vettem
egyszersmind kötelezem magamat, hogy annak 8% as kamatát és
2% as kezelési költségét minden évben január. 15-ig előre befizetem
mindaddig, míg a tőke fel nem mondatik vagy azt be nem fizetem,
mely %-ok fizetését ha nem teljesíteném a tőke felmondottnak tekin-
tetik s első sorban rajtam, másod sorban kezesemen a legrövidebb
summás úton behajtható.

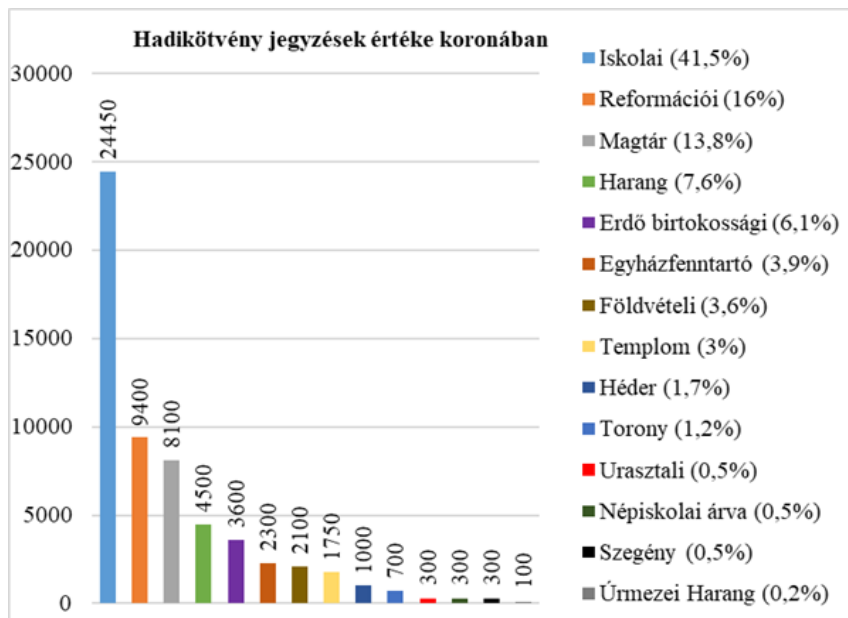
E kölcsönre lekötöm a viski telekkönyvben lévő.....tksz.....h.r.n
alatt jegyzett birtokomat, jogot adva az egyház előjáróságának,
hogy ha szükségesnek látja azt költségemre bekebeleztesse.

Alól írott a fenti tartozással szembe a kezességet elvállalom.

Kelt.....

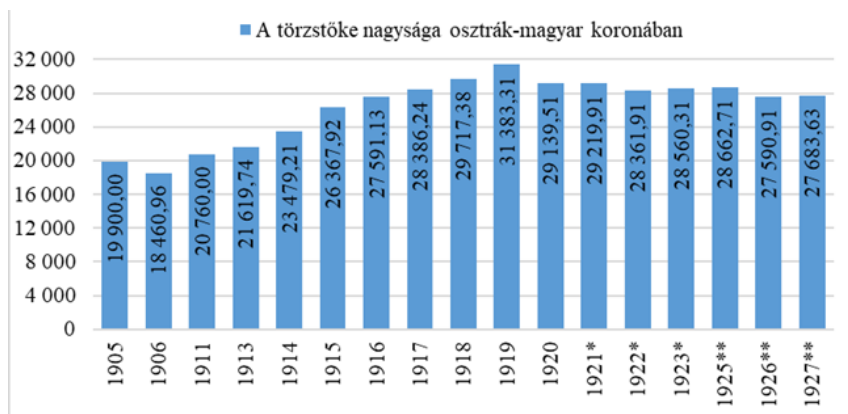
Forrás: VREI Pjkv. 1897–1904, kelt 1897. október 13.

2. ábra: A hadikölcsön jegyzések megoszlása alapok és alapítványok szerint (1914–1918) (Saját szerk.)

Forrás: VREI Pjkv. 1911–1921, 1914. november 17.; Uo. 1915. május 25.; Uo. 1915. szeptember 12.; Uo. 1916. május 14.; Uo. 1916. november 30.; Uo. 1917. június 10.; Uo. 1918. január 6.; Uo. 1918. május 26.

3. ábra: Az alapítványi vagyon nagysága (1905–1927) (Saját szerk.)

Forrás: TtREL I. 8. i. 43. Esperesi jelentés, 1905. 14.; TtREL I. 8. i. 43. Esperesi jelentés, 1906. 15.; TtREL I. 8. i. 43. Esperesi jelentés, 1911. 19.; TtREL I. 8. i. 43. Esperesi jelentés, 1913. 25.; VREI Pjkv. 1911–1921: Számvizsgáló bizottsági gyűlés, 1915. május 18.; TtREL I. 8. i. 43. Esperesi jelentés, 1915. 25.; TtREL I. 8. i. 43. Esperesi jelentés, 1916. 38.; TtREL I. 8. i. 43. Esperesi jelentés, 1917. 32.; VREI Pjkv. 1911–1921: Számvizsgáló gyűlés, 1919. július 20.; VREI Pjkv. 1911–1921: Számvizsgáló bizottsági gyűlés 1920. március 26.; VREI Pjkv. 1911–1921: Számvizsgáló bizottsági gyűlés 1921. május 22.; VREI Pjkv. 1921–1928: Számvizsgáló gyűlés, 1922. március 30.; VREI Pjkv. 1921–1928: Számvizsgáló bizottsági gyűlés, 1923. május 12.; VREI Pjkv. 1921–1928: Számvizsgáló bizottsági gyűlés, 1924. május 11.; VREI Pjkv. 1921–1928: Számvizsgáló bizottsági gyűlés, 1925. március 6.; VREI Pjkv. 1921–1928: Számvizsgáló gyűlés, 1926. március 16.; VREI Pjkv. 1921–1928: Számvizsgáló bizottsági gyűlés, 1927. február 24.

* Az adatok a december 31-ei állapotot tükrözik.

** Az adatok a január 1-ei állapotot tükrözik.

Táblázatok

1. táblázat: *Az Iskolai alapítvány pénztárnokai (1840–1930)*
(Saját szerk.)

Pénztárnok, kezelő neve	Hivatali ideje	Foglalkozása, egyházi tisztsége
Géressy László	1840?–1845	lelkész
Igyártó János	1845	egyházi jegyző, egyháztanácsos
Géressy László	1845–1857	lelkész
Ifjabb Igyártó István	1857–1863	egyháztanácsos
Varga Bálint	1863–1866	-
Pikolcz János	1866–1867	egyházfi
Lator János	1867–1868?	egyházfi
Hánka Gyula	1868–1869?	egyházi jegyző, egyháztanácsos
Hánka Márton	1869?–1872?	községi főbíró
Hánka Gyula	1872/73–1898	egyháztanácsos
Ifjabb Tóth János	1898–1922	egyháztanácsos
Igyártó Lajos	1923	egyházi gondnok
Becske János	1924	egyházi gondnok
Czébely Károly	1925–?	egyházi gondnok
Kovács Károly	1930–?	egyháztanácsos

Forrás: Czébely L.: Visk története i. m. 124., 202.; VREI Pjkv. 1838–1853, 1845. téllelő 21.; Uo. 1850. február 18.; Uo. 1852. január 22.; VREI Pjkv. 1853–1868, 1854. november 5.; Uo. 1856. március 1.; Uo. 1857. január 24.; Uo. 1857. január 21.; Uo. 1857. január 24.; Uo. 1859. január 31.; Uo. 1860. január 27.; Uo. 1862. március 22.; Uo. 1863. télutó 4.; Uo. 1863. télutó 21.; Uo. 1864. február 7.; Uo. 1864. április 10.; Uo. 1865. január 31.; Uo. 1866. január 13.; Uo. 1866. február 26.; Uo. 1867. február 11.; Uo. 1868. március 23.; VREI Pjkv. 1869–1883, 1869. január 6.; Uo. 1872. január 3.; Uo. 1873. április 28.; Uo. 1874. február 10.; Uo. 1874. március 5.; Uo. 1874. augusztus 1.; Uo. 1875. január 13.; Uo. 1876. január 9.; Uo. 1876. február 20.; Uo. 1878. január 19.; Uo. 1879. február 2.; Uo. 1880. augusztus 30.; Uo. 1882. július 22.; VREI Pjkv. 1884–1896, 1886. július 4.; Uo. 1890. március 16.; Uo. 1891. december 30.; Uo. 1892. február 7.; Uo. 1894. június 23.; Uo. 1895. június 9.; VREI Pjkv. 1897–1904, 1897. június 13.; Uo. 1897. október 13.; Uo. 1898. március 27.; Uo. 1898. április 17.; Uo. 1898. április 24.; Uo. 1900. szeptember 9.; Uo. 1900. november 10.; Uo. 1903. március 29.; VREI Pjkv. 1904–1911, 1906. január 14.; VREI Pjkv. 1911–1921, 1912. november 19.; Uo. 1913. március 17.; Uo.

1920. március 26.; VREI Pjkv 1921–1928, 1922. március 30.; Uo. 1922. április 1.; Uo. 1924. május 11.; Uo. 1925. március 6.; Uo. 1926. március 16.; VREI Pjkv. 1928–1935, 1930. március 14.

2. táblázat: *Az Iskolai alapítványból felvett egyházi kölcsönök (1896–1916) (Saját szerk.)*¹⁷⁹

Év	Kölcsönzött összeg	
	forint/korona	krajcár/fillér
1896*	290	–
1897	100	–
1898	50	–
1901**	310	–
1902	796	44
1904	1800	–
1905	947	37
1913	2500	–
1914	3400	–
1915	1600	–
1916	3629	52

Forrás: VREI A viski ev. ref. egyház gondnoki pénztárának főkönyve, 1896 tól, 1896. év.; VREI Gondnoki pénztár főkönyve, 1897. év.; VREI Gondnoki pénztár főkönyve, 1898. év.; VREI Gondnoki pénztár főkönyve, 1901. év.; VREI Gondnoki pénztár főkönyve, 1902. év.; VREI Gondnoki számadás 1903. évtől, 1904. év.; VREI Számadás, 1905. év.; VREI Számadás, 1913. év.; VREI Számadás, 1914. év.; VREI Számadás, 1915. év.; VREI Számadás, 1916. év.

* A kölcsönök 1896-tól 1898-ig forintban és krajcárban szerepelnek.

** A kölcsönök 1901-től 1916-ig koronában és fillérben szerepelnek.

¹⁷⁹ Az egyház az alapítványból kölcsönzött összegek jelentős részét még a hitelfelvétel évében visszafizette. Így például az 1915-ben felvett 1 600 korona után 80 korona kamatot fizetett ki az egyház. VREI Gondnoki pénztár főkönyve, 1896. év.; VREI Gondnoki pénztár főkönyve, 1901. év.; VREI Számadás, 1904. év.; VREI Számadás, 1913. év.; VREI Számadás, 1915. év.; VREI Számadás, 1916. év.

3. táblázat: *Az Iskolai alapítvány hadikölcsön jegyzése (1914–1918)*
(Saját szerk.)

A hadikölcsön megnevezése	A hadi-kötvény jegyzésének értéke (osztrák–magyar korona):			
	Iskolai alapítvány	Többi alap, alapítvány együtt	Összes alap, alapítvány együtt	Országos
I.	200	300	500	1 194 486 479
II.	–	2 000	2 000	1 065 276 335
III.	2 000	4 000	6 000	2 203 417 714
IV.	2 000	4 500	6 500	1 822 799 873
V.	4 500	2 500	7 000	2 281 546 324
VI.	7 650	5 450	13 100	2 499 474 318
VII.	2 000	6 600	8 600	2 870 485 688
VIII.	6 100	9 100	15 200	3 860 994 861
Összesen	24 450	34 450	58 900	17 798 481 592

Forrás: VREI Pjkv. 1911–1921, 1914. november 17.; Uo. 1915. május 25.; Uo. 1915. szeptember 12.; Uo. 1916. május 14.; Uo. 1916. november 30.; Uo. 1917. június 10.; Uo. 1918. január 6.; Uo. 1918. május 26.; *Gyenesi József*: Kecskemét hadi kiadásai az első világháború idején. In: Hátországban. Kecskemét az I. világháború idején. Kecskemét, 2015. 318.

4. táblázat: Az alapítványi vagyon befektetési, elhelyezési formái (1916–1927) (Saját szerk.)

Év	Hadi-kötvény	Kötvény	Részcsevény	Kész-pénz	Betét	Kamat-hátralék	Kölcsön
1916	16 750 k	6 925 k 97 f	–	1 268 k 65 f	74 k 69 f	2 571 k 82 f	–
1917	18 750 k	2 950 k	–	5 883 k 05 f	803 k 19 f	–	–
1918	24 850 k	2 440 k	600 k	764 k 80 f	934 k 51 f	1 794 k	–
1920	24 850 k	1 880 k	600 k	875 k	934 k 51 f	–	–
1921	24 850 k	1 880 k		955 k 40 f	934 k 51 f	–	–
1922	24 850 k	1 880 k		97 k 40 f	934 k 51 f	–	–
1923	24 850 k	1 880 k		287 k 80 f	934 k 51 f	8 k	–
1925	24 850 k	1 680 k			934 k 51 f	40 k	1 158 k 20 f
1926	24 850 k	1 680 k		126 k 40 f	934 k 51 f	–	126 k 40 f
1927	24 850 k	1 680 k		126 k 40 f	934 k 51 f	–	126 k 40 f

Forrás: VREI Pj. 1911–1921: Számvizsgáló bizottsági gyűlés 1917. június 10.; VREI Pj. 1911–1921: Számvizsgáló bizottsági gyűlés 1918. május 25.; VREI Pj. 1911–1921: Számvizsgáló bizottsági gyűlés 1920. március 26.; VREI Pj. 1911–1921: Számvizsgáló bizottsági gyűlés 1921. május 22.; VREI Pj. 1921–1928: Számvizsgáló bizottsági gyűlés, 1922. március 30.; VREI Pj. 1921–1928: Számvizsgáló bizottsági gyűlés, 1923. május 12.; VREI Pj. 1921–1928: Számvizsgáló bizottsági gyűlés, 1924. május 11.; VREI Pj. 1921–1928: Számvizsgáló bizottsági gyűlés, 1925. március 6.; VREI Pj. 1921–1928: Számvizsgáló bizottsági gyűlés, 1926. március 16.; VREI Pj. 1921–1928: Számvizsgáló bizottsági gyűlés, 1927. február 24.

1. melléklet: A Géresy (Mátészalkai) család címere.¹⁸⁰

Forrás: *Borovszky S.*: Szatmár vármegye i. m. 587.

¹⁸⁰ A Géressy család címerének leírása a következő: „Czímer: kékben, zöld alapon álló, kiterjesztett szárnyú fehér hattyú, egy lecsapó fekete sassal viaskodik. Sisakdísz: a pajzsbeli hattyú. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.” *Borovszky S.*: Magyarország vármegyéi i. m. 584.

*2. melléklet: Géressy László
(1804–1870) síremléke a viski
református temetőben.*

Forrás: Saját felvétel. Helyszín:
Visk, református temető.
Időpont: 2019. december 30.

3. melléklet: Idősebb Heczel Sámuel adóslevele 1875-ből.

Kötelezvény.

30 forint és — kr. szóval Harminzár forint

Harminzár forint mely összeget a mai napon a Viki hely
harminzár forint lakostól Kölcön felvenem,
kötelezvény magamra egyetemleg, ezen tartozást a mai naptól számi-
tandó Harminzár kamataival együtt 1875 év December 31^{én}
napján a hitelező menek pontosan megfizetni; ellenkező eset-
ben feljogosítván a hitelező menek hogy ezen összeget számlázom
Harminzár és lejárt kamatait a kamatok hasonmenyiségű kamataival együtt
az 1868. 54. t. cz. II. fejezetében körvonalozott eljárás szerint sommás szóbeli
peruton, szabadon választható bíróság által, melynek magamra ezennel alá-
vetem tetszése szerint kijelölendő vagyonomból megvehesse illetőleg
megvételehesse sőt nemfizetés, vagy bármí veszély esetben még a fizetési idő lejártá
előtt is, ingó vagyonomra előleges kihallgatásom, nélkül biztosítási vég-
rehajtást, zárlatot s tilalmat átvitelrel együtt eszközöljön.

Egyszersmind beleegyezem abba, hogy ezen fentebbi tőkeösszeg és
kamainak jelzálogi biztosítása végett a zálogjog, a _____
mint fő és a _____
sz. tjk. mint mellékjel zálogra, minden további megkérdeztetés nélkül.
saját költségemre hitelező javára nyilvánkönyvileg bekebeleztessek, a miért járatkor
frt. kr. költséget lesznek kötelesek a tőkével egyszerre meg-
fizetni.

Felolvastatott és megmagyaráztatott.
Kelt Viskán 1875. január 1. Heczel Sámuel
Előttünk Nagy István
Harminzár
Harminzár
Harminzár
Harminzár

Forrás: VREI Vegyes iratok. Kötelezvény. Visk, 1875. január 1.

4. melléklet: Idősebb Heczel József adólevele 1913-ból.

Kötelezvény.

 60 Kr. azaz Hatvan korona fil-
 lérről, mely összeget a Máramaros Viski református egyháztól, az egyháztanács.....
 számu határozata alapján, az iskolai célokat szolgáló alapokból, mai napon, mátol
 számítandó egy évre 7 1/2 % mellett, mely jélévenként előre pontosan fizetendő, köl-
 csönképen én id. Heczel József
~~feleségem~~ hiánytalanul felvettünk.

A kamatok pontatlan fizetése esetén, a kölcsön lejártnak tekintetik, és a kölcsön-
 adó által szabadon választható sommás bíróság előtt azonnal perutján is behajtható.

Alantírott készfizető kezesek a kölcsöntőke és járulékal erejéig az egyetemleges
 kötelezettséget elvállaljuk.

Jogot adunk kölcsönadó egyháznak, hogy ezen összeget és járulékait a Viski
 számu telekjegyzőkönyvbe teherként leendő bekebelezéssel a mi költségünkre megkér-
 dezésünk nélkül is biztosíthassa.

A kölcsöntőke leolvasása és felvételét elismerjük.

Ezen kötelezvény felolvastott, megmagyaráztatván, azt mindenkben magunkévá
 tettük és aláírtuk.

Kelt Viskén, 1913. év január hó 1. napján.

Előttünk

Miklós
Pál Janos

id. Heczel József
 mint adósok.
Heczel Imre
Heczel Károly
 készfizető kezesek

Forrás: VREI Vegyes iratok. Kötelezvény. Visk, 1913. január 1.

5. melléklet: A kisszeresi iskola.

Forrás: Czébely L.: A viski magyar iskola i. m. 33.

6. melléklet: A Piac utcai iskola.

Forrás: Czébely L.: A viski magyar iskola i. m. 34.

A VASÁRNAP MEGÜNNEPLÉSÉNEK SAJÁTOSSÁGAI, SIKEREK ÉS KUDARCOK

THE OBSERVANCE OF SUNDAY: SPECIFIC FEATURES, SUCCESSES,
AND FAILURES

Kovács Teofil

Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára

ÖSSZEFOGLALÁS

A különböző korokban, különböző országokban és társadalmi rétegekben a vasárnap megünneplésének más és más szerepe van. A 19. század változásai, különösen az ipari forradalom, változtatásra készítette a társadalmakat. A korábban meglévő ünnepi szokások átalakultak. A változásokra egyházi és világi szempontból egyaránt reagáltak. Az előbbieket hitelvi okok miatt, az utóbbiak a munkások védelme miatt tartották sérelmesnek a mindennapra kiterjedő munkavégzést. A vasárnap megszentelésének ügye nemcsak Európában, hanem Amerikában is mozgalommá vált. Hazánkban ezen ügy mellett református részről Balogh Ferenc debreceni professzor áll ki, aki az általa szerkesztett *Evangyéliomi Protestáns Lapban* (EPL) (1875–1878) rendszeresen tudósított a vasárnappal kapcsolatos külföldi és hazai eseményekről. A jelen dolgozat az említett lap alapján mutatja be a vasárnappal kapcsolatos felekezeti és regionális eltéréseket, és a hetedik nap megszentelésével kapcsolatos sikereket és kudarckokat.

ABSTRACT

Across different periods, countries, and social groups, the observance of Sunday has taken on varying roles. The changes of the nineteenth century—particularly those brought about by the Industrial Revolution—prompted societies to reassess their practices. Traditional customs related to Sunday gradually transformed. Both religious and secular institutions responded to these changes: the former objected to daily labor on doctrinal grounds, while the latter were concerned with protecting workers' rights. The movement to sanctify Sunday gained momentum not only in Europe but also in America. In Hungary, the Reformed professor Ferenc Balogh of Debrecen became a prominent advocate of the cause. In the *Evangyéliomi Protestáns Lap* (1875–1878), which he edited, he regularly reported on domestic and international developments concerning Sunday observance. Drawing on this publication, the present study examines denominational and regional differences in attitudes toward Sunday, as well as the successes and failures associated with efforts to sanctify the seventh day.

Kulcsszavak: Balogh Ferenc, *Evangyéliomi Protestáns Lap*, vasárnap megszentelése, Sunday sanctification

Keywords: Ferenc Balogh, Evangelical Protestant Newspaper, Sunday sanctification, public holiday

DOI: 10.54231/ETSZEMLE.26.2025.2.3

Copyright © 2025 Kovács Teofil (author)

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

Bevezetés

A keresztyénségben a vasárnap megünneplésének mindig fontos szerepe volt, azonban ennek különböző korokban, különböző országokban és társadalmi rétegekben más és más volt a rendeltetése. Az ipari forradalom és a 19. század változásai e kérdés újragondolására késztette az egyre jobban szekularizálódó európai keresztyén társadalmakat. A korábban meglévő hagyományos, nagyrészt egyházi ünnepi szokások átalakultak. A különböző társadalmi rétegek és az eltérő világnézetet valló közösségek egyaránt reagáltak a változásokra, sokszor kritikával. Két igen eltérő világnézetet valló közösség tiltakozott vehemensen a gyökeres változást előidéző történések miatt. A konzervatív beállítottságú egyházi emberek nagyrészt hitelvi okok miatt, a szocializmust vagy éppen marxizmust hirdető proletariátus a munkások védelme érdekében tartotta sérelmesnek a hét minden napjára kiterjedő munkavégzést. Így az ateista és néha ateizmusba hajló, igen eltérő világnézetet valló közösségek egy platformra kerültek ebben a kérdésben. Az egyháziakat tekintve a vasárnap megszentelésének ügye nemcsak Európában, hanem Amerikában is mozgalommá vált.

Hazánkban ezen ügy mellett református részről az újortodoxia vezéralakja, Balogh Ferenc¹ debreceni professzor állt ki, aki az általa szerkesztett *Evangeliumi Protestáns Lapban (EPL)* (1875–1878) rendszeresen tudósított a vasárnapkal kapcsolatos külföldi és hazai eseményekről.² Célja nemcsak a figyelem felkeltése volt, hanem az aktív keresztyén társadalomkritika gyakorlása és a modern, egyre jobban világiasodó társadalomban a keresztyén értékek érvényesítése.

¹ *Ötvös László*: Balogh Ferenc életműve (1836–1913). Debrecen–Budapest 1997.; *Kovács Ábrahám*: Hitvédelem és egyháziasság: a debreceni új ortodoxia vitája a liberális teológiával. Budapest, 2010.; *Kovács Ábrahám*: Balogh Ferenc professzor edinburghi naplója. Budapest, 2016.; *Kovács Ábrahám*: The Impact of Scottish Peregrination on the History of Education: from Darwin to Anglo-Saxon Pedagogy / A skót peregrináció művelődéstörténeti hatása: Darwintól az angolszász pedagógiáig. *Historia Ecclesiastica* 12. (2021) 2. sz. 284–294.; *Kovács Ábrahám*: The Development of Hungarian Traditional Theology. Die Entstehung der ungarischen traditionellen Theologie. *Journal for the History of Modern Theology*. 29. (2022) 1. sz. 23–44.; *Kovács Ábrahám*: A hitvalló Balogh Ferenc teológiai professzor debreceni naplója 1866–1871. Budapest–Debrecen 2023.

² *Kovács Teofil*: Balogh Ferenc és a Vasárnap Megszentelése Mozgalom az Evangeliumi Protestáns Lap tükrében. In: „...Tanácsaid hűség és igazság” Tisztelegő írások Dienes Dénes professzor úr 65. születésnapjára. Szerk. Csorba Dávid – Szatmári Emília. Budapest–Sárospatak. 2021. 139–154.; *Uő.* (Megjelenés előtt): Lehet-e vasárnap vadászni? Szabályok vasárnapra. *Uő.* (Megjelenés előtt) Egyháziasság és tilalmas szórakozások.

Balogh vasárnappal kapcsolatos meglátásait nagyban befolyásolták a peregrinációja alatt, Angliában és Skóciában szerzett tapasztalatai,³ melyek későbbi írásaiban meg is jelennek. Maga Balogh több esetben tesz személyes megjegyzést az ő vasárnapszenteléséről. Általában a vasárnap történő utazással kapcsolatban így ír: „*Sajnálom hogy vasárnap kellett utaznom, nem szeretem a napot megtörni, de ha szükség kívánja, s alkalom van, ki nem kerülhetem.*”⁴ A vasárnapi kirándulás megítélése érdekesen alakult, hiszen maga Balogh is írja, hogy ő is kirándult egy vasárnap a Temzén.⁵ Tehát a vasárnap megszentelése még néha, az azt komolyan vevők között is különbözőképpen történt.

A professzor megemlékezik debreceni naplójában például arról, hogy beszámolt ismerőseinek, hogy a skótok, hogyan ünnepelték a vasárnapot.⁶ Több esetben tesz személyes megjegyzést az ő vasárnapszenteléséről. Hazai vonatkozásban pedig rendszeresen tudósít a vasárnapi istentiszteleteken résztvevők,⁷ és az úrvacsorát vevők számáról.⁸ Nem rejt véka alá Révész Bálint iránti bírálatát sem, aki helyett egy alkalommal segédlelkésze prédikált, „*pedig ha ott tudott lenni a diák mulatságon, a szószékről sem kellene vala hiányozni. Restülnek szónokaink, a pásztorok nem pásztorokodnak, a nyáj pedig széled és nem legeltetik. Ez hiba, még pedig nagy.*”⁹ Továbbá többször ír a debreceni vasárnapi piac káros határáról is.¹⁰ Hazánkban a vasárnapi szünnapot elrendelő 1891-es törvényig azonban még hosszú út vezetett.¹¹

A jelen dolgozat az *Evangeliumi Protestáns Lap* alapján, mintegy hely-, egyház- és kegyességtörténeti szemszögon keresztül mutatja be a vasárnappal kapcsolatos felekezeti és regionális eltéréseket, és a hetedik nap megszentelésével kapcsolatos egyházi sikereket és kudarcokat.

Felekezeti és regionális eltérések, sajátosságok Európában

A vasárnap megszentelésében az evangélikus és a református felekezet között különbség volt. Luther katekizmusában a hangsúlyt a vasárnap megszentelésével kapcsolatban az istentiszteleten való részvételre és az igehallgatására helyezte. Ebből következőleg a nép, a vasárnapi istentisztelet után

³ Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: DEENK) Ms 28/2 Balogh Ferenc londoni naplója, 1864 nyárutó 14. vasárnap.

⁴ DEENK Ms 28/4 Balogh Ferenc debreceni naplója. 1874. augusztus 23. 492.

⁵ DEENK Ms 28/2 Balogh Ferenc londoni naplója. 1864 nyárutó [augusztus] 14. vasárnap. 30.

⁶ Kovács Á.: Debreceni napló. i. m. 78.

⁷ Kovács Á.: Debreceni napló. i. m. 227.

⁸ Kovács Á.: Debreceni napló. i. m. 188.

⁹ Kovács Á.: Debreceni napló. i. m. 203.

¹⁰ Kovács Á.: Debreceni napló. i. m. 21, 31.

¹¹ Prepuk Anikó: Egy szociális törvény a rendeletalkotás útvesztőiben: a vasárnapi munkaszünet bevezetése Magyarországon. Történelmi Szemle 53. (2011) 2. sz. 183–214.

a többi időt mulatságra, vagy éppen munkára is fordította anélkül, hogy ez neki a vallásos kötelességek megsértését jelentette volna. Az északnémet területeken, ahol a lutheránusok nagy többségben voltak, életvitelük kihatott a református felekezet tagjainak életvitelére is.¹²

Balogh lapjában tudatosan építette fel azt az olvasói kört, akikre való hivatkozással majd a saját kampányát el tudta indítani. Folyóiratában különböző országokról és felekezetekről szóló tudósításoknak ad teret, mindezt azzal a céllal tette, hogy egyfajta egységet alakítson ki a vasárnapi munkavégzés, a „Sabbath” megtörése ellenében. Ezért került sor a katolicizmust dogmatikai alapon sokszor kritizáló Balogh lapjában egy-egy római katolikus tevékenység pozitív bemutatására. Az *EPL*-ben rámutat arra, hogy a protestánsok mellett a katolikusok körében is sokan fontosnak tartották a vasárnap megszentelését. Olyannyira, hogy Hollandiában erre a célra 1869-ben egy közös katolikus – protestáns egyesület jött létre.¹³ Franciaországban pedig országos szervezetet alakítottak a katolikusok az ügy érdekében,¹⁴ és a témában sokféle röpiratot is megjelentettek.¹⁵ Sőt, Balogh még tovább építette a leendő támogatóinak táborát. Kimutatta, hogy a mozgalomnak ortodox területeken is van támogatottsága.¹⁶ Ott is, akár a katolikusoknál, a nagyszámú egyéb ünnep okozott gondot, ezek időnként a vasárnapnál is fontosabbak lehettek.

Érdekes felekezeti különbségek is megfigyelhetők csak a mise idejét ünneplő katolikusoknál és a hozzájuk hasonló teológiai felfogást követő német evangélikusoknál, valamint a vasárnap egészét tartó reformátusoknál. Míg az első két felekezet hívei a nap további részét, a mise vagy istentisztelet után bevásárlással, munkával, szórakozással töltötték, addig a reformátusoknál nem ez volt a helyzet. Nem véletlen, hogy a katolikusok és a zsidók gyakran szerepelnek vasárnapi rendezvényeként a Balogh-féle lap híradásaiban. Ennek oka egyes vélekedések szerint az lehetett, hogy általában nézve a katolikusoknak csak a mise jelentett megkötést, míg az zsidóknak a vasárnap egyáltalán nem jelentett ünnepnapot. Felekezeti különbsé-

¹² *M.S.*: Könyvismertetés. A vasárnapügyi kongresszus tárgyalásai. Evangéliomi Protestáns Lap 3. (1877) 263.

¹³ *M.S.*: Könyvismertetés. Actes du congrès sur l'observation du dimanche, tenu à Genève du 28. September au 1 October 1876. Evangéliomi Protestáns Lap 3. (1877) 256.

¹⁴ *M.S.*: Könyvismertetés. A vasárnapügyi kongresszus tárgyalásai. Evangéliomi Protestáns Lap 3. (1877) 263.

¹⁵ *Könyves János*: Genfi nagy gyűlés a vasárnap ügyében. Evangéliomi Protestáns Lap 4. (1878) 407.

¹⁶ *M.S.*: Könyvismertetés. A vasárnapügyi kongresszus tárgyalásai. Evangéliomi Protestáns Lap 3. (1877) 264.

gek ragadhatók meg angolszász országokban is, ahol a református skótok vasárnapi gyakorlata szigorúbb volt az anglikán angolokénál.¹⁷

Nagyon sajátos dolog is közbejárt a vasárnap megszentelése kérdésének megítélésében. Meglepő módon kimutatható volt az is, hogy a birtokszerkezet kihatással volt a vasárnap kérdésére. Az észak-német nagybirtokokon élő cselédek, napszámosok a hatnapi munka után, csak a hetedik nap tudtak a saját dolgaikkal foglalkozni, mivel csak akkor kaphattak uraiktól igásállatot. Míg a sűrűbben lakott déli területeken élők többnyire saját eszközeikkel, kisebb parcellákat művelték, így nekik az ünnepre is több idejük maradt.¹⁸ Pontosabban maguk lévén időbeosztásuk urai, tetszésük és természetesen az időjárás függvényében alakíthatták vasárnapi elfoglaltságaikat. Ezek az adottságok is befolyásolták az adott terület felekezeteinek a vasárnap megszenteléséhez való viszonyulását.

Sikerek és kudarcok a vasárnap ügyében külföldön

Svájci példák

Balogh lapjában tudatosan helyet adott az olyan külföldi híreknek, amelyek mintegy példaként szolgálhattak a magyarországi érintettek számára. Így említi Svájcot is. Az alpesi országban a gyári munkásokat védő első törvényt Zürich kanton hozta 1815-ben, mely a gyermekek munkaidejét, és a minimális munkaképes kort szabályozta.¹⁹ Glarus kantonban a 19. század közepén a gyári munkások mintegy 55 százaléka nő volt. Így tehát minden gyári munkavégzést érintő törvény többségében nőket érintett. Az 1877-es szövetségi törvény értelmében 11 órás munkavégzést és általános éjszakai munkatilalmat írtak elő, a férfiak számára megállapított kivételekkel, olyan esetekre, ahol a folytonos munka természettől fogva szükséges.²⁰ A törvényt minimális többséggel fogadták el 1877-ben.²¹ Az 1878-ban életbe lépett jogszabályt Valerie Lathion szerint azért tartják svájci modellként számon, mert kizárólag emberbaráti megfontolásokon alapult.²²

A munkások védelmében hozott svájci eseményekről szóló híradások a következőképpen jelentek meg hazánkban. Az *Evangeliumi Protestáns*

¹⁷ Kovács T.: Balogh Ferenc és a Vasárnap Megszentelése Mozgalom az Evangeliumi Protestáns Lap tükrében. In: „Tanácsaid”. i. m. 143.; Kovács Á.: Edinburghi napló. i. m. 179.

¹⁸ M.S.: Könyvismertetés. A vasárnapügyi kongresszus tárgyalásai. Evangeliumi Protestáns Lap 3. (1877) 263.

¹⁹ Regina Wecker: Normalarbeitstag, Gesundheitsschutz und Nachtarbeitsverbot. In: Wissenschaft und Wohlfahrt. Szerk. Siegenthaler, Hansjörg. Zürich 1997. 219.

²⁰ Wecker, R.: Normalarbeitstag. i. m. 221.

²¹ Wecker, R.: Normalarbeitstag. i. m. 217.

²² Valérie Lathion: Un Dimanche pour Dieu ou pour l'homme? Une croisade philanthropique et religieuse pour la défense du dimanche chrétien. Modèles et pratiques aux XIXe et début du XXe siècles, Université de Genève, 2007. 430.

Lap a vasárnap megszentelésének témájáról indulásának évében, 1875. március 5-én adott először hírt arról, hogy Svájcban törvényt hoztak arról, hogy a vasúttársaságok kötelesek minden három vasárnap közül egyet biztosítani alkalmazottainak,²³ „*hogy azok keresztyén jogaik és kötelmeiktől, az Istennek is szolgálni, el ne zárassanak; hasonló engedély terveltetik a posta hivatalnokok számára is. Az ember az Isten szolgája is, elvenni tőle a lelki épülés minden idejét, az ember vallásos jogainak tagadásával határos.*”²⁴ A híradás szerzője szerint az állam feladata, hogy biztosítsa alkalmazottai számára a templomlátogatást. „*A vasárnapot megszentelni isteni és emberi kötelem egyaránt.*”²⁵ A törvényi szabályozás tehát lehetővé tette minden vasutas számára legalább minden harmadik vasárnap a vallásgyakorlást. A cikk írója arra következtetésre jutott, hogy az állam ezzel elismerte, hogy az ember spirituális lény is. Később, 1878 februárjában a svájci szövetségi tanács megváltoztatta ezt a törvényt úgy, hogy engedélyezte, hogy vasárnap helyett hetente egy munkanapot adjanak ki szabad napként a közszolgálatban állóknak és a vasútnál dolgozóknak. Még a változtatás megszavazása előtt, a nemzetközi vasárnapügyi választmány kérvényt adott be a szövetségi tanácshoz a szabad vasárnap ügyében, sikertelenül. Az, hogy miért a nemzetközi és nem a svájci szervezet nevében adták be a kérelmet indokolhatta az ügy nemzetközi hatása, illetve így a kérés súlya is nagyobbnak tűnhetett. Az új svájci törvényi szabályozás jogilag érdekes helyzetet teremtett. Ugyanis míg a vasútnál dolgozóknak és a közszolgálatban lévőknek a korábbi 1875. évi törvény megváltoztatásával a törvényhozók nem tették lehetővé a vasárnap megünneplését, addig a gyári munkásoknak joga volt minden harmadik vasárnaphoz. Így az a képtelen helyzet állt elő, hogy az állam kötelezte a vállalatokat a vasárnap kiadására, de ő maga ezt nem tette lehetővé saját hivatalnokainak és a közvetlen felügyelete alatt álló hatalmas szállítási vállalatoknak. Nem csoda, hogy ezt visszalépésként értékelték a kortársak.²⁶

Voltak olyan szélsőséges esetek Svájcban, amikor a vallásgyakorlatot bizonyos ideig szüneteltették. A flunterni egyházi tanács úgy határozott, hogy a kantoni lövészsünnepélyre eső vasárnapon minden vallási tevékeny-

²³ Lathion, V.: Un dimanche. i. m. 430.

²⁴ Vasárnap. Evangyéliomi Protestáns Lap 1. (1875) 92. Ennek létrejötté a vasárnapügyi társaság tevékenységéhez kötődik. Lásd ehhez Balogh megjegyzését. Alexandre Lombard – Gustave Tophel – Jacques Ehni – Hyacinthe Loyson: Le dimanche et les classes laborieuses : assemblée générale des adhérents et amis de la Société pour la Sanctification du Dimanche, tenue à Genève, le 1er mars 1874. Genève: Agence de la Société pour la Sanctification du Dimanche, 1874; Magyarul: Vasárnap és a munkás osztályok. Ford. Könyves János. Debrecen: Evang. prot. lap-szerkesztés. 1877. 15.

²⁵ Könyves J.: Vasárnap... i. m. 15.

²⁶ Könyves János: Genfi nagy gyűlés a vasárnap ügyében. Evangyéliomi Protestáns Lap 4. (1878) 398.

séget felfüggeszt. Genfben, a reformáció városában sem volt jobb a helyzet. „Hát nem határozta el a genfi egyház (a modern-liberal irány zsarnoksága alatt nyögő) consistoriuma, hogy a Rousseau évszázados ünnepe alkalmával a 10 órai isteni tiszteletek reggeli 8 órára tétessenek? Ez ugyan nem felfüggesztés, de nem messze áll attól. Mindenesetre ez első határozatot kiegészíti egy második, mely ugyanazon vasárnapon, a leány- vagy fiók-egyházakban minden istenitiszteletet és vallásos tanítást betiltott. Ez előadót és barátait mély szomorúsággal tölti be, mert maga az egyház dolgozik vallásos befolyásának lerontására”. Tiltakoztak „az Úr napjának Rousseau-nappá átalakítása ellen.”²⁷ Könyves János megfogalmazásán érződik, hogy mennyire elítéli a genfi egyháztanács döntéseit. Úgy látja, hogy az egyház maga lesz az igaz vallásosság legfőbb ellensége.

A vasárnap ügye francia, német és spanyol területeken

A vasárnap megszenteléséért folytatott küzdelem több területen is ért el sikereket. Így a francia vasárnapügyi mozgalom nemcsak a tilalmas tevékenységeket szedte számba, hanem a vasárnap ünneplésére vonatkozólag terjesztett egy füzetet is, *Que faisons-nous de nos dimanches ?* (Mit csinálunk vasárnapjainkon?). Ez a kiadvány 1906-ig 11 javított és bővített kiadást ért meg.²⁸

Ebben az időben kezdtek létrejönni helyi egyesületek Európa-szerte a vasárnap megszentelése ügyében. Az ébredés jeleit látták abban, hogy Berlinben vasárnapi iskolákat, összejöveteleket tartanak. Az iparos tanoncok, cselédek egyesületeket hoztak létre, és vallásos olvasmányokkal töltötték a hetedik napot.²⁹ Ezek mintegy kiegészítették a délelőtti és esti istentiszteleteket. További tevékenységeket azonban nem említene, amelyek feltehetően, hogy magától értetődők voltak.

A mozgalom hatására a württembergi király és a bádeni nagyherceg úgy döntött, hogy a jövőre nézve nem fognak tartani sem udvari hangversenyeket, sem estélyeket szombat este, de különösen nem vasárnap.³⁰ Ezen a területen nagyon erősen hatott a délnémet pietizmus.

²⁷ Könyves János: Genfi nagy gyűlés a vasárnap ügyében. Evangéliomi Protestáns Lap 4. (1878) 414.

²⁸ Lathion, V.: Un dimanche. i. m. 721.; Louis Choisy: Que ferons-nous de nos dimanches ? Question à l'adresse des jeunes ménages. Genf 1869. A 7. kiadástól más címen jelent meg *Que faisons-nous de nos dimanches ?*; A magyar reformátusok élénk kapcsolatot tartottak a francia reformátusokkal közegyházi szinten. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban: TtREL) 1.1.a. 28.

²⁹ M.S.: Könyvismertetés. A vasárnapügyi kongresszus tárgyalásai. Evangéliomi Protestáns Lap 3. (1877) 264.

³⁰ B.F.: Legujabb mozgalmak a vasárnap ügyében. Evangéliomi Protestáns Lap 3. (1877) 163.

Az észak-német területeken általános volt a vasárnapi munka, de voltak kivételek, egyes falvak, vidékek, ahol a vasárnapot a valódi keresztyén-ség szellemében ünnepelték. Emellett több nagybirtokos, például maga Bismarck herceg is bevezette birtokain a vasárnapi nyugalomnapot, valamint több gyáros emberi érzületből beszüntette a vasárnapi munkát.

A szekularizáció nem csak Németország északi részben jelentkezett. Erre példa, hogy a Délnémet Belmissziói Társaság a templomok elnéptelenedésének orvoslására próbált a vasárnap megszentelésére társaságokat szervezni, de ez nem volt eredményes. A protestáns lakosság körében egyes vidékeken 50%-os, de a legtöbb helyen csak 20%, a nagyobb városokban pedig 5–6%-os volt az istentiszteletek látogatása.³¹

1878-ban már arról olvasunk, hogy Németországban a konzervatív párt támogatta a vasárnapi nyugalom ügyét, büntetve azokat a munkaadókat, akik vasárnapokon és ünnepnapokon dolgoztatnak. A vasárnapi bálákat és mulatságokat korlátozták. A nagyközönség számára a vasárnap megünneplésének néhány éve még ismeretlen kérdése ekkora már fontos üggyé vált.³²

Külföldön, ahol a protestánsok szórványban éltek, kénytelenek voltak vasárnap is dolgozni, ha nem akarták elveszíteni kenyérkeresetüket, mert környezetükben a katolikusok nem tartották a vasárnapot. Spanyol területen történt kezdeményezés az ünnep megtartására: „*A mostani király [XII. Alfonz 1874–1885] ideje óta, legalább a vasárnap délelőtt megvédésére némi rendeletek adtak ki, de azok sehol sem hajtatnak végre.*”³³

A vasárnap ügye hazánkban

Az apostagi vásár esete

Az EPL írt egy vitatott magyar esetről is a vasárnap megszentelésével kapcsolatban, ahol szintén ütközik a jogértelmezés illetve jogalkalmazás. Az isteni és emberi törvény egyidejű érvényesülésének hiányára hazai példa, Apostag község esete. A település éppen 1875-ben kapott engedélyt két országos vásár vasárnapon történő tartására. Kovács József görgetegi református lelkész a megjelent hírt nem csak vallási, de törvényességi szempontból is kifogásolja: „*Én e közlést tollhibának tartom, mert nem akarom feltenni keresztyén állam vezetőiről, hogy isteni és polgári törvényeket lábbal tapossanak; s így mélyebbre ássák nemzetünk sírját. (Lásd II. Mózes 20:8 »Emlékezzél meg a nyugalom napjáról, és szenteld meg azt.«), és hazánk 1868-dik évi országgyűlése 53-dik törvénycikkelye 19. §-át, hol az utóbbi helyen áll: »Vasárnapokon azonban minden nyilvános és nem elkerülhetle-*

³¹ M.S.: Könyvismertetés. A vasárnapügyi kongresszus tárgyalásai. Evangyéliomi Protestáns Lap 3. (1877) 264.

³² Különfélek. Evangyéliomi Protestáns Lap 4. (1878) 338.

³³ M.S.: Könyvismertetés. A vasárnapügyi kongresszus tárgyalásai. Evangyéliomi Protestáns Lap 3. (1877) 263–265.

nül szükséges munka felfüggesztendő. «)»³⁴ A zseniálisan találó érvelés egyidejűleg két irányból is támadta a megengedő gyakorlatot, amely a kereskedelmet az Úr napján, vasárnap is engedélyezte. Az előbb említett eset nem volt egyedi az országban. Megjegyezték, hogy csak Apostag falu közelében öt-hat településen is erre a napra esnek a marhavásárok. Balogh Ferenc azt írta, hogy Debrecenben is mindig vasárnap volt a vásár fő napja, ami oda vezettetett, hogy az októberi vásár délutánján egyetlen egy ember jelent meg a templomban.³⁵ Ezzel szemben erről később az *EPL* úgy tudósít, hogy az istentisztelet látogatottságán nem volt nyoma a vásárnak.³⁶ A vasárnapi vásártartás más alkalommal is előfordult. 1878-ban a debreceni országos vásár éppen húsvét ünnepére esett. A visszaemlékezések szerint 1849-ben is ugyanez volt a helyzet, de akkor a kormány úgy intézkedett, hogy a vásárt egy héttel később tartásuk meg, pedig akkor a haza komoly veszedelemben forgott. Balogh úgy látta, ha lett volna egy magyar vasárnapügyi társaság, legalább fel tudta volna hívni a figyelmet a vasárnap megtartására.³⁷

További hazai problémás esetek a szórakozás területéről

A vasárnapnak a vasúti és mezőgazdasági munkák miatt bekövetkező megszenteltetés, valamint a vásárok, azaz a kereskedelem, továbbá más társadalmi események abba az irányba hatottak, hogy a köznép ne templomba járjon, hanem más módon keressen feltöltődést és kapcsolódást a hétköznapiak monoton világából, ez pedig a szórakozás (zene és sport), valamint a közéleti tevékenységek voltak.

A vasárnapok más módon való megtöréséről is hírt ad az *EPL*. A hajtóvadászatok gyülekezési időpontját istentiszteleti időre tették, de ugyanekkor kezdték árusítani a hangversenyjegyeket is.³⁸ Ebből is jól látható, hogy a zene és a sport nagy kihívást jelentett a puritán közösségek idejétől kezdve a vallásosságot komolyan vevő, és másokat is arra buzdító, hitvalló református emberekre.

Ugyanígy a vasárnap megtörését látta Balogh abban is, hogyha vasárnap délelőtt 9 órára, tehát istentiszteleti időre hívtak össze részvénytársasági közgyűlést, figyelmen kívül hagyva az istentiszteletet. A professzor úgy vélte, hogy az egyháztanácsosoknak kötelességük – különösen, ha a bank tagjai – tiltakozni ezen eljárás ellen.³⁹

³⁴ Kovács József: Hogy állunk? Evangélikai Protestáns Lap 1. (1875) 377–378.; Lásd: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86800053.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D28> (Letöltve: 2024.04.16.)

³⁵ Balogh Ferenc: Jegyzet. Evangélikai Protestáns Lap 1. (1875). 378.

³⁶ Vasárnap-ügy. Evangélikai Protestáns Lap 4. (1878) 177–178. Ezt a megállapítást valószínű Révész Bálint, a lapszám megjelenését, 1878. május 17-ét megelőző Mihály-napi vásárral kapcsolatban teszi.

³⁷ Különfélék. Evangélikai Protestáns Lap 4. (1878) 104.

³⁸ Különfélék. Evangélikai Protestáns Lap 4. (1878) 15.

³⁹ Különfélék. Vasárnap-törés. Evangélikai Protestáns Lap 4. (1878) 162.

Balogh azt fájlatja, hogy hazánkban is nagyon sokan a vasút, távírda, posta, gőzmalom és egyéb vállalatok dolgozói el vannak zárva „*az Istenhez való közeledéstől*.” A professzor úgy látta, hogy a vasárnap folytatott tevékenységek által „*[m]aga a humanitas, a vallásjog lábbal lesz így tiporva*.”⁴⁰ A vasárnapi tevékenységek egyértelműen elvonták az embereket a vallásgyakorlástól, melynek alapvető feltétele volt a vasárnapi szünnap.

Sikerek itthon

Sikereket is láthatunk az elvallástalanodás megakadályozásában, amelynek egyik alapköve épp a vasárnap teljes napja megszentelésének a kérdése volt. Sántha Károly *Protestáns Egyház és Iskolai Lapban* (PEIL) arról számol be, hogy Tolna megyében számos olyan község van, ahol a lelkész, a községi előjárósággal együttműködve képes a vasárnapot sikerrel megtartatni.⁴¹

Az a kortársak számára is teljesen nyilvánvaló volt, hogy az istentiszteleteken túl más programokat is javasolni kell. Így nemcsak a tiltás jelenik meg a vasárnap ügyében. A fiatal felnőttek vasárnap délutáni tanítása helyett Magyarvalkón hetente három estén „összhangzatos” énektanítást és az ifjúságot az életre nevelő felolvasásokat vezettek be. Így előfordult, hogy amikor a dalárda énekel, a templomot még olyanok is látogatják, akiket pálinkával sem lehetett volna odacsalogatni.⁴² Az ének szerepe más összefüggésben is előfordul. Hazánkban már a reformációtól fogva gyakorolták a kátétanítást.⁴³ Így Erdélyben is egyházkerületi rendszabály írta elő, a vasárnap délutáni katekizálást,⁴⁴ fontosnak tartva, hogy a káté tételeinek megfelelő énekeket énekeljenek. A cikk szerzője egyúttal elismeri, hogy a jelenlegi énekek, nagyobb része nem felel meg „*sem széptani, sem vallásos tekintetben*”.⁴⁵

Balogh beszámolt debreceni naplójában arról, hogy ő is ért el korábban sikert a debreceni református teológián azzal, hogy a tanári kar a karácsonyi legátus választást szombatról péntekre tetette át, amely feljegyzése szerint az első ilyen eset volt.⁴⁶

⁴⁰ Kovács József: Hogy állunk? Evangyéliomi Protestáns Lap 4. (1875) 378.

⁴¹ Sántha Károly: Ujra a vasárnap megszenteléséről. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 19. (1876) 1640.

⁴² Mihálc Elek: Vidéki élet. A kolozs-kalotai egyházmegyéből. Erdélyi Protestáns Közlöny 5. (1875) 239.

⁴³ Bucsay Mihály: Az egyház belső élete. In: Studia et ecclesiastica V. Tanulmányok a magyarországi református egyház 1867 és 1978 közötti történetéből. Szerk. Bartha Tibor – Makkai László. Budapest, 1983. 217.

⁴⁴ A szilágy-szolnoki egyházmegyéből. Erdélyi Protestáns Közlöny 7. (1877) 103.

⁴⁵ Paal F. Belföld. Egyházi énekes könyveink revideálása. Erdélyi Protestáns Közlöny 7 (1877) 68.

⁴⁶ Kovács Á.: Debreceni napló. i. m. 178.

Kiadványok a vasárnap megszenteléséért

Balogh Ferenc és A vasárnap és a munkás osztályok című kiadvány

A sikerek között könyvelhető el az *Evangeliumi Protestáns Lap* rendszeres híradása mellett, a témában megjelentetett, a következőkben bemutatandó három kiadvány is, amely nagyban támaszkodik a külföldi mintákra. A legnagyobb hatással Baloghra és körére a Svájcban származó *Le dimanche et les classes laborieuses*⁴⁷ című kiadvány volt, amely éppen az EPL egyik tudósítójának, Könyves Jánosnak⁴⁸ a fordításában jelent meg magyarul 1877-ben *A vasárnap és a munkás osztályok* címmel. A mű a svájci vasárnapügyi társaság 1874. március 4-én tartott nagygyűlésének anyagát tartalmazza, így Louis Roehrich lelkész megnyitó beszédét, Alexandre Lombard⁴⁹ elnök részletes jelentését, Gustave Tophel, Jacques Ehni és Hyacinthe Loyson beszédeit olvashatjuk benne.

A magyarra fordított kiadvány igazából az előbb felsorolt szövegeken túl jóval több információt tartalmaz, mivel Balogh igen gazdagon lábjegyzetelte, hogy a hazai olvasóhoz közelebb hozza szöveget és egyúttal a saját véleményének is hangot adjon. A fordító előszavából kiderül, hogy Könyves János eredetileg ismertetésre kapta meg Baloghtól a művet másik ilyen témájú írással együtt. Könyves ezek közül *Le Dimanche est d'institution divine (A vasárnap isteni intézmény)* című füzetéről már megjelentetett ismertetést az EPL-ben.⁵⁰ *Le dimanche et les classes laborieuses* című kiadványnak azonban nem az ismertetését, hanem lefordítását látta Könyves szükségesnek.⁵¹

⁴⁷ Alexandre Lombard – Gustave Tophel – Jacques Ehni – Hyacinthe Loyson: *Le dimanche et les classes laborieuses : assemblée générale des adhérents et amis de la Société pour la Sanctification du Dimanche, tenue à Genève, le 1er mars 1874.* Genève 1874; Magyarul: *Vasárnap és a munkás osztályok.* Ford. Könyves János. Debrecen, Evang. prot. lapszerkesztés, 1877.

⁴⁸ Könyves János (1813–1889) a debreceni református teológián tanult. Egy évet töltött német szón, a Szepességen. A nagyvárad református algimnázium tanári katedráját 1848-ban cserélte fel a kismarjai lelkészességgel. Cikkeit több egyházi lap közölte. *Zoványi Jenő*: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp., MREZS, 1977. 344–345.; *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. VII. kötet. Budapest, 1900. 65–67. Több írását találjuk meg az 1879–1880 között a Debrecenben megjelenő *Protestáns Lapban* a témáról, többek között a *Vasárnapot megszentelő helvét társaság keletkezése, első működése és fejlődése* címmel.

⁴⁹ Alexandre Etienne Lombard (1810–1887) genfi bankár, a svájci vasárnapügyi mozgalom vezetője

⁵⁰ *Emile Galley*: *Le Dimanche est d'institution divine.* Lausanne 1872.; *A vasárnap isteni intézmény* címmel ismerteti Könyves János *Evangeliumi Protestáns Lap* 2. (1876) 247–248; 262–264.

⁵¹ *Könyves J.*: *Vasárnap és a munkás osztályok.* i. m. 3.

Az irat Balogh részletes történelmi bevezetőjével kezdődik, amely áttekintést ad a mozgalom történetéről. Ebből megtudjuk, hogy Theodor Necker,⁵² a genfi Evangélium Alliánsz akkori elnöke ismertette meg Lombardék tevékenységével Baloghot, miközben a magyar református egyház megismerése miatt 1873 nyarán, majd 1874 szeptemberében Debrecenben is járt.⁵³ Lombard ezután több alkalommal küldött vasárnapügyi röpiratokat, leveleket a professzornak, aki ezeket a kiadványokat még 1874 szeptemberében kapta meg.⁵⁴

Továbbá megtudjuk azt is Balogh bevezetőjéből, hogy Lombard elküldte az 1876-os genfi vasárnapügyi nemzetközi konferenciára szóló meghívót Debrecenbe és Budapestre is. Azonkívül, hogy a Dunamelléki Református Egyházkerület tárgyalta az ügyet és bizottságot küldött ki a konferencián való részvétellel kapcsolatban,⁵⁵ de végül nem delegált képviselőket a konferenciára.⁵⁶ Ez a kapcsolati háló nagyon jól mutatja Balogh Ferencnek, a debreceni újortodoxia vezetőjének azt a törekvését, hogy a skót evangelikál, német pietista hatások mellett a francia Réveil mozgalmat és annak svájci ágát is becsatornázza a szélsőséges liberalizmus elleni küzdelembe, valamint az egyház megújításáért milyen széles körben tevékenykedett.

A füzet kiadását Balogh indította el az *EPL*-ben 1877. április 6-án közzétett előfizetési felhívással, és végül 1877 júniusában jelent meg. Az *EPL* és maga a füzet is közölte az előfizetők nevét.⁵⁷ Balogh előre bocsátotta, hogy a művet terjedelmes jegyzetekkel látja majd el.⁵⁸ Úgy tervezte, hogy előfizetők bevonásával lehetséges lesz 500 példányt megjelentetni,⁵⁹ azonban ezt az elképzelést az érdeklődés messze túlszárnyalta. Balogh *A vasárnap és a munkás osztályok* kiadásáról 1877 decemberében részletes számadást közölt. Ebből tudjuk meg, hogy összesen 1300 példány jelent meg a kiadványból, ebből 60-at különböző lapoknak, intézményeknek, hivataloknak és külföldre küldtek, ami a mozgalom népszerűsítését szolgálta. A kiadásra befolyt összeg fennmaradt részével a vasárnapügyi irodalmat kívánták támogatni.⁶⁰ Tervben volt akkor egy népszerű és egy hivata-

⁵² Theodor Necker (1830–1881) a genfi evangéliumi szövetség elnöke és a keresztyén ifjúsági egyesület támogatója.

⁵³ DEENK Ms 28/4 Balogh Ferenc debreceni naplója. 1873. július 2., Debreceni napló 1874. őszelő [szeptember] 18.; Kovács Ábrahám: Hitvédelem és egyháziaság: A debreceni új ortodoxia vitája a liberális teológiával. Budapest, 2010. 59.

⁵⁴ Könyves J.: Vasárnap és a munkás osztályok. i. m. 6.; DEENK Ms 28/4 Balogh Ferenc debreceni naplója. 1873. július 2. 395–396. ; 1874. szeptember 4. 487.

⁵⁵ Evangéliumi Protestáns Lap 2. (1876) 211.

⁵⁶ Könyves J.: Vasárnap és a munkás osztályok. i. m. 5.

⁵⁷ Evangéliumi Protestáns Lap 3. (1877) évi számai.

⁵⁸ Evangéliumi Protestáns Lap 3. (1877) 176.

⁵⁹ Evangéliumi Protestáns Lap 3. (1877) 118.

⁶⁰ Evangéliumi Protestáns Lap 3. (1877) 445.

losabb tájékoztató röpirat kiadása is. „[C]sak az idő volna... kedvezőbb... de úgy látszik a nyomor és szegénység öli meg s teszi szolgává az egyházat, hazát.”⁶¹ Balogh tehát úgy látta, hogy ezt a törekvést hátráltatják az anyagi körülmények. Azonban az első kiadvány nyomtatása iránti széleskörű érdeklődés jól rávilágít, hogy a téma, amelyet a modernizáció okozott sok ember figyelmét felkeltette.

Erre eklatáns példa a következő. Baloghnak a vasárnapért kifejtett küzdelmét melegen méltatja Zempléni Csáky György katolikus pap *Az ünnepi és vasárnapi munkaszünet. Napi kérdés* című, 1890-ben megjelent munkájában. „Nem lehet hallgatással mellőzni, sőt külön említést érdemelnek tiszántúli protestáns testvéreink nemes törekvései a vasárnapi szünetet illetőleg. Első lendületet az ügynek Balogh Ferencz debreczeni ref. theologiai tanár adott az általa 1875–1878-ig szerkesztett »Evangéliomi protestáns lap«-ban, az 1876. év. folyamán tett közlemények által, valamint »A vasárnap és a munkás osztályok« (Debreczen, 1877) című röpirata által, melyet francziából fordított [sic! Könyves János fordította] és dús jegyzetekkel ellátott.”⁶² Ugyancsak az ő indítványára a tiszántúli református egyházkerület közgyűlése 1880-ban vasárnapügyi bizottságot alakított, mely azóta rendszeresen működik. E bizottság jelentése és javaslata elfogadtatott a kerület által 1881-ben, minek következtében a kerület minden egyházmegyéjében lassanként vasárnapi bizottságok alakultak. Most folyik javában a szervezés. A bizottság tagjai részéről még két más röpirat is jelent meg; Zsigmond Sándor⁶³ szoboszlói ref. lelkésztől és Katona Imre [sic! Endre]⁶⁴ nánási ref. lelkésztől. Mihelyt az egyházmegyei bizottságok szervezve lesznek, a debreczeni bizottság hozzá fog látni programjának megvalósításához, és részint vándorgyűlések, részint új röpiratok terjesztése által szándékozik a közvéleményre

⁶¹ Evangéliomi Protestáns Lap 3. (1878) 31.

⁶² Könyves J.: Vasárnap és a munkás osztályok. i. m.

⁶³ Zsigmond Sándor: A vasárnap nyugalomnak napja: beszélgetés a vasárnap megszenteléséről hazánk földmivesei közt. Debreczen. 1879.; Zsigmond Sándor Máramaroszigeten majd Debreczenen tanult. A hajdúszoboszlói, majd hajdúböszörményi lelkésznek számos írása jelent meg. Zoványi J.: Protestáns i. m. 710–711.; Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XIV. kötet. Budapest, 1914. 1933.

⁶⁴ Katona Endre: A vasárnap és a mi saját érdekeink. Cadène J. francia lelkész nyomán. Debreczen: nyomtatott a város könyvnyomdájában, 1880.; A mű előzménye: Cadène, Jean: Le dimanche et nos intérêts, Toulouse. 1878. Katona Endre (1834–1888) Debreczenben végezte a teológiát, majd egy évet Bázelen tanult. Két évi mezőtúri tanítóskodás után Hajdúnánáson volt lelkész élete végéig. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. V. kötet. Budapest, 1897. 1186.; Szögi László: Magyarországi diákok svájci és hollandiai egyetemeken. Budapest, 2000. 19.; Katona Görtingenben is tanult a következő kötet szerint. Hegyi Ádám – Szögi László: Magyarországi diákok svájci egyetemeken és főiskolákon. Budapest, 2016. 73.

hatni”.⁶⁵ A szövegben említett hajdúszoboszlói és hajdúnánási lelkészek, mint Balogh Ferenc tanítványi köréhez, illetve baráti köréhez tartoztak, akiknek az egyház megújítása nagyon fontos volt.

Zsigmond Sándor: A vasárnap nyugalomnak napja

Zsigmond Sándor hajdúszoboszlói lelkész *A vasárnap nyugalomnak napja: beszélgetés a vasárnap megszenteléséről hazánk földművesei közt* című művében egy elképzelt beszélgetés formájában fejt ki nézeteit a vasárnap megszenteléséről. A mű értéke, hogy ez egy magyar református népi kegyességi irat, amelyben a lelkész közvetlen környezete lelki életére nézve kíván útmutatást adni. Az említett írásban megjegyzi, hogy aki vasárnap dolgozik az sem magához, sem családjához nem jó, de Isten iránt sem há-lás.⁶⁶ Ne dolgozzunk, de ne is dolgoztassunk. A vasárnap megtartásával biztosítani lehetne azok nyugalomát, akikkel érintkezésbe kerülünk. A szabad elhatározás és nem a kényszer szolgálhatja leginkább a nemes ügyet.⁶⁷ A szerző a zsidókat hozza fel példának arra, hogy lehet boldogulni hatnapi munkával is.⁶⁸ A túlzott munka a családi közösséget is veszélyezteti.⁶⁹ A vasárnap helyes eltöltésére is ad javaslatot angliai minta alapján. Reggel a család apraja-nagyja bibliaolvasásra, éneklés és imádkozásra jön össze. Reggeli után a megtanult bibliai igéket felmondják, a nehezebben érthető helyeket magyarázzák. 11 órakor a család cselédeivel együtt elmegy ez első istentiszteletre. A fő istentiszteletet délután 2 órakor tartják. Négykor többnyire hideget ebédelnek, hogy a cselédeknek dolgozni ne kelljen. A nap hátralévő részét beszélgetéssel vagy épületes könyvek felolvasásával töltik.⁷⁰ Zsigmond ehhez még javasolja a rokonlátogatást, és a szombaton megérkezett újságok vagy jó könyvek olvasását is.⁷¹ A puritanizmus tanításaira vagy éppen a skót evangélikál munkák mondanivalójára emlékeztető érvelés, egyértelműen a mély kegyességi életet folytató vallásosságot állítja példának, és ehhez nemcsak a zsidóságtól, mint Isten választott népétől vesz példát, hanem a külföldiektől is, pellengérre állítva a negatív példákat.

Beszámol továbbá arról, hogy a külföldi protestánsok között elterjedt a vasárnap megrontása, melyet nemcsak törvénnyel, hanem buzdítással és lelkesítéssel is igyekeztek orvosolni.⁷² Munkája záró utolsó gondolatai között szerepel Alexandre Lombard, a Vasárnapügyi Mozgalom vezetője

⁶⁵ Csáky György: Az ünnepi és vasárnapi munkaszünet. Napi kérdés. Budapest, 1890. 70.

⁶⁶ Zsigmond S.: Vasárnap. i. m. 6.

⁶⁷ Zsigmond S.: Vasárnap. i. m. 16.

⁶⁸ Zsigmond S.: Vasárnap. i. m. 23–24.

⁶⁹ Zsigmond S.: Vasárnap. i. m. 26.

⁷⁰ Zsigmond S.: Vasárnap. i. m. 27.

⁷¹ Zsigmond S.: Vasárnap. i. m. 28.

⁷² Zsigmond S.: Vasárnap. i. m. 32.

által idézett mondat: „*Dolgozzatok úgy mintha minden csak töletek függne és imádkozzatok úgy, mintha Isten nélkül semmit sem tehetnétek.*”⁷³

Katona Endre: *A vásárnap és a mi saját érdekeink*

Katona Endre hajdúnánási lelkészként jól ismerte a hívei szokásait, akik a mezei munka elvégzésétől annak elkezdéséig, október végétől húsvétig szorgalmasan látogatták az istentiszteleteket. Vásárnap és ünnepnapokon, ha csak nagyon rossz idő nincs, zsúfolásig megteltek a templomok. Azonban nyáron éjjel-nappal inkább a testi kenyérért munkálkodtak még a vásárnapokon is, amit Katona részben az előljárárság elnézésének tulajdonít. Így a munkaképes férfiak hiányoztak vásárnaponként a templomból. Míg a téli időszakban 100-130-an látogatják a hétközi istentiszteletet, addig nyáron ezekre az alkalmakra csak 50-80 fő ment el.⁷⁴ Ennek alapján azt lehet elmondani, hogy nem a vallási érdektelenség volt a mérvadó. Úgy tűnik, hogy a mezőgazdaság szezonalitása volt a döntő, hiszen nem említ semmilyen más „eltérítő” tényezőt, kocsmát vagy vadászatot. Egyszerűen a mezőgazdasági munkák vonták el az embereket a templomba járástól. Katona nem is fogalmaz meg elítélő véleményt az eset kapcsán.

Katona rövid munkája Jean Cadène *Le dimanche et nos intérêts* című könyvén alapul. A vásárnap megtartását nem üres ceremóniák gépies elvégzésében látja, és nem is henyélésben vagy élvhajhászásban, hanem abban, amely „*kiveszi a kézimunkást műhelyéből, a tudóst könyvei közül; kiveszi, hogy a földiektől elszakadva ég felé emelkedjék; Istennel társalkodjék.*”⁷⁵ Gyakori elvárás volt, hogy az állam szüntesse be a vásárokat, zárja be a kocsmákat és tiltsa el a munkát, ezzel biztosítva mindenkinek a nyugalomhoz való jogát.⁷⁶

Zsigmondhoz hasonlóan ő is nagy fontosságot tulajdonít, a vásárnap megtartásával kialakult családi összetartás tudatának. Tartsa meg a család minden tagja a vásárnapot és ezáltal családi összetartozásuknak tudatára jutnak. Ott vannak mindnyájan, nagyok és kicsinyek, legalább egy nap, az apa szemei előtt, ki gyermek lesz a gyermekek közt; az anya előtt, ki őket mosolyogva, büszkeséggel nézi.⁷⁷

Kísérlet új szervezeti forma létrehozására

Az új kor újfajta szerveződésekét kívánt. A 19. századra jellemző a különböző területeken, az önkéntesség elvén alapuló szervezetek létrejötte mind világi, mind egyházi területen. Így sorra születtek meg Európában és az Egyesült Államokban a vásárnapért kiálló szervezetek. A monarchiában a

⁷³ Zsigmond S.: Vásárnap. i. m. 34.

⁷⁴ Katona Endre: H.-nánási egyház egyházi s iskolai állapota. Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok 6. (1863) 112.

⁷⁵ Katona E.: A vásárnap. i. m. 3–4.

⁷⁶ Katona E.: A vásárnap. i. m. 9.

⁷⁷ Katona E.: A vásárnap. i. m. 7.

római katolikusok részéről Ausztriában, a probléma megoldására kaszinók alakultak. Protestáns részről a monarchia nyugati felében csak egy csehországi református egyházkerület emelt szót a vasárnap érdekében.⁷⁸ Balogh a vasárnap ügyének képviselőjére már nem tartotta elegendőnek az egyházmegyéket és egyházkerületeket. Úgy látta, hogy ilyen célra egyesületeket kell létrehozni angol, skót, francia és svájci mintára.⁷⁹ Az EPL 1878. december 13-i számából tudjuk, hogy a Tiszántúli Református Egyházkerület legutóbbi ülésén megszavazta egy vasárnapi társaság létrehozását,⁸⁰ és felhívta az érintettek figyelmét, hogy minden törvényes eszközt vegyenek igénybe a cél elérésére. Ahol ez nem biztosítható ott forduljanak a polgári hatóságokhoz „a közmorál fennmaradása” érdekében. Ebből „látható, hogy ez egyházi testület meg akarja szüntetni vasárnapon a nyilvánosan történő munkákat, a vásárokat, a hatósági tanácsok gyűléseit, a bálákat, melyek a vendéglőkben igen gyakoriak, és minden más ily nemű dolgokat, melyek nyugtalanító mérvben terjednek.”⁸¹ A tiszántúli református egyházkerület vasárnapügyi bizottsága 1884. január 8-án kelt jelentése szerint, három év alatt nem történt előrelépés az egyházközségi bizottságok megalakítására, az egyházmegyei és egyházkerületi szintű szerveződések létrehozásában. Ennek finanszírozását önkéntes alapon tervezték. Egy a témával foglalkozó lapot kívántak létrehozni, amely évente a 4–6 alkalommal jelenne meg, valamint szorgalmaztak egy évente, két évente összeülő ünnepélyes nagygyűlést is.⁸² Ebből arra lehet következtetni, hogy Magyarországon lassan haladt előre a vasárnap megszentelésének ügye.

Összegzés

A vasárnap megszentelésének témája nagy érdeklődésre tartott számot a tárgyalt időszakban szerte Európában és Amerikában, mivel a modern társadalom el kezdte átformálni a bevett vallási-kulturális szokásokat. Balogh Ferenc, aki korának kiemelkedő teológusa volt, szerteágazó tevékenysége mellett, amelyben az egyház lelki és hitbeli megújítását szorgalmazta, a vasárnap megszentelésének ügyével is foglalkozott. Tanulmányútjai, olvasottsága és személyes kapcsolatai révén szerzett értesüléseket erről a kérdésről. A vasárnap ügyével kapcsolatos elképzelések sok esetben a korábbi német és holland teológiai orientációtól eltérően francia, angol nyelvtérletről kiinduló kezdeményezések voltak, ami egy másfajta irányt jelez.

⁷⁸ M.S.: Könyvismertetés. A vasárnapügyi kongresszus tárgyalásai. Evangélikumi Protestáns Lap 3. (1877) 263–265.

⁷⁹ Balogh Ferenc: Vasárnap-ügy, genfi congressusra meghívó. Evangélikumi Protestáns Lap 2. (1876) 156.

⁸⁰ Ennek működése szerepel Balogh 1881. május 6-i bejegyzésében. DEENK Ms 28/4 1881. május 6. 570.

⁸¹ Könyves János: Genfi nagy gyűlés a vasárnap ügyében. Evangélikumi Protestáns Lap 4. (1878) 413.

⁸² TtREL I.1. b. 188/6619.

Az általa külföldi útjain személyesen is megismert különböző hitbuzgalmi egyesületek (Keresztyén Ifjúsági Egyesület, Evangéliumi Alliansz, Vasárnapi Iskolai mozgalom stb.) számtalan területen átfedést mutattak mind a célt, mind a résztvevőket tekintve, és erőfeszítésük arra irányult, hogy a belmisszió ügyét szorgalmazzák. Eközben azonban nemcsak az egyházi, hanem az egész társadalom hitvallási indíttatású megjobbítását kívánták elérni. A vasárnapügyi mozgalom nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy képviseltesse magát különféle rendezvényeken. Így például a német belmisszió, az oxfordi evangéliumi szövetség konferenciáján, vagy a valdensek zsinatán, de részt vettek a vasárnapügyi társaság helyi szervezeteinek ülésén is.⁸³ Fontos szerepet kapott a protestáns egyházakkal és szervezetekkel való együttműködés mellett annak felismerése is, hogy a katolikusokkal és ortodoxokkal ebben a tekintetben azonos alapon állnak, és a cél érdekében össze lehet fogni a más indíttatású szociáldemokratákkal is. Az egyházi álláspont a vasárnap megszentelése kérdésében nem volt egységes, ahogy ezt Genf esetében is láthattuk. Ezt bizonyítja, hogy a vasárnapügyi mozgalom kénytelen összejöveteleit a reformáció csarnokában tartani, mivel a „modernekek” rendelkeznek a templomokkal.⁸⁴

Még a liberális Ballagi Mór, a *PEIL* szerkesztője is fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy a fejlett országok példája mutatja, hogy a vasárnap megünneplése nem hat negatívan a gazdaságra. Úgy látta, hogy míg Nyugat-Európában a vasárnap megünneplésének a szociális oldala kerül előtérbe, addig Magyarországon a vallási oldal.⁸⁵ Balogh is felhasználta lapját arra, hogy napirenden tartsa a kérdést. Munkatársainak tevékeny részvétele mellett számított és számíthatott egy jóval nagyobb szimpatizánsi közösségre, mely céljai elérésében segíthette. A vasárnap megünneplésével kapcsolatos hazai forrásoknak akár egy hosszabb időszakra kiterjedő alapos vizsgálata további kutatások feladata lehet.⁸⁶

⁸³ *Könyves János*: Genfi nagy gyűlés a vasárnap ügyében. Evangéliumi Protestáns Lap 4. (1878) 407.

⁸⁴ Különfélék. Evangéliumi Protestáns Lap 3. (1877) 384.

⁸⁵ *Kálosi Lipót*: Egy társadalmi kérdés. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 20. (1877) 995.

⁸⁶ Forgács Gyula foglalkozott a kérdéssel a tárgyalt időszakon túl *A belmisszió és a cura pastoralis kézikönyve* című művében. Budapest, 1925. 607–617.

PETRÁS ÉVA (SZERK.): IDŐABLAKOK. VÁLOGATÁS A SZOCIÁLIS TESTVÉREK MÁSODIK VILÁGHÁBORÚS FELJEGYZÉSEIBŐL, DOKUMENTUMAIBÓL. BUDAPEST, BARANKOVICS ISTVÁN ALAPÍTVÁNY, GONDOLAT KIADÓ, 2024. p. 448.

PETRÁS ÉVA (ED.): IDŐABLAKOK. VÁLOGATÁS A SZOCIÁLIS TESTVÉREK MÁSODIK VILÁGHÁBORÚS FELJEGYZÉSEIBŐL, DOKUMENTUMAIBÓL [WINDOWS INTO THE PAST. SELECTED NOTES AND DOCUMENTS OF THE SISTERS OF SOCIAL SERVICE FROM THE SECOND WORLD WAR]. BUDAPEST, BARANKOVICS ISTVÁN ALAPÍTVÁNY, GONDOLAT KIADÓ, 2024. p. 448.

Klestenitz Tibor

Nemzeti Közszerológati Egyetem

„Ugye, életuntak és savanyúak nem lehetnek apácák?” (244. oldal) – tette fel a kérdést egy fiatal hölgy 1946 nyarán a Szociális Testvérek Társasága (Societas Sororum Socialium, SSS) egyik tagjának. A kötet, amely a társaság irattárából, illetve a vatikáni gyűjteményekből elsőként közöl kiemelkedően értékes forrásokat, rendkívüli bepillantást enged a közösség történetébe a második világháború megpróbáltatásainak idején. Az érintett témák igen sokszínűek, magukba foglalják többek között az embermentést, a háborús hétköznapiakat, Budapest és Székesfehérvár ostromát, a szovjet megszállás tapasztalatait, a kommunista rendszer berendezkedésének kezdeteit. Az eseményeket egyedi szűrőn, a társaság tagjainak nézőpontján keresztül láthatjuk, ezért a közölt források talán mentalitástörténeti szempontból nyújtják a legtöbbet: megismertetik az olvasót a közösség szellemiségével, és segítenek megérteni, hogy milyen lélektani tényezőkön alapult a testvérek helytállása a vérzivataros időkben.

A Petrás Éva által szerkesztett kötet – az előszó, egy, Salkaházi Sárától származó, mottóként is olvasható 1943-as cikkrészlet, valamint a szerkesztői bevezető után – nyolc nagy tematikai egységre oszlik. Az első fejezet a *Róma* címet viseli, és Tóth Krisztina szöveggondozásában két forráscsoportot közöl: az első a Slachta Margit által a szlovákiai zsidók érdekében az Apostoli Szentszéknél 1943 márciusában indított akció dokumentumait tartalmazza. Erről korábban több szakirodalmi publikáció született ugyan, a teljeskörű forrásközlés azonban mindezidáig elmaradt. A második dokumentumcsoport Slachta 1943 májusában kelt, a magyarországi katolicizmus általános helyzetéről és a keresztény megújulás feltételeiről XII. Piusz pápa tájékoztatására írt emlékiratát és annak mellékleteit, valamint az anyagra vonatkozó szentszéki reflexiókat foglalja magába.

A kötet második fejezete Takács Anita SSS gondozásában a közösség budapesti, Thököly úti központjában, 1944 áprilisában megkezdett és – a testvérek egy nagyobb csoportja számára az ostrom alatt menedéket nyújtó – Zugligeten, 1945 márciusában befejezett krónikát adja közre, amely eredetileg a társaság belső hírlevelében jelent meg 1945 végén. A szöveg forrásértékét tovább növelik a beszúrásként közölt beszámolók, amelyek közül külön említést érdemel Köhler Ferenc lazarista szerzetes jelentése hegyeshalmi zsidómentő akciójáról.

A harmadik fejezet mindössze egyetlen dokumentumot tartalmaz: Palágyi Natália testvér levelét Kis György románi plébánosnak 1944. november 29-éről. A szöveg a nyilas uralom egy különösen megrázó budapesti epizódjáról is beszámol, annak az antiszemita propagandafilmnek a forgatásáról, amelyhez a karhatalmisták a Szent István körút 13. szám alatti ház kiszolgáltatott zsidó lakói közül választottak ki statisztákat a megalázó helyzeteket ábrázoló felvételekhez.

A negyedik fejezetben szerepelnek az elsőéves testvérjelöltek vándorútjai során keletkezett források, akiknek 1944 őszén kellett elhagyniuk a frontvonalra kerülő otthonukat, a Csanád vármegyei Szegvárt. Innen először Budapest érintésével a Szombathelyhez közeli Dénesfára utaztak, ám a német hadsereg kisvártatva kisajátította az ideiglenes otthonukként szolgáló kastélyt. A novíciusok ezt követően, több kitérő után, a már említett Kis György meghívására a Győr-Moson-Sopron vármegyei kisközség, Románd plébániájára költöztek, itt élték át a front áthaladását és a szovjet megszállást.

Az ötödik fejezet, amelynek szövegeit Wirthné Diera Bernadett gondozta, a Peitl Rozália Katalin által vezetett remetekertvárosi embermentő munka forrásaiból közöl válogatást, köztük a testvér önéletrajzát, valamint a nagyrészt Szlovákiából érkező zsidó menekültek későbbi leveleit és személyes hangvételű visszaemlékezéseit.

A hatodik fejezet Székesfehérvárra kalauzol el. A társaság 1934-ben kezdte meg működését a városban, ahol három óvodát és egy idős nőket gondozó szociális otthont üzemeltetett. A fejezet rövid rendtörténeti bevezető után Olasz Katalin testvér beszámolóját adja közre, amely 1944. március 19-e és 1945 márciusa között követi nyomon az eseményeket, megemlékezve a várost sújtó szőnyegbombázásról és a hosszasan elhúzódó harcok következményeiről.

A kötet hetedik egysége a társaság szegvári otthonának történetét mutatja be. Ez a rész a forrásadottságok következtében némileg kilóg a kiadvány koncepciójából, hiszen a világháborús korszakból Szegváron nem maradtak fenn feljegyzések. A közölt források az 1945 márciusa és októbere közötti időszakból származnak, ám a nagyarányú szovjet katonai jelenlét végét és az erőteljes kommunista részvétellel létrejövő új magyar közigazgatás létrejöttét bemutató dokumentumok így is jól illeszkednek a kötet egészébe.

A Németh Emma SSS által gondozott záró fejezet azokat az Istendiszerű jegyzőkönyveket publikálja, amelyeket a társaság tagjai 1945-ben, harmincnapos lelkigyakorlatukhoz kapcsolódóan, a jövő kihívásaira való felkészülés, a múltfeldolgozás, az önvizsgálat és a közösségi szellem megerősítése céljával tartott összejöveteleiken vettek fel. Ennek részeként számos testvér osztotta meg társaival felszólalások, tanúságtételek formájában az előző hónapokban átélt tapasztalatait.

A kötetet végül terjedelmes és adatgazdag, a források értelmezését nagyban segítő függelék zárja, amely tartalmazza a vatikáni dokumentumok eredeti nyelvű szövegét; a gyakran említett katolikus szervezetek bemutatását; a testvérek, testvérjelöltek, lelki igazgatók és a társaság jótévőinek névtárát; a kötetben szereplő fényképek jegyzékét; valamint a névmutatót.

Az *Időablakok* tehát sokszínű forrásanyagot vonultat fel, a szövegeket ugyanakkor mégis összekötik a szociális testvérekre jellemző lelkület megnyilvánulásai. A Szentszék egyik munkatársa 1943 tavaszán úgy foglalta össze személyes benyomásait Slachta Margitról, hogy „jámbor és aktív, de kissé idealista ember benyomását keltette” (79.). Az idealizmus az ő esetében azonban semmiképpen sem életidegenséget jelentett, hiszen a társaság élén bátran és következetesen érvényesítette a személyes hitéből fakadó erkölcsi parancsokat. Ez számára teljesen természetes magatartásnak látszott. 1945 májusában, lelkigyakorlatuk lezárásakor Slachta emlékeztette társait, hogy egy évvel korábban közösen elhatározták: „emberi törvényekkel ellentétben is az isteni parancsok útján fogunk járni, és a Gondviselésre bízunk a következményeket” (337.). Számára az is magától értetődőnek számított, hogy „Nekünk se németet, se oroszot nem lehet gyűlölni, nekünk csak a bűnt lehet gyűlölni. Aki rosszat követ el, imádkozni kell érte, vezekelni, engesztelni, példát mutatni. A megváltás útja nem a gyűlöleté.” (145.)

Miután a testvérek beszámolóikat saját közösségüknek szánták – előszóban hangzottak el, vagy a belső hírlevelek számára készültek –, ezért igen nyílt, őszinte hangneműek, és jól kiolvasható belőlük a vezetőjük személyes példaadása által rájuk gyakorolt hatás. 1945-ben például Dezsényi Marietta testvér tanúságtételében arról beszélt, Slachta példája nyomán „kezdtém megérteni, hogy a »kereszténység lényege a szeretet«. Hányszor hallottam ezelőtt, hányszor tanultam erről, s egy német megszállásnak, egy zsidóüldözésnek kellett jönnie, hogy ezt megértsem, hogy bennem életté váljék. Mindinkább meggyőződésemmé lett – a nehéz könnyűvé változott –, természetessé vált a természetfeletti!” (358–359.). A társaság tagjainak a háborús hétköznapiakban ez a mentalitás adhatott erőt saját korlátaik meghaladásához; amint azt Asszám Bella testvér megkapó őszinteséggel megfogalmazta: „[s]em hős, de bátor sem vagyok, tudja ezt mindenki”, ám mély elvi meggyőződésének hála mégis képes volt helytállni a kiélezett helyzetekben (351.).

A társaság tagjai ugyanakkor idealista céljaik elérése érdekében nagyfokú gyakorlatiasságról, rugalmasságról és alkalmazkodóképességről tettek tanúbizonyságot a háborús viszonyok közepette. Jól mutatja ezt például a románci krónika. A front közeledténél hírére az elsőéves testvérjelöltekre – miután elterjedt a hír, hogy a szovjetek bizonyos tiszteletet tanúsítanak az apácák iránt – óvintézkedésként szürke egyenruhát adtak, és azért, hogy a falu népe ne lepődjön meg a hirtelen változáson, még ünnepélyes beöltöztetési szertartást is rendeztek a templomban. Amikor a falu elhagyására készülő német katonák mindenáron távozásra kívánták bírni a novíciusokat, a konfliktus elkerülése érdekében a plébános segítségével látszatmenekülést szerveztek, látványosan kivonultak a plébánia épületéből, ám gyorsan elhagyták a nyugat felé tartó országutat és egy eldugott villába húzódtak. A szovjetek megérkezése után a növendékek egy részét elcsúfítva, álruhában, gyalogosan a már régebben megszállt és katonáktól mentes falvakba küldték. Kis idő múlva azonban, amikor a megszálló hatóságok hadikórházat rendeztek be a románci plébánia épületében, a menekültek visszatértek, hogy segítsenek a betegápolásban (217–232.).

A testvérek azzal is tisztában voltak, hogy a kommunisták mély ellenszenvvel tekintenek egyes egyházi szervezetekre: a zugligetiek 1945 januárjában úgy értesültek, hogy a szovjet hadseregnek külön listája volt a „burzsuj” szerzetesrendekről (145.), ezért arra törekedtek, hogy ne lehessen ingyenélőknek bélyegezni őket, és készségesen teljesítettek apróbb teendőket a beszállásolt katonák javára (153.). A románci növendékek ehhez hasonlóan alkalmanként akár még felesleges munkákat is végeztek azért, hogy a katonák ne higgyék őket dologtalanoknak (230.). A szegvári testvérek pedig 1945 márciusában azért vetették el nagyobb csoportok fogadásának gondolatát, mert tudták, azonnal gyanússá válnának a hatóságok szemében, ha kiderül, hogy képesek vendégeket ellátni étellel (320.).

Az *Időablakok* – igazolva a szerkesztői előszó megfogalmazását – valóban „minden ízében különleges és fontos” kötet (13.), amely mindeddig ismeretlen forrásaival egyedi, mélyen emberi, idealizálástól mentes bepillantást nyújt a Szociális Testvérek Társaságának életébe, az embermentés, a világháború és a szovjet megszállás történetébe.

MEDGYESY S. NORBERT: A GYÓGYULÁS HELYE.
SZENT VITUS HAZAI TISZTELETE, VELEM-
SZENTVID TÖRTÉNETE, ÁHÍTATFORMÁI ÉS A
PERENYEIEK FOGADALMI ZARÁNDOKLATA
(Magyar Napló, Budapest, 2024, 886 p. + 16 t., illusztrált)

MEDGYESY S. NORBERT: A GYÓGYULÁS HELYE. SZENT
VITUS HAZAI TISZTELETE, VELEM-SZENTVID TÖRTÉNETE,
ÁHÍTATFORMÁI ÉS A PERENYEIEK FOGADALMI ZARÁNDOKLATA
[THE PLACE OF HEALING. THE VENERATION OF SAINT VITUS
IN HUNGARY, THE HISTORY AND DEVOTIONAL PRACTICES OF
VELEM-SZENTVID, AND THE VOTIVE PILGRIMAGE OF THE PEOPLE
OF PERENYE].
Magyar Napló, Budapest, 2024, 886 p. + 16 t., illusztrált

Gulyás Kristóf
Pázmány Péter Katolikus Egyetem

A rendszeres és módszeres történeti kutatások eredményeinek összegzése, szintetizálása a történészi mesterség legfontosabb feladatai közé tartozik; olyan mű megalkotásának képessége, mely témájától függetlenül túlmutat annak tárgyán, szerencsés esetben példaként, útmutatásként szolgál a fiatalabb kutatók számára. Medgyesy S. Norbert, a 18. századi Nyugat-Dunántúl vallás-, társadalom- és egyháztörténete, néprajza ismert kutatójának kötete, *A gyógyulás helye – Szent Vitus hazai tisztelete, Velem-Szentvid története, áhítatformái és a perenyeiek fogadalmi zarándoklata* pontosan ilyen összegző munka; a szerző 886 számozott oldalon keresztül tárja olvasói elé eddig, közel negyed évszázadra visszatekintő kutatásainak eredményeit. Írásomban arra nem vállalkozhattam, hogy a teljes kötetet bemutassam, hanem annak harmadát, a zarándokhely újkori történetével és áhítatformáival foglalkozó részeit kívánom ismerteti (23–317. o.).

A monumentális monográfia egyedülállóan gazdag írott forrásanyagból és a szerző által Perenye községben 1995 óta, majd Velemben végzett néprajzi és népzenei gyűjtőmunka hangzó anyagából született. A kötet interdiszciplináris mivoltát ez indokolja. Összességében elmondható, hogy a könyv szerzője a nagy részben az elmúlt esztendőök folyamán Rétfalvi Balázs által rendszerezett Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár igen gazdag állományából, továbbá az Országos Széchényi Könyvtár Kézirtárából, valamint Erdélyi Zsuzsanna néprajztudós hagyatékából minden lehetséges, vonatkozó forrástípust megvizsgált, értelmezett és belefoglalta

terjedelmes monográfiájába. Medgyesy S. Norbert az állításait 1674 és 2010 között papírra vetett, többségében kéziratos, kisebb részben nyomtatott forrásokból merítette. Részletezve: XVII–XIX. századi canonica visitatiók és más XVIII. századi conscriptiók, historia domus-kötetek, anyakönyvek, pénztárkönyvek és templomi számadások, plébánosi levelezések és a szombathelyi püspökségre küldött jelentések, sematizmusok, perenyei és községszerdahelyi templomi hirdetőfüzetek és plébániai iktatókönyvek, prédikációs feljegyzések, továbbá vonatkozó újságcikkek jelentették sokszínű forrásbázisát.

A könyv első fele Szent Vitus vértanú életének és kultuszának összefoglalásával kezdődik (23–83. o.), melyet európai kitekintéssel, irodalomtörténeti adalékokkal végzett el a szerző. Medgyesy S. Norbertől több más könyvből és tanulmányából ismert, hogy immár negyedszázada a XVIII. századi csíksomlyói misztériumdrámák kutatója. Ennélfogva nem meglepő, hogy e kötet lapjain cselekményével és forrásaival együtt részletesen bemutatja a magyar színház-, dráma- és lelkiségtörténet egyetlen és eddig ismeretlen Szent Vid-mártírdramáját, amelyet Ferentzi Vitus csíksomlyói ferences szerzetestanár tollából láthattak az erdélyi Mária-kegyhely zárándokai 1774-ben. A kötet nem csak Medgyesy S. Norbert munkáit tartalmazza: Kovács Andrea a teljes hazai vonatkozó forrásanyag áttekintésével saját kutatásaiból teszi közzé Vitus középkori magyarországi miséjét és zsolozsmáját, amely Locsmándi Dániel fordításában magyar nyelven is olvasható. Kiss Gábor és Fekete Mária pedig a velemi Szent Vid-hegy középkori történetének megírásával járult hozzá a kötethez. A középkorral foglalkozó szakaszban a társszerzők bemutatják a velemi Szent Vid-hegy vas-, bronz-, népvándorlás- és honfoglaláskori régészeti előzményeit, a várhegy történetét, a várhegyen álló épületeket, azok sorsát.

A zárándokhely koraujkori és modernkori történetének megírása ismét Medgyesy S. Norbert munkája. A szerző példaértékű módon tárgyalja a velemi búcsújáróhely történetét – bemutatja a Szent Vid-kultuszának a középkor óta virágzó nyugat- és közép-európai történeti hátterét, a velemi kegyhely középkori múltját (85–108. o.), a mohácsi vészt követő elenyészését, majd regionális vallási központként való virágzását a barokk katolicizmus idején. A szerző nemcsak a XVII–XX. századra kitekintő történeti elemzést végezte el, hanem közzéteszi az általa feljegyzett, a perenyeiek Szent Vid-zárándoklatáról szóló, 1999 és 2023 között keletkezett 71 személyes tanúvallomást is.

A kötet külön értéke a Szent Vid-kápolnáról szóló írott források kritikai kiadása. Elsősorban a hosszútávú művészet- és kegyességtörténeti kutatásokat és sokkal inkább a még várható és igen szükséges régészeti vizsgálatokat, feltárásokat szolgálja, egyben inspirálja a kötetben az a 47 tételt tartalmazó, magyar, latin és német nyelvű kritikai forráskiadás, amely Szentvid-kápolna és környezete, azaz a teljes kegyhely 1674 és 1975 közötti történetét és áhítatformáit dokumentálja. A források alatt nemcsak az

írott, hanem a képi (fogadalmi festmények, katonai felmérések, térképek) és tárgyi forrásokat (offerekről, szobrokról, ereklyékről készült képek) is értjük. A 39 színes és 103 fekete-fehér felvételt élénk táró képi forrásokat részben a kötet végi függelékben, részben a főszövegben tárja közönsége elé a szerző. A szerző húsz oldalnyi, külön tanulmányként is kezelhető összefoglalást készített, melyeket angol és német nyelvre is lefordítottak.

A kötet precízen részletezi a teljes kegyhely építészeti örökségének, azaz a Szent Vid-templomnak, a Fájdalmas Mária- és a Szent Anna-kápolnának, a ferences harmadrendi remeteségnek, a kálváriának és a szentkútnak újkori történetét, a búcsúkiváltság sorsát, valamint egy, a XVIII. századból fennmaradt kehely ikonográfiáját, továbbá a II. József intézkedései nyomán bekövetkezett jelentős vallási hanyatlást és építészeti pusztulást. Az épített örökséggel egyenrangú a kötetben a barokk kori megélt vallásosság spirituális eseményeinek: az újhoid vasárnapi áhítatoknak, az öltöztetett és a megkoronázott Mária-kép kultuszának bemutatása is.

Kiemelendő, hogy Medgyesy S. Norbert figyelme nemcsak az évszázadok óta interetnikus, magyar, horvát és német búcsúsokat vonzó zarándokhelyre terjed ki, hanem annak tágabb értelemben vett történeti földrajzi környezetét is elemzi, bemutatja a zarándoklatban érintett települések történetét és szakrális emlékeit is. Az ünnepek között kiemelkedett Szent Vid-patrocínium, Mária Magdolna, Szent Kereszt megtalálása és felmagasztalása ünnepe, továbbá 1849-től, a szerző által bizonyítottan 1856-tól kezdve a perenyéiek fogadalmi zarándoklata minden esztendőben szeptember utolsó vasárnapján. A kötet dokumentálja Velem, Kőszegszerdahely és Perenye mellett Kőszeg, Szombathely, Bozsok, Felsőcsatár, Kőszegdoroszló, Dozmat, Bucsú, Torony, Narda és Und, valamint a mai Burgenland területén található Rótfalva (Röjt, Rattersdorf) és az azzal egybeépült Rendek (Liebing), valamint Répcekehely (Mannersdorf an der Rabnitz) és Léka (Lockenhaus) szentvidi zarándoklatát az 1670-es évektől napjainkig terjedő időszakban. A szerző által elvégzett vonzásokörzetelemzés fontos tanulságokkal szolgálhat a kisebb vonzásokörzettel rendelkező zarándokhelyek történetének feltárásával kapcsolatban; többek között érzékelteti, hogy a veleimi zarándokhely miként illeszkedett a búcsújáróhelyekben éppen a barokk kori virágzás bővelkedő nyugat-dunántúli szakrális hálózatba. Szintén kiemelendő, hogy Medgyesy S. Norbert társadalomtörténeti adalékokkal is szolgál a zarándokhely történetével kapcsolatban: egyéni sorsokat mutat be a XVII–XVIII. századi mirákulum-feljegyzések betűhű kiadásával és elemzésével, valamint a búcsú társadalmi és vallási tevékenységként való bemutatását is elvégzi. Ugyanilyen számottevő fejezete a kötetnek Velem-Szentvid karakterisztikus szokása, az 1770-es évek óta 1975-ig élő és 2019-ben újjáélesztett viaszszobros offerálás teljes dokumentációja.

A kötet másik hangsúlyos eleme a perenyéiek zarándoklata történetének bemutatása. A kötet ezen szakasza (223–300.) időrendi sorrendet

követ, 1849-től halad napjainkig. E fejezet külön értéke, hogy a szerző korabeli írott forrásokkal, konkrétan anyakönyvi adatokkal igazolja a perenyei néphagyomány állítását: a községben 1849 őszén különösen pusztító kolerajárvány a helyiek fogadalomtétele és első szentvidi processziója után tűnt el a faluból. A szerző által meghatározott korszakhatárok nagyobb részben követik az egyetemes- és magyar történetírás által használt korszakhatárokat, noha egy esetben eltérnek tőle (a *Zarándokok és áhítati alkalmak 1914-től az Anschlussig* című fejezetben). E fejezet megmutatja a világtörténelem hatását a velemi zarándokhelyre – az Ausztriához került burgenlandi települések (Léka, Rótfalva) zarándoklatainak elhalásához részben az Anschluss, részben a leereszkedő vasfüggöny vezetett. Medgyesy S. Norbert jó érzékkel mutatja be azt is, hogy 1949-et követően a perenyiek számára is milyen kihívást jelentett őseik fogadalmának megtartása – mivel a velemi kápolna 1947-ben közvetlenül az osztrák-magyar műszaki határsávba került, megközelítése életveszélyes, 1950-től pedig évekig tilos volt. A perenyi lakosok kitartásáról és hűségéről tanúskodik, hogy amikor 1956-ot követően a zarándoklatot ismét engedélyezték, a helyiek éltek a lehetőséggel: megtartották fogadalmi zarándoklatukat, melyet napjainkban is teljesítenek.

Recenziómat azzal kezdtem, hogy Medgyesy S. Norbert kötete összegző, szintetizáló munka. Hozzá kell ugyanakkor tennem, hogy a mű nem áll önmagában – a magyar vallás- és egyháztörténet évszázados múltra visszatekintő, elsősorban Bálint Sándor munkásságához köthető hagyományait követi. Ezen kívül történelemelméleti szemszögből is izgalmas és érdekes olvasmány: a mikrotörténet, a történeti földrajz, a társadalomtörténet, az oral history, az egyház- és egy különálló, itt nem tárgyalt jelentős fejezetben a népének kapcsán az irodalom- és zenetörténet módszereit, eredményeit is fellelhetjük benne. Összességében egy régóta folyó, számos módszert alkalmazó kutatás lezárásának tekinthető. Jelen sorok szerzője reméli, hogy Medgyesy S. Norbert számos további eredménnyel fogja gazdagítani a velemi Szent Vid-hegy történetéről és a térség barokk kori és mai megélt vallásosságáról szóló ismereteinket.

E számunk szerzői / The authors of this issue

BECSKE PÁL ZSOLT: Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi
Doktori Iskola, abszolutoriumot szerzett
E-mail: becskepal@gmail.com

GÖZSY ZOLTÁN: PhD, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem,
Újkortörténeti Tanszék; Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Várme-
gyei Levéltára
E-mail: gozsy.zoltan@pte.hu

GULYÁS KRISTÓF: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Történelemtu-
dományi Doktori Iskola hallgató
E-mail: gulyaskristof96@gmail.com

KLESTENITZ TIBOR: PhD, tudományos munkatárs, Nemzeti Köz-
szolgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Hon-
védelmi Jogi és Igazgatási Tanszék; Országos Széchényi Könyvtár
E-mail: klestibor@yahoo.com

KOVÁCS TEOFIL: PhD, tudományos főmunkatárs, Debreceni Refor-
mátus Kollégium Nagykönyvtára
E-mail: teofilk@hotmail.com

LOVAŠ ELDINA: PhD, tudományos munkatárs, Horvát Történettudo-
mányi Intézet
E-mail: eldina.lovass@gmail.com